Şereflikoçhisar'dan
Payitahta Bir Gönül İnsanı

Aziz Mahmud Hüdâyî

ilâhiyât

SEREFLİKOCHİSAR MÜFTÜLÜĞÜ

ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
ASBÜ

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA VALİLİĞİ

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
SEREFLİKOCHİSAR KAYMAKAMLIĞI

ASBÜ
HACI BAYRAM VELİ ve ANADOLU İRFANI
UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

ŞEREFLİKOÇHİSAR'DAN
PAYİTAHTA
BİR GÖNÜL İNSANI

AZİZ MAHMUD HÜDÂYÎ

Editör:
Prof. Dr. Mahmud Esad ERKAYA

ilâhiyât 1680

© MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

Şereflikoçhisar'dan Payitahta Bir Gönül İnsanı
Aziz Mahmud Hüdâyî

Editör:
Prof. Dr. Mahmud Esad ERKAYA

ISBN 978-625-8731-26-2

1. Baskı: Aralık 2025

Sertifika No: 44396

Mizanpaj ve Uygulama: Tavoos
Kapak: Tavoos
Baskı: Sonçağ Yay. Mat. Rek. San. Tic. Ltd. Şti.
Matbaa Sertifika No: 47865

ilâhiyât

Fora İş Merkezi, 1354. Cadde No: 138/5, 06378
Ostim/Ankara

Tel: (0312) 439 01 69
www.ilahiyatyayin.com
editor@ilahiyatyayin.com
satis@ilahiyatyayin.com
www.instagram.com/ilahiyatyayin

İÇİNDEKİLER

TAKDİM 9
Vasip ŞAHİN

TAKDİM 11
Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN

TAKDİM 15
Dr. Taner TENGİR

Hayatı ve Eserleri 19
Prof. Dr. Mahmud Esad ERKAYA
1. Hayatı 21
2. Eserleri 24

Mânevî Yolculuğu: Kadılıktan Sûfîliğe 39
Prof. Dr. Mahmud Esad ERKAYA
1. İlmî Hayatı ve Bursa Kadılığı 40
2. Tasavvuf Yoluna Girişi 42
3. Gönüllerin Fethi 46

Tasavvufî Yolu: Celvetiyye Tarikatı 55

Dr. Emrullah ASTAN

1. Celvet Kavramı 56
2. Celvetiyyenin Usûlü 57
3. Celvetiyye'nin Teşekkülü 59
4. Aziz Mahmud Hüdâyî Sonrası Celvetiyye 64

Edebî Kişiliği 71

Prof. Dr. Musa YILDIZ

1. Şiirlerinin Temel Özellikleri 72
2. Şiirlerinden Örnekler 73
3. Arapça ve Farsça Şiirleri 78

Gönüllere Giden Mûsikî Yolu: Hüdâyî İlâhîleri 85

Doç. Dr. Muhammet SEVİNÇ

1. Musikî Yolu 86
2. Gönüllere Ulaşan Felsefe: Vahdetten Teslime Uzanan Yol 87
3. Rakamların Dili ve Mûsikî Mirasının İhtişamı 93

Ahlak ve Eğitim Anlayışı 101

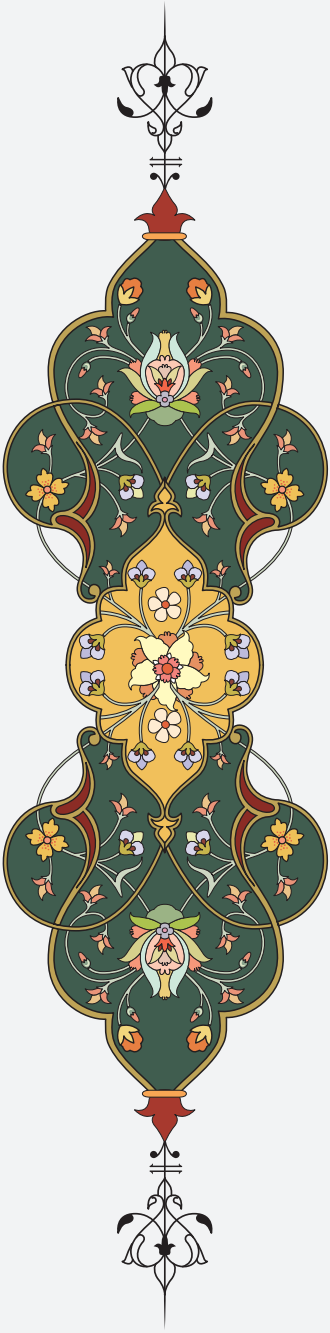
Prof. Dr. Ömer YILMAZ

1. İnsana Verilen Değer ve Gönül Yıkmanın Günahı 105
2. Ümitvâr ve Affedici Olmak 108
3. Herkese İyilik Etmek 109
4. Hep Şükreden Kul Olmak 110
5. Tüm Canlılara Şefkat ve Merhametle Muamele Etmek 111
6. Dünyanın Geçiciliği-Mala Mülke Bağlanmamak 113
7. İdarecilerle İlişkisinde Mutedil Yol İzlemek 114
8. Allah'tan Korkmak, Kuldan Utanmak/Edepli Olmak 117
9. Kibir ve Egodan Uzak Durmak 118

Kelimelerle İnşa Edilen Bir Gönül Medeniyeti:
Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Dîvân-ı İlâhîyât'ında Anahtar Tasavvufî Terimler ve Günümüz İnsanına Sunduğu Çözüm Paradigması 125

Prof. Dr. Ahmet Cahid HAKSEVER

1. En Sık Kullanılan Tasavvufi Kavramlar (Sayısal Analiz) ... 126
2. Günümüz Birey ve Toplum Sorunlarına Çözüm Önerileri 127
   2.1. Bireysel Anlamsızlık ve Tükenmişlik Sorunu 127
   2.2. Materyalizm, Tüketim Kültürü ve Kimlik Krizi Sorunu 129
   2.3. Toplumsal Kutuplaşma ve Hoşgörüsüzlük Sorunu 130
   2.4. Etik Liderlik ve Sorumluluk Krizi Sorunu 131

TAKDİM

Vasip ŞAHİN
Ankara Valisi

Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri, asırlara yayılan etkisiyle Anadolu irfanının en müstesna simalarından biridir. Onun derin tasavvuf anlayışı, hizmet odaklı yaşamı ve insanı merkeze alan yaklaşımı, bugün dahi rehberlik değeri taşımaktadır. Hakikat arayışındaki gönüllere yol gösteren bu büyük alimin mirası, medeniyetimizin ruh köklerine dair önemli ipuçları barındırmaktadır. Bu kitap, söz konusu mirası anlaşılır, sade ve güvenilir bir çerçevede ele alarak okuyucuya yeni bir ufuk açmayı hedeflemektedir.

Bu çalışmanın, Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri'ni daha yakından tanımak isteyen tüm okurlar için hayırlı ve faydalı olmasını diliyor, çalışmada emeği geçen Şereflikoçhisar Kaymakamlığımıza, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektörlüğümüze ve değerli akademisyenlerimize teşekkür ediyorum.

Kasım 2025 - Ankara

TAKDİM

Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektörü

Türk-İslâm medeniyetinin teşekkülünde ve inkişafında kilit rol oynayan şahsiyetlerin, fikir dünyamızdaki yerlerini tespit etmek ve bu değerleri hem ilim camiasına hem de toplumsal hafızaya yeniden kazandırmak, akademik faaliyetlerimizin merkezinde yer almaktadır. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi olarak, bu misyon çerçevesinde düzenlediğimiz sempozyum, panel ve konferanslar aracılığıyla, kültürel mirasımızın taşıyıcı sütunlarını gün yüzüne çıkarmayı ve gelecek nesillere aktarmayı asli bir mesuliyet addediyoruz. Bu bağlamda, üniversitemizin bulunduğu Ankara'nın tarihsel ve manevi kimliği ile irtibatlı şahsiyetlerin anılması hususu stratejik hedeflerimiz arasındadır. Zira Ankara, yalnızca Cumhuriyetimizin siyasi başkenti olmakla sınırlı kalmamış; Selçuklu'dan Osmanlı'ya uzanan tarihsel süreçte Ahîlik teşkilatından Hacı Bayram-ı Velî'ye kadar pek çok manevi önderin neşvünema

bulduğu, tasavvuf ve ilim mekteplerinin kök saldığı müstesna bir coğrafya hüviyeti kazanmıştır.

Ankara'nın bu bereketli manevi ikliminde dünyaya gelen Aziz Mahmud Hüdâyî de bu toprakların yetiştirdiği en önemli değerlerden biridir. Şereflikoçhisar'da başlayan hayat yolculuğu, İstanbul medreselerinde tahsil ile derinleşmiş; Mısır ve Bursa'da îfâ ettiği kadılık vazifeleriyle idari ve hukuki bir tecrübeye dönüşmüş; Sivrihisar'daki irşad faaliyetleri ve nihayetinde Üsküdar'da kurduğu dergâh ile kemâle ermiştir. Hüdâyî, Anadolu'nun irfanını Osmanlı coğrafyasının kalbine taşıyarak, "Celvetiyye" yoluyla asırlar boyu sürecek bir manevi etkileşim ağının mimarı olmuştur.

Türkiye'nin manevi mimarisinin inşasında yadsınamaz bir tesiri bulunan bu mümtaz şahsiyeti yâd etmek ve fikirlerini günümüze taşımak gayesiyle, doğum yeri olan Şereflikoçhisar'da, 21 Ekim 2025 tarihinde Şereflikoçhisar Kaymakamlığı ile iş birliği içerisinde kapsamlı bir panel tertip edilmiştir. "Aziz Mahmud Hüdâyî" başlıklı bu ilmi toplantıda; Hüdâyî'nin hayat serüveni, tasavvufi kişiliği, edebî yetkinliği ve günümüze yansıyan tesirleri etraflıca ele alınmıştır.

Söz konusu panelde ortaya konan ilmi birikimin, sözlü kültürle sınırlı kalmayıp kalıcı bir esere dönüştürülmesi ve daha geniş kitlelerle paylaşılması zaruriyeti hasıl olmuştur. Bu düşünceden hareketle, farklı üniversitelerden alanında uzman akademisyenlerin katkılarıyla vücuda getirilen elinizdeki bu eser hazırlanmıştır. Çalışma, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin hayatı, eserleri, misyonu ve düşünce dünyası üzerine yapılan güncel araştırmaları ihtiva etmektedir. Eserin, sadece akademik çevreler için değil, konuya ilgi duyan her kesimden okuyucu için bir başvuru kaynağı olması ve literatürdeki önemli bir boşluğu doldurması hedeflenmiştir.

Bu çalışmanın, Aziz Mahmud Hüdâyî'yi daha yakından ta-

nımaya, anlamaya ve onun temsil ettiği değerler manzumesini idrak etmeye vesile olmasını temenni ediyorum. Eserin neşrinde emeği geçen kıymetli hocalarımıza, makaleleriyle katkı sağlayan ilim erbabına, sürecin başından itibaren desteklerini esirgemeyen Ankara Valimiz Sayın Vasip Şahin ve Şereflikoçhisar Kaymakamımız Sayın Dr. Taner Tengir'e şükranlarımı sunar; çalışmanın ilim dünyasına hayırlı olmasını dilerim.

Kasım 2025 - Ankara

TAKDİM

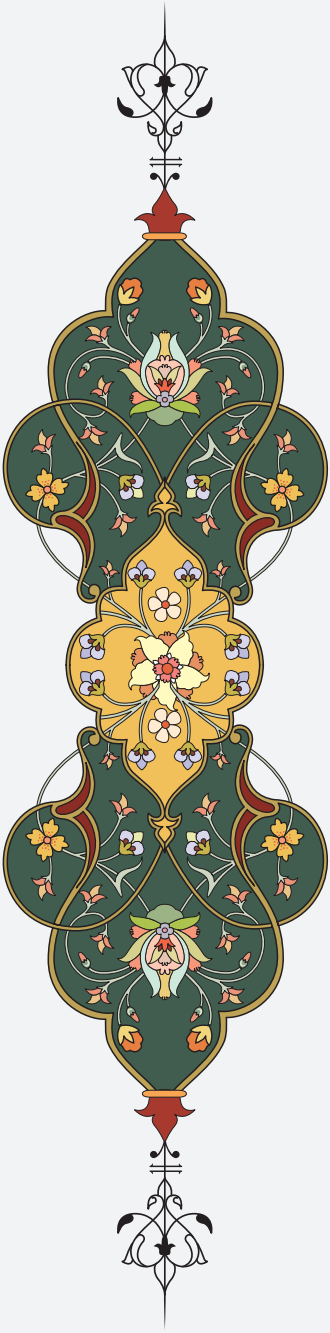
Dr. Taner TENGİR
Şereflikoçhisar Kaymakamı

1542 yılında Anadolu'nun kadim kenti Şereflikoçhisar'da dünyaya gelen Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri; asırlardır medeniyetimizin manevi iklimine yön veren, irfanı, hikmeti ve örnek hayatıyla gönüllerde müstesna bir yere sahiptir.

Kıymetli mürşidin sözleri ve yaşayışı, zamanın ötesine taşan bir rehberlik niteliği taşımaktadır. Bu kitap, onun engin hikmet dünyasını daha yakından tanımaya vesile olmayı, okuyucuya hem tarihî hem de manevi bir perspektif kazandırmayı hedeflemektedir.

Bu çalışmaya destek veren Ankara Valimiz Sayın Vasip Şahin'e ve ASBÜ Rektörümüz Sayın Prof. Dr. Musa Kazım Arıcan'a ve kıymetli akademisyenlerimize şükranlarımı sunuyor, bu kıymetli eserin hayırlara vesile olmasını ve Hüdâyî Hazretleri'nin irfanından nasiplenmek isteyen gönüllere ışık olmasını temenni ediyorum.

Kasım 2025 - Şereflikoçhisar

Bahâr oldu yine açıldı güller
Murâda bülbül erdiği zamândır
Safâ buldu ferahnâk oldu diller
Sanasın dağlar u bâğlar cinândır

Saçıldı âb-ı rahmet kâ'inâta
Hayât erişdi eşcâr ü nebâta
Yetişdi her biri tâze hayâta
Basîret ehline günden ayândır

Ademden geldi her biri vücûda
Müsebbih hem kıyâm eyler sücûda
Nihâyet yok atâ vü fazl-ı cûda
Hudâ'nın zât-ı pâkinden nişândır

Hüdâyî lutf-ı Hakk'ı fikr edegör
Kemâl-i fazlına hem şükr edegör
Hudâ'yı cân ü dilden zikr edegör
Ki zikr-i Hak hayât-ı câvidândır

Aziz Mahmud Hüdâyî[1]

1 *Divan,* No. 218.

کفته موجب طریقت
سلطان المشایخ
مظهر الطاف باری
شیخ محمود افندی اسکداری
علیه الرحمة الباری حضرتلرندن بانیه لوقولی
مصافی افندی بیعت اتدکلری سئوالله ویردکلری
اجوبهٔ شریفه در
سئوال توحید شریفه بدایت اولندقده نفیی فوقی طرفدن
واثبات قفای طرفه اولمق کرکدر جواب صاحبنه نفی وصوله اثبات
طرف قلبده اولمق کرکدر زیرا قلب صدرك صول طرفنده در
سئوال صوفی توحید ایدرکن اسم هویی ذکر اتمك عدیمنه در
جواب طریق سفرده همان توحیده متصل اتمك کرکدر
اهل توحید ودرویش باب اولدراندن جمیع مراداتن
توحیده بولور توحیده رغبت ومداومتی قدر مراتب بولور
همان درویشه لا اله الا الله دیو متصل توحید اتمك کرکدر
توحید ایله

Hüdâyî'nin Ecvibe-i Mutasavvifâne adlı eserinin ilk sayfası

Hayatı ve Eserleri

Prof. Dr. Mahmud Esad ERKAYA[1]

Giriş

Tasavvuf büyükleri, maddî ve mânevî imar faaliyetleriyle doğup yaşadıkları coğrafyaları sosyal ve kültürel yönleriyle dönüştürücü bir rol üstlenmişlerdir. Kurdukları külliyeler bünyesindeki dergâhlar, medreseler, camiler, kervansaraylar ve aşevleri aracılığıyla, bulundukları yerleşim birimlerini sosyal, entelektüel ve manevi çekim merkezleri haline getirmişlerdir. Bu şahsiyetler, zamanla o bölgenin sembolü haline gelerek, beldenin kültürel kimliğini ve tarihsel hafızasını yaşamları ve öğretileriyle bütünleştirmişlerdir. Tesis ettikleri tekke ve zaviyeler, yalnızca irşad mekânları olmakla kalmayıp, aynı zamanda ilim, sanat ve ahlâk eğitimi veren merkezler olarak kültürel yaşama önemli katkılar sağlamıştır. Aşevleri (imaretler) ve misafirhaneler, sosyal yardım ve

[1] Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, e-posta: mahmudesad.erkaya@asbu.edu.tr OCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3981-4688.

dayanışma kültürünün kurumsallaşmasına hizmet eden bir nevi sosyal güvenlik ağları olarak işlev görmüştür. Böylece külliye ve tekkeler, bulundukları yerin tarihi ve mimari mirası arasına girerek, beldenin kentsel dokusunu koruyup zenginleştirmiştir. Vefatlarının ardından inşa edilen türbeler ise mânevî merkezler olarak bölgenin tarihsel ve kültürel sürekliliğini sağlamada kritik bir rol üstlenmiştir.

Tasavvuf önderlerinin etkisiyle beldeler, sadece coğrafi bir mekân olmanın ötesine geçerek, ilim, sanat, hoşgörü ve maneviyatın yaşatıldığı kutsal mekânlar haline gelmiştir. Bu durum, her yerleşim yerinin tarihinde derin izler bırakmış bir tasavvuf büyüğünün varlığıyla somutlaşmıştır. Ankara için bu rolü üstlenen ve şehrin medar-ı iftiharı sayılan şahsiyetler, Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 833/1430) ve onun yolundan giden mutasavvıflar olmuşlardır. Hacı Bayrâm-ı Velî, yetiştirdiği şahsiyetlerle Ankara başta olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerine etki etmiş bir mutasavvıftır. Akşemseddin (ö. 863/1459) ve Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469) onun yetiştirdiği şahsiyetlerin ilk akla gelenleridir. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin tarikat geleneğini devam ettiren, kendisinden bir asır sonra dünyaya gelmiş olmakla birlikte etkisi onun kadar kuvvetli olan tasavvuf büyüklerinden biri de Aziz Mahmud Hüdâyî'dir (ö. 1038/1628). Hacı Bayrâm-ı Velî'den sonra sırasıyla Akbıyık Sultan (ö. 860/1456), Hızır Dede (ö. 918/1512) ve Üftâde (ö. 988/1580) kanalıyla geleneği devam ettiren Aziz Mahmud Hüdâyî, Celvetiyye olarak anılacak tasavvuf yolunun öncülüğünü etmiştir.[2]

Aziz Mahmud Hüdâyî, Şereflikoçhisar'dan başlayarak Sivrihisar, İstanbul, Bursa, Rumeli gibi beldelerde faaliyet yürütmüş,

---

2 İsmail Hakkı Bursevî, *Silsilenâme-i Celvetî (Silsiletü't-tarîkatü'l-celvetiyye)* (yy., 1724), 32; Muhammed Kemâleddîn Harîrîzâde, *Tibyânu vesâili'l-hakâik fi beyâni selâsili't-tarâik, İbrahim Efendi, no: 430-433*, 244a; Osmânzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, thk. Ali Yılmaz, çev. Mehmet Akkuş (İstanbul: Kitabevi Yay., 2015), 2/585.

bulunduğu her şehre kalıcı izler bırakmış bir gönül insanıdır. Bir şekilde irtibatlı olduğu, ilmi ve irfanıyla mamur hale getirdiği her şehir için onun özel bir yeri vardır. Doğup büyüdüğü memleketi Şereflikoçhisar için de övünç vesilesi olmuştur. Bu bölümde vefatının ardından asırlar geçmiş olmakla birlikte etkisi günümüze uzanan tasavvuf büyüklerinden Aziz Mahmud Hüdâyî'nin hayatı ve eserleri üzerinde durulacaktır.

1. Hayatı

Aziz Mahmud Hüdâyî, 948/1541 yılında Şereflikoçhisar'da dünyaya gelir. Babası Fadlullah b. Mahmud olup seyyidlerdendir. Adı Mahmud, mahlası ise Hüdâyî'dir. Hüdâyî, doğru yola mensubiyeti ifade etmektedir. Yüce, kıymetli, değerli anlamına gelen Aziz lakabı ise saygı ifadesi olarak kullanılagelmiştir.

Hüdâyî'nin Aksaray halifesi Abdurrahim Efendi'nin oğlu Hasan Rızâyî'nin *Divan*'ında yer alan bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla annesi Şereflikoçhisarlı, babası ise Sivrihisarlıdır. İlk ilim tahsiline de Sivrihisar'da başlar, daha sonra yüksek tahsil için İstanbul'a gider. İstanbul'da Küçük Ayasofya Medresesi'nde eğitim gören Hüdâyî, mezuniyetinin ardından Nâzırzâde Ramazan Efendi'nin yanında muîd/asistan olarak vazifeye başlar. Nâzırzâde'nin 978/1571 yılında Edirne Selîmiye Medresesi'ne müderris olduğunda da yanından ayrılmaz ve vazifesine orada devam eder. Daha sonraki yıllarda yine hocasıyla birlikte Mısır ve Şam kadılıklarında nâiblik vazifesini icra eder. 981/1573 yılında Bursa'da görevlendirilir. Burada bir müddet Câmi-i Atîk mahkemesinde kadı nâibliği yaparken eş zamanlı olarak Ferhadiye Medresesi'nde müderrislik yapar.[3]

---

[3] Kemaleddin Şenocak, *Kutb-ul Ârifîn Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî (k.s.) Hayâtı - Menâkıbı - Eserleri* (İstanbul: İslam Neşriyâtı, 1970), 9.

Hüdâyî, ilim tahsili ve kadılık görevleriyle meşgul olurken bir taraftan da tasavvuf ilmine merak duyar. İstanbul'da olduğu yıllarda Küçük Ayasofya Camii şeyhliğini icra eden Halvetî Şeyh Nûreddinzâde Muslihuddin Efendi'nin (ö. 981/1573) sohbetlerine katılır.[4] Mısır'da bulunduğu yıllarda ise Hüdâyî, Kerîmüddin el-Halvetî'nin sohbetlerine katılarak Halvetiyye tarikatının Demirtâşiyye kolunun usulüne göre usûl-i esmâ eğitimi alır.[5] Bursa'ya yerleştiğinde ise Üftâde'nin vaazlarına katılır.

984/1576 yılında hocası Nâzırzâde vefat eder. Kısa bir müddet sonra Üftâde'ye intisap eden Hüdâyî, mal ve mülkü terk eder. Memuriyetten de feragât ederek tasavvufî eğitime başlar. Üç senelik eğitimin ardından kendisine irşad vazifesi verilir. Tasavvufî faaliyetlere Sivrihisar'da başlayan Hüdâyî, altı ayın sonunda şeyhini ziyaret için Bursa'ya döner. Aradan birkaç gün geçmiştir ki şeyhi vefat eder. Bunun üzerine önce Sivrihisar'a ailesinin yanına daha sonra da Rumeli taraflarına seyahat eder. Eski Zağra'da bir müddet ikamet ettikten sonra İstanbul'a gider ve Küçük Ayasofya'da sekiz yıl sürecek şeyhlik vazifesine başlar. 994/1586 yılında Ferhat Paşa ile birlikte İran seferine katılır. Ayrıca bu yıllarda pek çok ilim adamı ve devlet ricâli ile yakın ilişki kurar. Özellikle Sultan III. Murad ile görüşür.

Küçük Ayasofya'dan sonra dergâh inşa etme düşüncesiyle Üsküdar'a yerleşir. Bir müddet Rûmî Mehmed Paşa Camii civarında ikamet eder. 1002/1594 yılında Fatih Camii vâizliğine tayin edilir. Vaazlarının yanında hadis ve tefsir dersleri de verir. Üsküdar'daki dergâhının inşaatı tamamlandıktan sonra da dört yıl kadar Fatih Camii'ne devam eden Hüdâyî, bu vazifeyi bırakarak yerine Üsküdar Mihrimah Sultan/İskele Camiinde perşembe günleri vaaz etmeye başlar. Böylece bir taraftan

---

4 Hasan Kamil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı* (İstanbul: Erkam Yay., 1982), 43.

5 Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, 44.

dergâhında tasavvufî eğitimle meşgul olurken diğer taraftan da vaaz ve irşad faaliyetlerine devam eder.[6]

Hüdâyî toplumun her kesimiyle yakın ilişki kurabilen, halkın sorunlarını yöneticilere aktarabilen, gerektiğinde bizzat sultanı uyarabilen bir kişiliğe sahiptir. Devrin sultanlarıyla görüşmüş, onlara mektuplar yazmış, IV. Murad'a saltanat kılıcını kuşatmıştır. Zaman zaman sultanın davetlisi olarak saray ziyaretinde bulunmuş, sultanla sohbet etmiştir. Onun dergâhı devlet ricâlinden halk kesimine kadar her zümreye açık olmuş, pek çok ilim ve fikir adamı ve musiki üstadı burada yetişmiştir. Dönemin tanınmış mutasavvıflarıyla da ilişki içerisinde olmuştur. Söz gelimi Şemseddîn-i Sivâsî (ö. 1006/1597) Eğri Seferi için Üsküdar'a geldiğinde onu bizzat karşılamış, Sivâsî'nin elini öpmüş ve üç gün tekkesinde misafir etmiştir.

Hüdâyî, Sultan Ahmed Camii yapılacağı zaman temel kazma işinde yer almış, ilk kazmayı vuranlardan biri olmuş, temel atma merasiminde duayı bizzat yapmıştır. İnşaatın tamamlanmasının ardından açılışta da ilk hutbeyi o okumuş, sonrasında da her ayın ilk pazartesi günü burada vaaz vermeye devam etmiştir.

Hüdâyî, doksan yaşlarında 3 Safer 1038/1 Ekim 1628 tarihinde salı günü akşam saatlerinde vefat etmiştir. Üsküdar'daki dergâhının yanı başında kendi yaptırdığı türbesine defnedilmiştir. Evliya Mehmed (1004/1595), Mustafa Ebrar (1004/1596), Ali Murtaza (1010/1601), Abdulvahid (1020/1611) adında dört oğlu, Ayşe (1009/1600) ve Ümmügülsüm (1021/1612) adında iki kızı olduğu bilinmektedir. Nesli kızları vasıtasıyla devam etmiştir.[7] Ayrıca yaşamı boyunca binlerce öğrencisi ve müridi olmuş, altmışın üzerinde halife yetiştirmiştir. Halifelerinden

---

6 Hasan Kamil Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni* (İstanbul: İnsan Yay., 2015), 8/738.

7 Hasan Kâmil Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/339.

Ak Mustafa Efendi ve Bayram Efendi'nin Şereflikoçhisarlı olduğu kayıtlarda yer almaktadır. Kendisinden sonra Celvetiyye olarak anılan tarikatı, tekkelerin kapatılmasına kadar farklı kollardan faaliyetlerine devam etmiştir.

2. Eserleri

Aziz Mahmud Hüdâyî, ilim ile irfânı şahsında bütünleştirmiş bir gönül insanıdır. Bir taraftan toplumun en alt kesiminden sultanlara varıncaya kadar her kesimden insanı sohbetleriyle irşad ederken diğer taraftan telif ettiği eserlerle günümüze ulaşan bir mirası geride bırakmıştır. Onun otuza yakın eseri günümüze ulaşmıştır. Türkçe ve Arap Dilinde kaleme alınan bu eserler onun ilmî ve edebî yönünün irfânı kadar tesirli olduğunu göstermektedir. Arapça eserlerinin tamamına yakını Türkçeye tercüme edilip yayınlanmıştır.

2.1. *Ahvâlü'n-Nebiyyi'l-muhtâr ahleyhi salevâtullahi'l-meliki'l-cebbâr*

Hz. Peygamber'in mi'râcı ve mucizelerine dair yedi varaklık Arapça bir risâledir.

2.2. *Akâid Manzûmesi*

Türkçe Manzum akaid risâlesidir.

2.3. *Câmi'u'l-fezâ'il ve kâmi'u'r-rezâ'il*

Faziletlerin anlatıldığı Arapça eserde ibadet, aile hayatı ve sosyal hayata dair ahlâkî konular yer almaktadır.[8]

---

[8] Eserin iki tercümesi bulunmaktadır: Hasan Akarsu, *Faziletler Kitabı: Cami'u'l-Fezail Kami'u'r-Rezail*. (İstanbul: Dehliz Kitaplar, 2001); Hasan Kamil Yılmaz, *İlim-Amel Seyr u Sülûk* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2005).

2.4. *Dîvân-ı İlâhiyyât*

Hüdâyî'nin Türkçe şiirlerinden oluşmaktadır. 255 kadar ilâhinin yanında rubâî ve kıtaları bulunmaktadır.[9] İlâhilerinden bir kısmı bestelenerek tekkelerde okunmuştur.

2.5. *Ecvibe-i Mutasavvifâne*

Müridinin sorularına cevap verdiği Türkçe risâledir. Tarikat adabı ve müridin şeyhinden uzak kaldığında neler yapması gerektiği gibi konuları içermektedir.[10]

2.6. *el-Es'ile ve'l-ecvibe fi ahvâli'l-mevtâ*

Ölülerin halleriyle ilgili sorulara verilen cevapları ihtiva eden Arapça risâledir.

2.7. *el-Fethü'l-ilâhî*

İnsanın ve yaratılışını ele alan üç varaklık Arapça risâledir.[11]

2.8. *el-Mecâlisü'l-vaʿzıyye*

Hüdâyî'nin vaazlarda kullandığı 1154 âyetin tefsirine dair Arapça notlarından oluşmaktadır. Vaazlar, Sivrihisar, Üsküdar ve İstanbul'un muhtelif yerlerinde gerçekleşmiştir.

---

9 Eserin farklı baskıları bulunmaktadır: Mustafa Tatçı - Musa Yıldız, *Aziz Mahmud Hüdâyî Dîvân-ı İlâhiyât* (İstanbul: Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yay., 2005); Ziver Tezeren, *Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî I Hayatı, Şahsiyeti, Tarîkatı ve Eserleri* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yay., ts.); A. Azmi Bilgin, *Aziz Mahmud Hüdâyî Divân* (İstanbul: Kapı Yay., 2021).

10 Eser, bir makaleyle neşredilmiştir. Bk. Adalet Çakır, "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Ecvibe-i Mutasavvıfâne'si ve Celvetiyye Tarîkatının Bazı Esasları", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2015, sayı: 35, s. 59-96.

11 Eserin tercümesi için bk. Mahmud Karadağ, *Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1038) Hazretleri'nin el-Fethu'l-İlâhî İsimli Risâlesi (İnceleme – Metin – Tercüme)*, https://telif.ismailaga.org.tr/aziz-mahmud-hudayi-o-1038-hazretlerinin-el-fethul-ilahi-isimli-risâlesi-inceleme (Erişim Tarihi: 10 Kasım 2025).

2.9. *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye vesîle ile's-sa'âdeti's-sermediyye*

Seyr ü sülûk ve tarikat adabını içeren birkaç varaklık Arapça bir risâledir.

2.10. *Fethü'l-bâb ve ref'u'l-hicâb*

Yaratılış, tevbe ve genel olarak insanı ele alan on varaklık Arapça risâledir.

2.11. *Habbetü'l-mahabbe*

Allah, peygamber ve Ehl-i beyt sevgisinin konu edinildiği Arapça on varaklık bir risâledir.[12]

2.12. *Hâşiye kuhistânî fî şerh-i fıkh-ı keydânî*

Lutfullah en-Nesefî el-Keydânî'nin (ö.949/1542) *Mukaddimetü's-salât* adlı eseri üzerine hanefî fakihlerinden Mehmed Kuhistânî (ö.962/1555) tarafından yapılan şerhe Hüdâyî'nin yaptığı haşiyedir. Hanefî fıkhına göre namazın şartlarını ele alan namaz ilmihali mahiyetinde Arapça bir eserdir. Mürîdlerinden Muizzüddin Celvetî, eserden seçtiği kısımları mensur olarak, Aksaray halifesi Abdurrahim Aksarayî'nin oğlu Hasan Rızâî ise manzum olarak tercüme ve şerh etmiştir.[13]

2.13. *Hayâtü'l-ervâh ve necâtü'l-eşbâh*

Ölüm ve sonrasına dair bazı konuları ele alan Arapça eseridir.[14]

---

12 Eserin tercümeleri için bk. Rasim Deniz, *Habbetü'l-mahabbe Tercümesi Mahbûbü'l-ahibbe*, Kayseri: Emek Matbacılık, 1982); Ali Çalışır, *Habbetü'l-Muhabbe* (İstanbul 2002).

13 Eserle ilgili olarak bk., Huda Ezeldin Siraj Mekki, *Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Tecelliyât Adlı Eseri Üzerine Nablusî'nin Şerhi (Tahkik ve Değerlendirme)*. Yüksek Lisans Tezi (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2019).

14 Eser üzerine bir yüksek lisans tezi yapılmıştır. Bk. Cemal Acer, *Aziz Mahmud Hüdâyî'nin "Hayatü'l-ervah ve Necatü'l eşbah" Adlı Eserinin Tahkik, Tahric, Terceme ve Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988).

2.14. *Hülâsatü'l-ahbâr fî ahvâli'n-nebiyyi'l-muhtâr*

Hz. Peygamber'in hayatı, öğretileri, hakikat-ı Muhammediyye, yaratılış, zikir ve tevhid gibi tasavvufî konularının ele alındığı altmış varaklık Arapça eserdir.[15]

2.15. *Keşfü'l-kınâ' 'an vechi's-semâ'*

Semânın (musikinin) mahiyeti ve meşruiyetine dair beş varaklık Arapça risâledir.[16]

2.16. *Mecmûa-i Hutâb*

Hüdâyî'nin Cuma, Ramazan ve Kurban bayramlarındaki hutbelerinden oluşan dört varaklık Arapça risâledir.

2.17. *Mektûbât*

Hüdâyî'nin muhtelif zamanlarda kendi halifelerine, sevenlerine ve sultanlara yazdığı Türkçe ve Arapça mektuplardan oluşan eseridir.[17]

2.18. *Merâtibu's-sülûk*

Seyr ü sülûk mertebelerinin anlatıldığı 8 varaklık Arapça risâledir.

2.19. *Mevlid-i Şerîf ve Mi'râciyye Risâlesi*

Hz. Peygamber'in mevlidi ve Mi'rac hâdisesini âyet ve hadislerle anlatan Türkçe risâledir.[18]

---

15 Eserin tercümesi yayınlanmıştır. Bk. Kerim Kara ve Mustafa Özdemir, *Âlemin Yaratılışı ve Hz. Muhammed'in Zühûru* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2016).

16 Tercümesi için bk. Hasan Kamil Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Semâ Risâlesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1987). S (4). 273-284.

17 Eser için bk. Mustafa Salim Güven, *Çeşitli Yönleriyle Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Mektupları*. Yüksek Lisans Tezi. (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992).

18 Eser için bk. Aziz Mahmud Hüdâyî, haz. İbrahim Aksu, *Mevlid-i Şerîf ve Mi'râciyye*, (İstanbul: Hâcegân Yay., 2012).

2.20. *Miftâhu's-salât ve mirkâtü'n-necât*

Namazın faziletlerini ve adabını anlatan Arapça on varaklık küçük bir risâledir.[19]

2.21. *Necâtü'l-garîk fi'l-cem'i ve't-tefrîk*

Cem ve fark kavramları başta olmak üzere seyr ü sülûk adabının ele alındığı manzum ve mensur nitelikli Türkçe eserdir.[20] *Nasîhatü'l-mülûk li-husni's-sülûk* adıyla da kayıtlara geçmiştir.[21]

2.22. *Nefâisü'l-mecâlis*

Hüdâyî'nin vaazlarında açıkladığı âyetlerden oluşan bir tefsirdir. 1282 vaaz metni bulunan eserde Fâtiha, Zilzâl, Asr, Kevser, Kâfirûn ve İhlâs sûrelerinin tamamı tefsir edilmiştir.[22]

2.23. *Nesâih ve Mevâiz*

Hüdâyî'nin sohbetlerini ve nasihatlerini içeren Türkçe eserdir. Eserde kırk iki sohbet bulunmaktadır.[23]

2.24. *Şemâilü'n-nübüvveti'l-Ahmediyyet'il-Muhammediyye*

Hz. Peygamber'in şemâiline dair Arapça ve Türkçe kısımları olan bir risâledir.[24]

---

19 Hasan Kamil Yılmaz'ın *İlim-Amel Seyr u Sülûk* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2005) kitabının sonunda yayınlanmıştır.

20 Eser için bk. Murat Özaydın, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Eseri Necatü'l-Garik*, Yüksek Lisans Tezi (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999).

21 Bk. Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, 119.

22 Eser için bk. Ömer Pakiş, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Kur'an Tefsiri* (Ahenk Yay., 2005). Ali Namlı, "Mecâlis (el-Mecâlisü'l-va'zıyye, Nefâisü'l-mecâlis) (Hüdâyî)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/mecalis-el-mecalisu-l-va-ziyye-nefaisu-l-mecalis-hudayi [Erişim Tarihi: 10 Kasım 2025].

23 Eser için bk. Aziz Mahmud Hüdâyî, haz. Safi Arpaguş, *Sohbetler (Nasâyıh ve Mevâiz)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 2021).

24 Eser, bir makaleyle neşredilmiştir. Bk. Ömer Elbeyli ve Kamer Elbeyli, "Hz. Peygamber'in Şemâil-i Şerîfi Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri". *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 23, sy. 46, Nisan 2021: 91-130.

2.25. *Tarîkatnâme*

Celvetiyye tarikatı usûl ve adabını anlatan beş varaklık Türkçe risâledir.[25]

2.26. *Tecelliyât*

Hüdâyi'nin kendi vakıa ve tecellilerini anlattığı Arapça eseridir. Gönlüne doğan ilhamlar, rüyalar, gaipten duyduğu sesler ve kalp gözüyle gördüğü müşahedelerin yer aldığı eser ay ve gün belirtilerek kaleme alınan yüz kırk tecrübeyi içermektedir.[26]

2.27. *Tevhid Risâlesi*

Fatiha tefsiri olup sonunda beş varaklık bir manzume yer almaktadır.[27]

2.28. *Vâkıât*

Şeyhi Üftâde'ye intisâb ettiği 984/1576 yılından tasavvufî eğitimini tamamlayıp irşâd vazifesini aldığı 987/1579 yılına kadar geçen üç yıl içerisinde yaşadığı hâdiseler, gördüğü rüyalar ve şeyhinin sohbetlerinde tuttuğu notları ihtiva eden eseridir. Arapça üç ciltten oluşan eser bir nevi günlük mahiyetindedir.[28]

---

[25] Eser için bk. Nevzat Özkan, *Aziz Mahmud Hüdâyî Tarîkatnâme: Giriş-İnceleme-Metin-Dizin* (Kayseri, 1997); Nevzat Özkan, *Aziz Mahmud Hüdâyî: Arapça ve Türkçe Tarîkatnâme* (Kayseri: Kıvılcım Yayınları, 1998).

[26] Eser için bk. Ayme Küçük, *Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Tecelliyât'ı ve tercümesi (metin tenkidi)*, Yüksek Lisans Tezi (Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 2024).

[27] Bk. Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, 120.

[28] Eser üzerinde yapılan çalışmalar şöyledir: Mustafa Bahadıroğlu, *Vakıat-ı Hüdâyî'nin Tahlil ve Tahkiki (I. cilt)*. Doktora Tezi. (Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2003); Zehra Gökmen Çakır, *Hüdâyî'nin Vakıat-ı Üftade Tercümesi* (İstanbul: Eflatun Kitap, 2021); Hilal Çetin, *Vâkıât-ı Hüdâyî'nin tahlîl ve tahkîkî (17 Ramazan 986/30 Rebiü'l ahir 987)*, Yüksek Lisans Tezi. (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2017); Hacer Ekici, *Vâkıât-ı Hüdâyî'nin tahlîl ve tahkiki (1 rabîu'l-âhir-9 şevvâl/987)*, Yüksek Lisans Tezi. (Kayseri: Erciyes Üniversitesi 2017). Mustafa Nalbat, *Vâkıât-ı Hüdaî'nin Tahlil ve Tahkiki (II. cilt)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2017).

Sonuç

Aziz Mahmud Hüdâyî, doğduğu yer olan Şereflikoçhisar'dan İstanbul'a varıncaya kadar faaliyet gösterdiği her şehirde kalıcı izler bırakmış bir gönül insanı, kendisinden sonra Celvetiyye olarak anılacak bir tasavvuf yolunun öncüsüdür. O, ilim ve irfânı şahsında bütünleştirmiş, toplumun her kesimi ile yakın ilişki kurabilmiş, sultanlarla görüşmüş, tekkesinde pek çok ilim adamı ve sanatkâr yetiştirmiştir. Hayatı boyunca ilme büyük önem vermiş gerek kadılık vazifesi gerekse şeyhlik yıllarında ilim öğretmeyi en önemli vazifesi bilmiş, telif ettiği eserler ve ders halkalarıyla ilim yaymayı devam ettirmiştir. Risâle ve kitapları kendisinden sonra gelenleri aydınlattığı gibi yetiştirdiği talebeleri de Anadolu'nun dört bir yanında insanları irşad etmek için çaba göstermiştir. Böylece onun, Anadolu ve Balkanların dinî ve kültür hayatına önemli katkıları olmuştur. Vezirinden sultanına, en fakir halk kesiminden en nüfuzlusuna kadar toplumun her kesimine hitap edebilen Hüdâyî, menkıbeleri bugün dahi dilden dile aktarılan bir şahsiyet haline gelmiş, şöhreti asırlar boyunca devam ederek unutulmaz bir isim olmuştur.

Kaynaklar

Bilgin, A. Azmi. *Aziz Mahmud Hüdâyî Divân*. İstanbul: Kapı Yay., 2021.

Bursevî, İsmail Hakkı. *Silsilenâme-i Celvetî (Silsiletü't-tarîkatü'l-celvetiyye)*. yy., 1724.

Harîrîzâde, Muhammed Kemâleddîn. *Tibyânu vesâili'l-hakâik fî beyâni selâsili't-tarâik*. *İbrahim Efendi, no: 430- 433*.

Pakiş, Ömer. *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Kur'an Tefsiri*. Ahenk Yay., 2005.

Şenocak, Kemaleddin. *Kutb-ul Ârifîn Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî (k.s.) Hayâtı - Menâkıbı - Eserleri*. İstanbul: İslam Neşriyâtı, 1970.

Tatçı, Mustafa - Yıldız, Musa. *Aziz Mahmud Hüdâyî Dîvân-ı İlâhiyât*. İstanbul: Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yay., 2005.

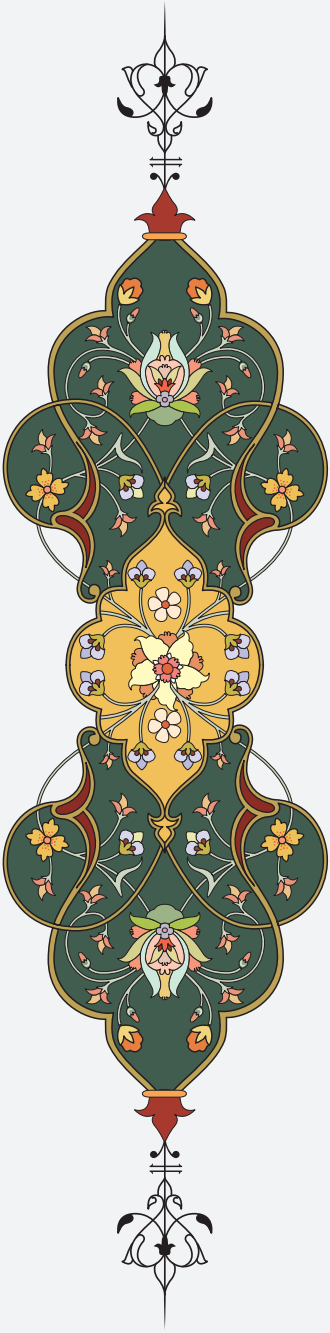
Tezeren, Ziver. *Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî I Hayatı, Şahsiyeti, Tarîkatı ve Eserleri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yay., 1984. Basım, ts.

Vassaf, Osmânzâde Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*. çev. Mehmet Akkuş. thk. Ali Yılmaz. I-V Cilt. İstanbul: Kitabevi Yay., 2015.

Yılmaz, Hasan Kâmil. "Aziz Mahmud Hüdâyî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/338-340. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Yılmaz, Hasan Kamil. "Aziz Mahmud Hüdâyî". *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*. 8/735-756. İstanbul: İnsan Yay., 2015.

Yılmaz, Hasan Kamil. *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*. İstanbul: Erkam Yay., 1982.

Bağ-ı aşkın andelibi Hazret-i Üftadedir.
Dertli âşıklar tabibi Hazret-i Üftadedir

Vasıl-ı Kâmil odur Tevhid-i zâta şüphesiz
Dost ilinin rehnüması Hazret-i Üftadedir.

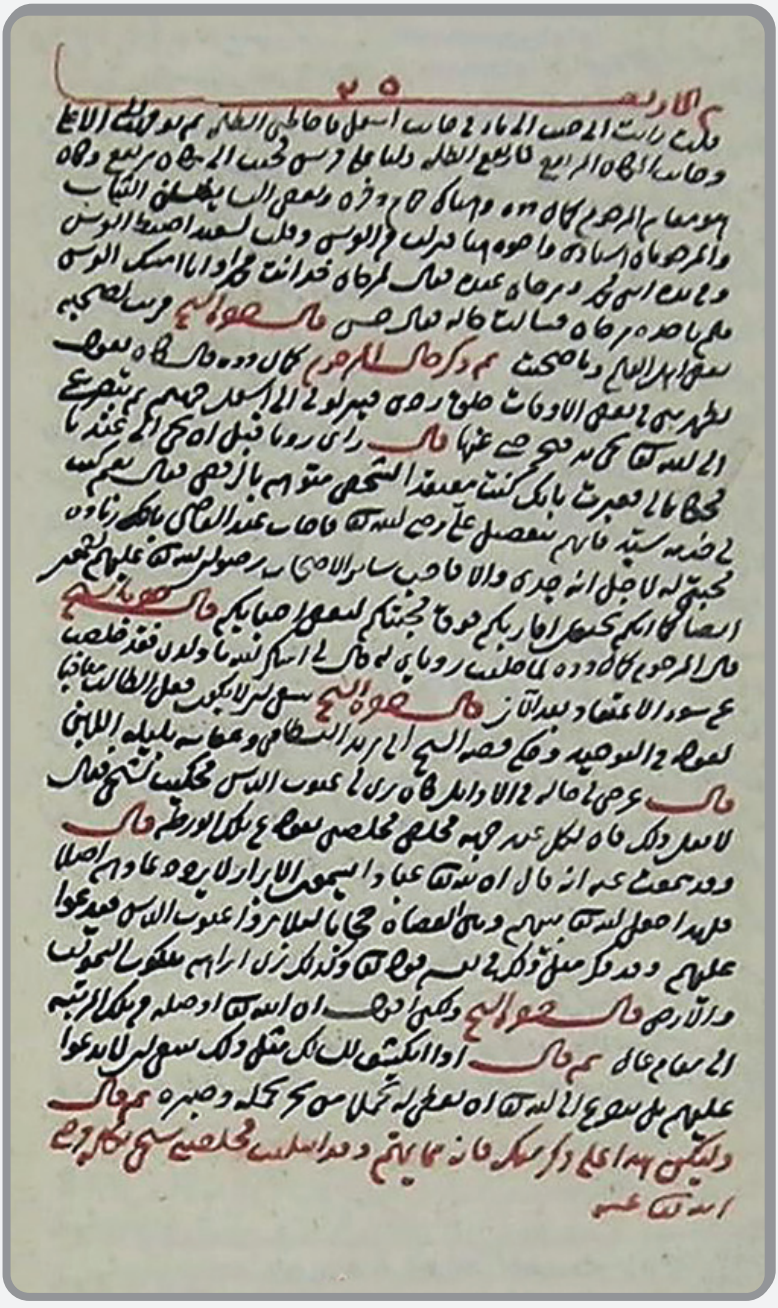
Eyliyen ruhundan istimdat iruşür matlebe
Hal iden her müşkilâtı Hazret-i Üftadedir

Mürşid-i âlî dilersen dâmen-i pakini tut
Gösteren rah-ı Hüdayı Hazret-i Üftadedir

Sıdk ile kul ol Hüdayi eşiğinde daima
Bil hakikat Kutbu'l-Aktap Hazret-i Üftadedir

Aziz Mahmud Hüdâyî[29]

29 Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/215.

Hüdâyî'nin Vâkıât'ından bir bölüm (müellif hattı)

تذاكر هدايى قدّس سرّه اللطيف

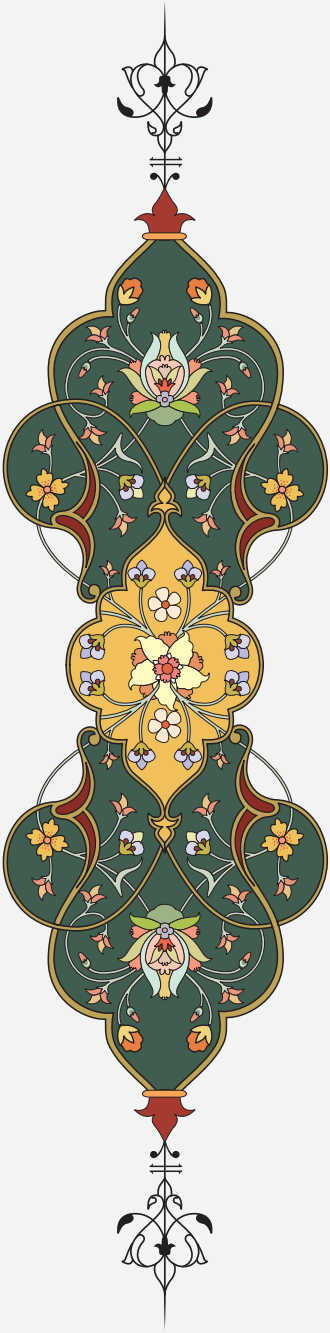
بسم الله الرحمن الرحيم

وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُكَلِّمَهُ اللّٰهُ اِلَّا وَحْيًا اَوْ مِنْ وَرَآءِ حِجَابٍ
اَوْ يُرْسِلَ رَسُوْلًا فَيُوْحِيَ بِاِذْنِهٖ مَا يَشَآءُ اِنَّهٗ عَلِيٌّ حَكِيْمٌ
وَكَذٰلِكَ اَوْحَيْنَآ اِلَيْكَ رُوْحًا مِنْ اَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِيْ
مَا الْكِتَابُ وَلَا الْاِيْمَانُ وَلٰكِنْ جَعَلْنٰهُ نُوْرًا نَّهْدِيْ بِهٖ
مَنْ نَّشَآءُ مِنْ عِبَادِنَا وَاِنَّكَ لَتَهْدِيْٓ اِلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ
صِرَاطِ اللّٰهِ الَّذِيْ لَهٗ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ
اَلَآ اِلَى اللّٰهِ تَصِيْرُ الْاُمُوْرُ وَبِاللّٰهِ التَّوْفِيْقُ وابراز ما فى
الصدور وكبروز من بعث من فى القبور بو آيات
كريمه اسرار كليّة الهيّة و امكانيّة جامعه در و
جميع مراتب سلوكى عروجا و نزولا محيطه در اجمالا
بيان ايده لم تفصيلى تطويله مؤدّى در مراتب سلوك
كليات اعتباريله اوچ در مراتب مقامات النفس
در و مراتب مقامات روح قدسندر و مراتب
مقامات سرّ اقدسندر و دور دنى مقام مقام
اوّلدن در اوّل مقام مقام فنا در جميع مقاملر
دن اعلى و اخفا در و مراتب نفسك نهايتيله

Hüdâyî'nin Tezâkir'inin ilk sayfası

Hüdâyî'nin Nefâisü'l-mecâlis'inin ilk sayfası

Mânevî Yolculuğu: Kadılıktan Sûfîliğe

Prof. Dr. Mahmud Esad ERKAYA[1]

Giriş

Tasavvufta ilim ve irfân, birbirini tamamlayan bir bütünün iki parçası gibidir. İlim, her şeyden önce Allah'ın emir ve yasaklarını (şeriatını) bilmektir. Şeriatın ilkelerini bilip uygulamak, mânevî eğitimin ilk adımıdır. Kişinin, sevgisi ile kemâle erdiği Rabbinin kendisinden isteklerini ve yasak kıldıklarını bilip hayatını ona göre şekillendirmesi için öncelikle başlangıç düzeyinde de olsa ilim tahsil etmesi gerekli görülmüştür. Böylece tasavvuf yoluna girecek müridin ayaklarının daha sağlam bir zemine basması hedeflenmektedir. Müridin öğrendikleriyle amel etmesi, halini düzeltip güzel ahlâka sahip olması (tahalluk) mânevî eğitimin bir parçasıdır. Bununla bir-

[1] Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, e-posta: mahmudesad.erkaya@asbu.edu.tr OCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3981-4688.

likte irfâna dönüşmeyen kuru bilgi yeterli görülmemiştir. Bilginin eyleme dönüşmesi, eylemin de insanın karakterini dönüştürmesi, gönülden her türlü kötülüğün çıkarılıp yerine Allah sevgisinin yerleştirilmesiyle müridin irfân alanına adım atması söz konusu olacaktır.

İlim, akıl ve nakil gibi vasıtalarla zihinsel boyutta elde edilen bir birikimdir. İrfân ise bu bilginin eyleme dönüşmesi, nefis terbiyesi, kalp tasfiyesi ve mânevî tecrübe yoluyla, gönül vasıtasıyla ulaşılan ilâhî sırlar ve hakikatlerdir. İnsan her ne kadar ilim sahibi olsa, mevki ve makam elde edip insanların itibar ettiği bir şahsiyet haline gelse de bir müddet sonra yaşadığı hayat kendisini tatmin edemez bir hale gelebilmektedir. Zihnî anlamda ne kadar dolu olsa da gönlündeki boşluğu doldurması için ilim öğrenmenin ötesine geçip irfâna ulaşması gerekli görülmektedir. Bu bağlamda Gazzâlî (ö. 505/1111), Abdülkadir Geylânî (ö. 561/1166), Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 833/1430) gibi iyi bir ilim tahsili görmüş, müderrislik ve kadılık gibi önemli makamları elde etmiş, maddî anlamda her türlü imkâna sahip olmuş âlimlerin tüm imkânları geride bırakıp tasavvuf yoluna girmesi, kuru ilmin ve dünyevî imkânların gönüldeki boşluğu doldurup huzura kavuşmak için yeterli olmaması dolayısıyladır. Aziz Mahmud Hüdâyî de ilim, makam, şöhret ve servet gibi her insanın talep edebileceği dünyevî nimetleri elde etmesine rağmen huzuru irfân yolunda, tasavvufta bulmuş isimlerdendir. Bu bağlamda bu bölümde Aziz Mahmud Hüdâyî'nin kadılıktan sûfîliğe olan yolculuğu anlatılacaktır.

1. İlmî Hayatı ve Bursa Kadılığı

Aziz Mahmud Hüdâyî, 948'de (1541) Şereflikoçhisar'da dünyaya gelir,[2] ilk tahsiline çocukluğunu geçirdiği Sivrihisar'da

[2] Hasan Kamil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı* (İstanbul: Erkam

başlar. Daha sonra o yıllarda iyi bir medrese tahsili almak için İstanbul'a gider ve Küçük Ayasofya Medresesi'nde eğitimine devam eder. Genç yaşta tefsir, hadis, fıkıh ve fen bilimleri alanında tahsil görür. Mezuniyetinin ardından hocası Nâzırzâde Ramazan Efendi'nin (ö. 984/1576) yanında müderris yardımcılığı (muîdlik) vazifesine getirilir. Bu dönemde aynı zamanda tasavvufa da ilgi duyarak muhtelif şeyhlerin sohbetlerine katılır. İstanbul'da olduğu yıllarda Küçük Ayasofya Camii şeyhliğini icra eden Halvetî Şeyh Nûreddinzâde Muslihuddin Efendi'nin (ö. 981/1573) sohbetlerine katılır.[3] Böylece ilim tahsiliyle birlikte irfândan da haberdar olmaya başlar.

İstanbul'daki vazifesinden sonra Edirne, Mısır ve Şam'da görev alan Nâzırzâde, Hüdâyî'yi yanından ayırmaz. Edirne Selimiye Medresesi'ne müderrislik, Mısır ve Şam'da ise kadı nâibliği vazifelerini icra eder. Mısır'da bulundukları yıllarda Hüdâyî, Kerîmüddin el-Halvetî'nin sohbetlerine katılarak Halvetiyye tarikatının Demirtâşiyye kolunun usulüne göre usûl-i esmâ eğitimi alır.[4] Dolayısıyla tasavvufa olan ilgisi her geçen gün katlanarak devam eder.

Mısır'dan sonra 1573'te Bursa Ferhâdiye Medresesi'ne müderris ve Câmi-i Atîk Mahkemesi'ne nâib tayin edilen Hüdâyî üç yıl bu vazifeyi yürüttükten sonra hocası vefat eder. Hocasının vefatı onu derinden etkiler. Ölüm insan için en büyük vaizdir. İnsan bu dünyada hangi makamda olursa olsun bir gün mutlaka ruhunu teslim edip bu dünya ile irtibatı kesilecek ve sahip olduğu her şeyi geride bırakacaktır. Bunun farkında olan Hüdâyî artık derin düşüncelere kapılan, içindeki boşluğu hisseden bir ruh haline bürünmüştür.

Yay., 1982), 40.

3 Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, 43.

4 Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, 44.

Öte yandan hocasının vefatıyla 981/1573 yılında Bursa kadılığına atanan Hüdâyî, varlık ve makam sahibi bir ilim adamıdır.[5] Ulaşmak isteyebileceği her türlü imkâna sahiptir. O dönemde kadılık ilmî ve sosyal statülerin en yükseklerinden olup itibar edilen bir mevki, saygınlığın da bir göstergesidir. Dışarıdan bakıldığında maddî anlamda hiçbir eksiği bulunmayan Hüdâyî, iç dünyasında huzurlu değildir. Bir arayış içindedir. Tahsil ettiği ilim, hukukun katı kuralları ve mantığı ruhunun derinliklerindeki mânevî boşluğu doldurmaya yetmemektedir. Bu içsel çalkantı, onu hakikat arayışına iter ve nihayetinde tasavvuf yoluna sevk eder. Onun yaşamındaki en kritik karar, parlak bir kariyer vaat eden kadılık makamından, kendini tamamen mânevî eğitime adadığı dervişliğe geçmek olur. Bu radikal değişim, Hüdâyî'nin sadece kişisel yaşantısını değil, aynı zamanda Osmanlı tasavvuf tarihini de derinden etkileyecektir.

2. Tasavvuf Yoluna Girişi

Aziz Mahmud Hüdâyî, kadılık vazifesini bırakarak tasavvuf yoluna girmeye karar verir. Fakat bu karara kendisini sevk eden bazı gelişmeler yaşanır. Her şeyden önce o, talebelik yıllarından itibaren tasavvuf çevresiyle yakın temas içerisindedir. Her ne kadar kadılık ve müderrislik gibi vazifeler icra etse de tasavvufun çekim gücü onu derinden etkilemektedir. Hocasının vefatı da onu derinden sarsmış, onu kaybetmenin tesirinden kurtulamamış, dünyanın geçiciliğini yakından hissetmiştir. Bunun üzerine bir de rüyasında cehennem azabının şiddetini ve yakından tanıdığı bazı kimselerin cehennemde olduğunu görmüştür. Kıyamet kopmuş, mizan kurulmuş, hocası

[5] Kemaleddin Şenocak, *Kutb-ul Ârifin Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî (k.s.) Hayâtı - Menâkıbı - Eserleri* (İstanbul: İslam Neşriyâtı, 1970), 9.

Nâzırzâde'nin de aralarında bulunduğu pek çok kimse cehennemlik olmuştur. Rüyanın etkisinde kalan Hüdâyî tasavvuf yoluna bir adım daha yaklaşmıştır. Bunun yanında kadılık vazifesini icra ederken önüne gelen bir dava da onun üzerinde büyük bir tesir bırakmıştır.

Dava, bir boşanmayı konu edinmektedir. Bir hanım, maddî durumu yerinde olmayan kocasının "Bu sene hacca gidemezsem boşsun." dediğini ve hacca o sene gidemediğini dolayısıyla boşanmış olduklarını iddia etmektedir. Kocası ise birkaç gün içerisinde haccettiğini öne sürerek nikahın geçerli olduğunu söylemektedir. Tarafları dinleyen Hüdâyî, davayı, hacıların dönüşü zamanına erteler. Hacılar döndüğünde, kocanın hacca gittiği şahitlerle ispat edilir. Hüdâyî nikahın geçerli olduğuna hükmeder. Fakat işin iç yüzünü de soruşturmaya devam eder. Nihayetinde kocanın, dönemin tasavvuf büyüklerinden Eskici Mehmed Dede'nin yönlendirmesiyle olağanüstü bir şekilde haccettiğini öğrenir. Bu sıra dışı olay Hüdâyî'nin insanın aklını aşan, maddî âlemin ötesinde mânevî bir alanın varlığını anlamasına vesile olur. O, bunun üzerine Eskici Mehmed Dede'nin huzuruna giderek intisap etmek ister. Ne var ki Eskici Mehmed Dede, "Nasîbiniz bizden değil, Hz. Üftâde'dendir, varın ona mürâcaat edin." der.

İlâhî çün halâs ettin müderrislik kazâsından
Visalin lutfedip kurtar bizi varlık azâbından[6]

Hüdâyî, 984/1576 yılında Üftâde'nin dergâhına giderek tasavvuf yoluna girme talebini kendisine arz eder. Üftâde, onu dervişliğe kabul edecektir fakat öncelikle nefsini terbiye et-

6 Aziz Mahmud Hüdâyî, *Dîvân-ı İlâhîyât*, ed. Tatcı, Mustafa - Musa Yıldız (İstanbul: H Yay., 2008), 290.

mesi için zorlu sınavlardan geçmesini ister. Esasında kadılık cübbesini çıkartıp derviş hırkasını giymesi onun için en büyük imtihandır. Bu kararla Hüdâyî'nin hayatı bütünüyle değişmektedir. Devletin en itibarlı ve saygın makamını bırakıp tüm dünyevî imkânlardan vaz geçerek fakir bir dervişe dönüşmek kolay değildir. Üftâde, "Burası yokluk kapısıdır, sen ise varlık sahibisin..." diyerek bu yolun zorluğunu kendisine bildirir. Hüdâyî her şeyden geçip bu yokluk içerisinde kaybolmayı göze alarak her emri yerine getirmeye hazır olduğunu ifade eder.

Hüdâyî, tekkeye kabul edilmesiyle birlikte çetin bir eğitim sürecinden geçmeye başlar. Nitekim tasavvufî eğitim kişinin ihtiyaçlarına özel olarak uygulanan bir eğitimdir. Makam ve şöhret sahibi olan kimsenin eğitimi, içinde bulunduğu bu konumun getirdiği kibir, gurur ve ucub duygularını yok etmekle mümkün olur. Dolayısıyla Hüdâyî'nin eğitimi de dergâhın en ağır ve hor görülen işlerinin verilmesiyle başlar. Efendi konumundaki Hüdâyî, hizmetçi olarak dergâhtaki vazifesine başlar. Nefsini yenmek için aldığı en önemli vazifesi ciğer satmak olacaktır.

Üftâde kendisine "Haydi evlâdım, bir sırık ciğeri omuzuna alarak Bursa sokaklarında dolaşıp satmalısın." diyerek vazifesini tevdî eder. Hüdâyî, samur kürk üzerine bir sırık alır ve çarşı pazar ciğer satmaya başlar. Görenler kadının haline şaşırır, arkasından konuşmaya başlarlar. Hüdâyî ise bunlara aldırış etmeden vazifesini tam olarak yerine getirmenin derdindedir. Ciğerleri satıp dergâha döner. Döndüğünde bu sefer kendisine tuvalet temizleme vazifesi verilir.

Hüdâyî tuvalet temizlerken kulağına davul-zurna eşliğinde yeni atanan kadının ilan haberi gelir. Bu durum karşısında hüzünlenen Hüdâyî, kendi kendine "Yeni kadı geliyor

hâ!.. Biçâre Mahmud, sen böyle bir mesleği bıraktın... Şimdi abdesthânelere hizmetkâr oldun." der. Hatırından bu düşünceler geçince pişman olarak, "Mahmud! Sen şeyhine nefsini ayaklar altına alacağına dâir söz vermedin miydi?" diyerek toparlanır ve tevbe eder. Bununla da yetinmez, kendisini cezalandırmak için yerleri sakalıyla süpürmeye yeltenir. O esnada şeyhi yetişir ve "Evlâdım, sakal mübarek şeydir, onunla böyle bir şey yapılmaz!" der. Bu sınavdan da başarıyla geçen Hüdâyî tasavvufî eğitime devam eder. Bu eğitim süresince gönlü temizlenip ruhu olgunlaşır. Öyle ki artık bitkilerin zikirlerini duyacak hale gelir.

Üftâde bir gün müridleriyle birlikte gezintiye çıkar. Müridler, şeyhlerine takdim etmek üzere çiçek toplarlar. Hüdâyî ise yalnızca bir adet sapı kırılmış çiçek getirmekle yetinir. Herkes hediyesini şeyihine takdim eder. Sıra Hüdâyî'ye gelir, çiçeğini takdim edince neden bununla yetindiği sorulur. Hüdâyî ise "Efendimize ne takdîm etsek azdır; fakat hangi bir çiçeği koparmak için el uzattımsa tesbîhini işiterek elimi çektim. Ancak sapının kırılmasından dolayı bu çiçeği tesbîhinden kalmış gördüm. Bunu bir takdime olmak üzere huzûr-ı âlîlerinize getirdiğim ma'lûm-i mürşidâneleridir." cevabını verir.

Hüdâyî'nin eğitimi henüz tamamlanmamıştır. O, sıkı bir riyâzet sürecinden geçer, halvetler çıkarır. Artık ondan olağanüstü haller zuhur etmeye başlar. Mânevî mertebeleri kısa zamanda aşarak tasavvuf yolunda yükselir. Onun mânevî makamları aşıp Üftâde'den iltifat görmesi karşısında uzun yıllar yerinde sayan bazı dervişler rahatsız olur. Durumu sezen Üftâde, onun halini göstermek için kış günü sofrada yemek yerken "Şimdi bağdan taze kopmuş üzüm olsa bu yemekle ne güzel olurdu." diyerek olmayacak bir istekte bulunur. Bunun üzerine Hüdâyî, "Müsâade buyrulursa maksadınızı yerine getireyim." der. Üftâde:

"Memnûn olurum." cevâbını verir. Bunun üzerine Hüdâyî üzüm bağına giderek üzüm aramaya başlar. Olağanüstü şekilde olgunlaşmış üzümleri toplayan Hüdâyî iki sepet üzümle birlikte şeyhinin yanına gelir. Hayretler içerisinde şeyhlerine bakan dervişlere Üftâde, "Gördünüz ya Hüdâyî'nin kemâlini, o bu hilâfete çoktan hak kazandı." diyerek onun mânevî yükselişinin haklılığına işaret eder. Hüdâyî, bu zorlu seyr ü sülûk sürecini sabırla ve teslimiyetle üç yıl gibi nispeten kısa bir müddet içerisinde tamamlayarak hilafet ile vazifelendirilir.

3. Gönüllerin Fethi

Üftâde, halifesi Mahmud'a Hüdâyî lakabını vererek "Oğlum! Padişahlar rikabında yürüsün." duasını yapar. Duanın bereketiyle olmalı ki Hüdâyî hayatı boyunca sekiz Osmanlı padişahını görmüştür. Bunlar, Kanunî Sultan Süleyman (1520 – 1566),

II. Selim (1566 – 1574),
III. Murad (1574 – 1595),
III. Mehmed (1595 – 1603),
I. Ahmed (1603 – 1617),
I. Mustafa (1617 – 1618 / 1622 – 1623),
Genç Osman (1618 – 1622),
IV. Murad (1623 – 1640)

olup bazılarıyla daha yakın ilişki içerisinde olmuştur. Sultanlardan III. Murad'la yakınlık kurmuş, muhtelif zamanlarda mektuplar göndererek halkın ihtiyaçlarını iletmiş, gerektiğinde uyarı ve taleplerde bulunmuştur. I. Ahmed ise daha yakın bir ilişki içerisinde Hüdâyî'ye mürid olmuştur. IV. Murad'ın saltanat kılıcını ise bizzat Hüdâyî kuşatmıştır.[7]

---

7 Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, 68.

Hüdâyî, kadılık makamını terk ederek dünyalığı reddetse de Allah ona kat kat fazlasını nasip etmiştir. Hüdâyî gönülleri fethederek sultanlara etki eden bir önder haline gelmiş, adeta gönüllere taht kurmuştur. Elinin tersiyle ittiği dünyalık Hz. Peygamber'in "*Kimin kaygısı âhiret olursa Allah onun zenginliğini kalbine yerleştirir, iki yakasını bir araya getirir ve dünya zelil bir şekilde ona gelir. Kimin kaygısı da dünya olursa Allah onun fakirliğini iki gözü arasına koyar ve onun iki yakasını bir araya getirmez; kendisine de ancak onun için takdir edilen dünyalık ne ise o gelir.*"[8] hadisinde ifade edildiği gibi ona tekrar gelmiştir.

Neyleyeyim dünyayı
Bana Allah'ım gerek
Gerekmez mâsivâyı
Bana Allah'ım gerek.[9]

Üftâde hilafet verdikten sonra Sivrihisar'a göndererek irşad ile vazifelendirir. Burada altı ay kadar vazife yapar. Daha sonra Üftâde'yi ziyaret etmek için Bursa'ya döner. Ne var ki şeyhi vefat eder. Vefatının ardından önce Rumeli'ne gider, Trakya ve Balkanlar'da bir müddet irşadla meşgul olduktan sonra Şeyhülislâm Hoca Sâdeddin Efendi'nin delâletiyle şeyhlik vazifesine Küçük Ayasofya Tekkesi'nde devam eder. Yaklaşık sekiz yıl kadar sürdürür.

Hüdâyî, kadılık ve müderrislik vazifesini terk edip tasavvuf yoluna girmiştir ama tasavvufî eğitimin ardından ilim öğretimiyle meşgul olmayı ihmal etmemiş, İstanbul'da tekkede şeyhlik yaparken bir taraftan da Fâtih Camii'nde vaizlik

8 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 30 (No. 2465).
9 Hüdâyî, *Dîvân-ı İlâhîyât*, 68 (No. 38).

yapıp tefsir ve hadis okutmaya devam etmiştir. 1589 yılında Üsküdar'da Hüdâyî Dergâhı'nın ve türbesinin bulunduğu yeri satın alarak dergâh inşaatına başlamıştır. Dergâha yakın olmak için de Rum Mehmed Paşa Camii civarında bir eve yerleşmiştir. 1595'te dergâh tamamlanmış, 1599'da ise Fatih Camii vaizliğini bırakarak Mihrimah Sultan (İskele) Camii'nde vaaz etmeye başlamıştır.

O günlerde Sultan I. Ahmed bir rüya görmüştür. Rüyasında Nemçe kralı ile güreşmiş ve arka üstü yere düşmüştür. Kral da üstüne çıkmıştır. Rüyayı tabir ettirmek isteyen sultan, yapılan tabirlerden tatmin olmamış, nihayetinde rüya yazıya geçirilerek Hüdâyî'ye gönderilmiştir. Rüyayı bir mektup ile tabir eden Hüdâyî'nin "Cenâb-ı Hak, insan vücûdunda sırtı, cemâdât arasında da arzı (yeryüzü) en kuvvetli olarak yaratmıştır. İnsanın sırtı ile arzın temâs ve ictimâından iki kuvvet cem' ve hâsıl olur. Binâenaleyh Hz. Pâdişâh'ın yere arka üstü temâsıyla iki kuvvet birleşmiş oluyor. Bu yüzden a'dâ (düşmanlar)'a galebe-i islâm ve zafer mukarrerdir." şeklindeki tabiri sultanı son derece memnun etmiş ve Hüdâyî'ye hediye ve ihsânlarda bulunmuştur. Yine bu günlerde hamile olan hanımı, artık canına tak etmiş, Bursa'daki varlıklı hali bırakıp kendisini fakir bir yaşantıya mahkûm ettiği için sitem etmektedir. Tam bu esnada kapı çalınmış, sultanın hediyeleri gelmiştir. Hüdâyî bunun üzerine "Hâtun, istediğin dünyâlık geldi, haydi al." diyerek hanımının gönlünü yapmıştır.

Hüdâyî bu hâdisenin ardından sultanlarla daha yakın ilişki içerisinde olmuştur. Bir seferinde çarşıda Sultan Ahmed ile karşılaşmıştır. Sultan hemen atından inip yerine Hüdâyî'yi oturtmak istemiştir. Hüdâyî başta olmaz dese de şeyhi Üftâde'nin "Oğlum! Padişahlar rikabında yürüsün." duası hatırına gelmiş ve ata binmeyi kabul etmiştir. Önden sultan, ardından da bi-

neğinin üzerinde Hüdâyî yürümeye koyulmuş, çok geçmeden atından inen Hüdâyî "Sırf şeyhimin duâsı ve emri yerini bulsun diye bindim." demiştir.

Sultan Ahmed, Hüdâyî'ye son derece samimi duygularla bağlıdır. Ne var ki Hüdâyî ona karşı mesafeli olmayı tercih eder. Söz gelimi bir gün Sultan Ahmed, Hüdâyî'ye bir hediye gönderir. Fakat Hüdâyî, hediyeyi kabul etmeyerek iade eder. Sultan, aynı hediyeyi Halvetî şeyhlerinden Abdülmecid-i Sivâsî Efendi'ye gönderir, o ise kabul eder. Bunun üzerine Sultan, Abdülmecid-i Sivâsî'ye "Bu hediyeyi Hüdâyî'ye gönderdiğim halde kabul buyurmadılar." diye bunun sebebini merak eder. Abdülmecid-i Sivâsî de, "Hüdâyî bir ankadır ki, laşeye tenezzül etmez." cevabını verir. Birkaç gün sonra Hüdâyî ile karşılaşan Sultan, "Hediyeyi Abdülmecid Efendi'ye gönderdim, kabul etti." deyince Hüdâyî, "Sultanım, Şeyh Abdülmecid bir deryadır ki, deryaya bir katre çirkef masiva düşmekle mülevves olmaz." buyurur.[10]

Aziz Mahmud Hüdâyî, İstanbul'un en önemli isimlerinden biri haline gelir. Toplumun her kesiminden insanın intisap ettiği, sohbetlerine katıldığı, hürmet ettiği Hüdâyî'ye devlet ricâlinden Sadrazam Kayserili Halil Paşa, Dilâver Paşa, ilmiyeden Hoca Sâdeddin Efendi, Sun'ullah Efendi, Şeyhülislâm Hocazâde Esad Efendi, Okçuzâde Mehmed Şâhî Efendi, Sarı Abdullah Efendi, Nev'îzâde Atâî, meşhur sûfî Olanlar Şeyhi İbrâhim Efendi ve daha başka önemli isim hürmet besler. Altmışa yakın halife yetiştiren Hüdâyî'nin etkisi Anadolu ve Balkanlar'da hissedilir. Tekkesi, Üsküdar'da mânevî hayatı doğrudan etkileyen bir çe-

10 Hasan Kamil Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî", *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni* (İstanbul: İnsan Yay., 2015), 8/745.

kim merkezi olmuş, günümüze kadar faaliyetleri devam etmiştir. Bu tekke vesilesiyle pek çok ilim ve fikir adamı yetişmiştir.[11]

Sonuç

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin kadılıktan sûfîliğe olan bu yolculuğu makam ve servet hırsının geçiciliği, bu dünyadaki nimetlerin âhiretle kıyaslandığında yok hükmünde olduğu ve asıl zenginliğin gönül zenginliği olduğunu göstermektedir. Onun kadılıktan sûfîliğe geçiş süreci, insanın ilim, makam, şan, şöhret, mal mülk vs. maddi anlamda her türlü imkâna sahip olmasının mânevî açlığını doyurmasına yetmeyeceğini göstermektedir. O, bu açlığı nefis terbiyesi ve mânevî eğitim ile giderme yoluna gitmiş, bu uğurda tüm dünyalık birikimini feda etmiş ve aradığını sonunda bulmuştur. Maddiyattan geçerek huzura kavuşmuş, güzel ahlâkı ve örnek şahsiyetiyle gönüllere taht kurmuştur. Her ne kadar terk etse de maddî imkânlar da kendisine tekrar geri dönmüş, sultanların hürmet ettiği bir mânevî önder haline gelmiştir.

Aziz Mahmud Hüdâyî, ilim ile irfânı, zâhir ile bâtını bütünleştirerek örnek bir hayat sergilemiştir. Onun yaşamının her dönemi doğruyu, güzeli ve hakikati bulma yolunda rehberlik etmektedir. O, bir taraftan telif ettiği eserleriyle diğer taraftan yetiştirdiği kâmil insanlarla gönüllerde unutulmayacak bir yer edinmiştir. Onun dergâhı günümüze kadar faal bir şekilde Üsküdar'ın mânevî merkezi olarak varlığını sürdürmüştür.

---

[11] Hasan Kâmil Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/339.

Kaynaklar

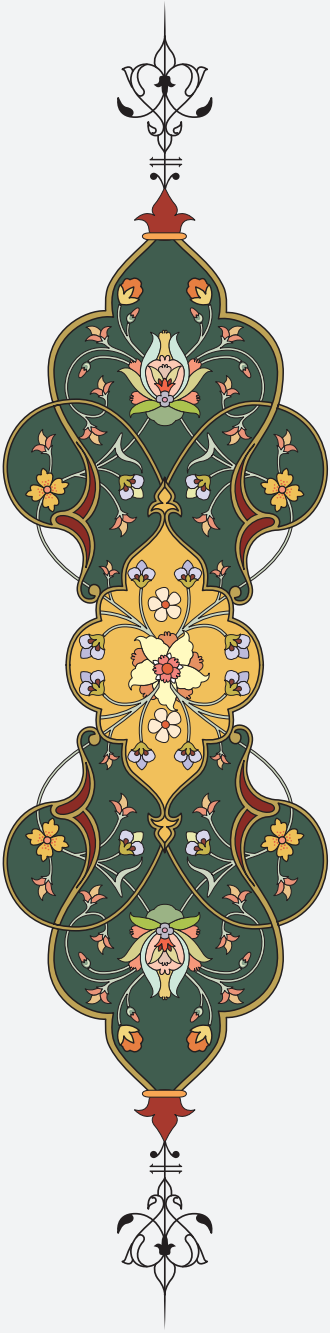
Hüdâyî, Aziz Mahmud. *Dîvân-ı İlâhîyât*. ed. Tatcı, Mustafa - Musa Yıldız. İstanbul: H Yay., 2008.

Şenocak, Kemaleddin. *Kutb-ul Ârifîn Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî (k.s.) Hayâtı - Menâkıbı - Eserleri*. İstanbul: İslam Neşriyâtı, 1970.

Yılmaz, Hasan Kâmil. "Aziz Mahmud Hüdâyî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/338-340. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Yılmaz, Hasan Kamil. "Aziz Mahmud Hüdâyî". *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*. 8/735-756. İstanbul: İnsan Yay., 2015.

Yılmaz, Hasan Kamil. *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*. İstanbul: Erkam Yay., 1982.

Gülistânda gülü handân eden dost
Ana bülbülleri nâlân eden dost
Dilerse katreyi ummân eden dost
Kimini kul kimin sultân eden dost

Bakarsan âleme bir özge üslûb
Kimi tâlib olupdur kimi matlûb
Kimini ağladıp mânend-i Ya'kûb
Kimini Yûsuf-ı Ken'ân eden dost

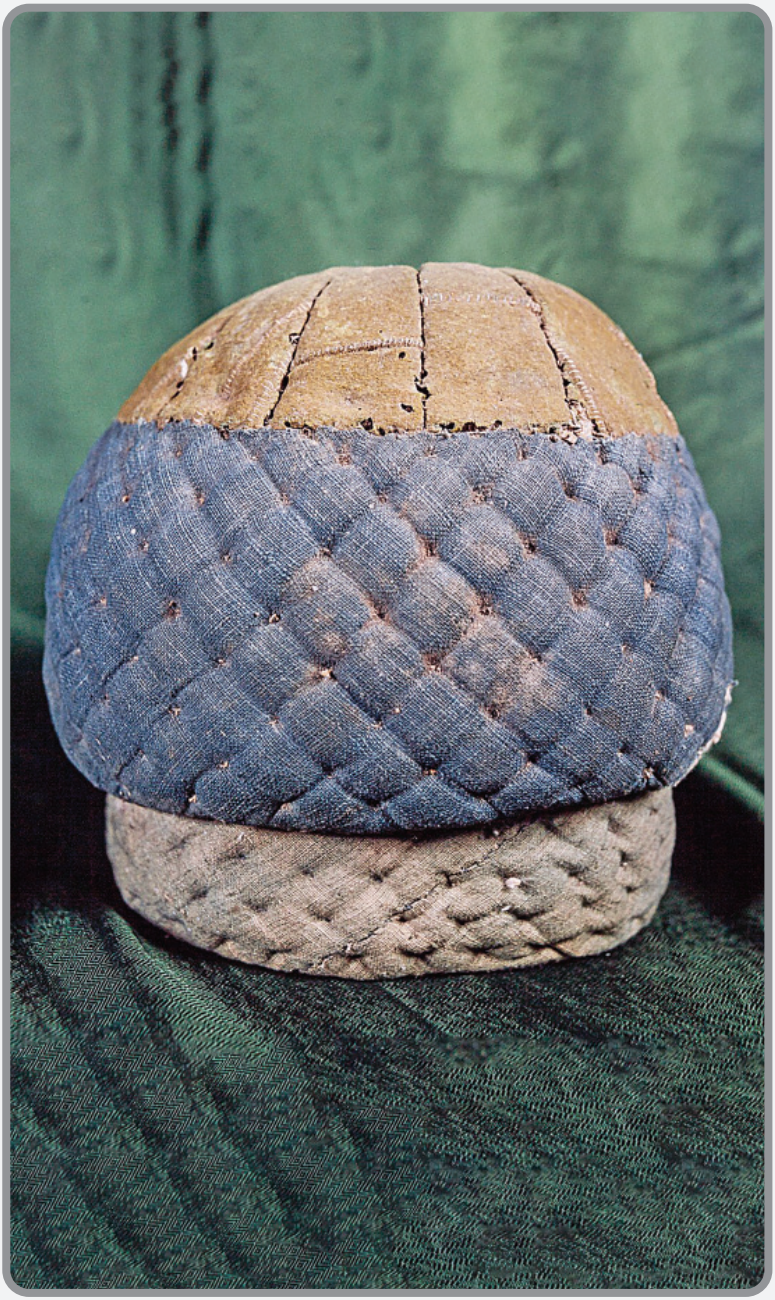
Tılısm olup benî-Âdemde sûret
Konulmuş anda esrâr-ı hakikat
Mukaddem görünüp şevk ü mahabbet
Tecellî-i cemâl ihsân eden dost

Habîb'e emrin ile hısn olup gâr
Halîl'e gülşen oldu şiddet-i nâr
Za'îfin eylesen derdine tîmâr
Ne var ey derdlere dermân eden dost

Şunu kim ede Mevlâ mazhar-ı zât
Hüdâyî tan mı bulsa nice lezzât
Cemâline edip insânı mir'ât
Kemâl-i hüsnünü seyrân eden dost

Aziz Mahmud Hüdâyî[12]

12 *Divan,* No. 112.

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin on üç dilimli Celvetî tacı (*DİA*)

Tasavvufî Yolu: Celvetiyye Tarikatı

Dr. Emrullah ASTAN[1]

Giriş

İslâm toplumunun ayrılmaz bir unsuru olan tarîkatlar, gönüllü yapılanmalar olarak tekke ve zaviyeler vasıtasıyla halka dinî, ahlâkî ve sosyal alanlarda hizmet sunmuşlardır. Her dönemde bir ihtiyaç olarak varlık gösteren bu yapılar, bir yaşam biçimi haline gelerek günümüzde de etkisini sürdürmektedir.[2] Tarîkatların doğuşu ve yayılışında, mânevî şahsiyetlerin halk nezdinde sevilmesi ve toplumun her kesiminden insanların tasavvufa yönelmesi etkili olmuştur. Bu süreçte, tarih boyunca çok sayıda tarîkat ortaya çıkmıştır.[3] Bu tarîkatlardan bir tanesi de tasavvuf tarihinin dikkate değer olu-

[1] Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Anabilim Dalı, e-posta: emrullah.astan@asbu.edu.tr , ORCID ID: 0000-0002-5962-709X

[2] Reşat Öngören, "Tarîkat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40/95-97.

[3] Hasan Kamil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı* (İstanbul: Marmar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1980), 143-144.

şumlarından biri olarak öne çıkan ve Aziz Mahmud Hüdâyî'ye (ö. 1038/1628) nispet edilen Celvetiyye tarikatıdır.[4]

Celvetiyye adını ilk defa zikreden kişi Mehmed Muhyiddin Üftâde'dir (ö. 988/1580). Aziz Mahmud Hüdâyî ise bu kavramı sistematik biçimde kullanarak yaygınlaştırmıştır. Böylece tarîkatın bu isimle tanınmasını sağlamıştır.[5] Anadolu ve Balkanlar'da dinî-sosyal hayat üzerinde derin izler bırakan Celvetiyye, esnaf zümresinden devlet erkânına kadar geniş bir toplumsal tabakaya nüfuz etmiştir.[6]

1. Celvet Kavramı

Arapça "celâ" "جَلَاَ" kökünden türeyen celvet kelimesi, ortaya çıkmak ve açığa çıkmak anlamlarına[7] geldiği gibi kılıç ya da aynanın pasının giderilip parlatılması manasını da taşımaktadır.[8] Tasavvufun erken dönemlerinden itibaren bir makam, meşrep ve tasavvuf terimi olarak kabul edilen celvet kavramı, sonraki yüzyıllarda bir tarîkat ismi olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Tasavvuf ıstılahında celvet, halvetin zıddı olup halvete giren sâlikin benliğini ifnâ ettikten sonra Hakk'ın sıfatlarıyla donanarak yeniden topluma dönmesi anlamına gelmektedir.[9] Celvetî şeyhlerinden İsmâil Hakkı Bursevî'ye (ö. 1137/1725) göre celvet, mürîdin halvet sürecini tamamlayıp ilâhî niteliklerle kemâle ermiş bir hâlde dış âleme yönelmesi-

---

4 Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 265.

5 Mahmud Cemâlettin el-Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemeât-ı Ulviyye*, çev. Mehmet Serhan Tayşi (İstanbul: Marmar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993), 595; Nazif Öztürk, *M.Akif'in İstiklal Marşı'nı Yazdığı Mekân Taceddin Dergâhı* (Ankara: Hece Yayınları, 2023), 98.

6 Tek, Abdurrezzak, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarîkatlar* (Bursa: Bursa Akademi, 2017), 403.

7 Uludağ, "Celvet", 7/273.

8 Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, 149-150.

9 Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, 149-1150; Süleyman Uludağ, "Celvet", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7/273.

ni ifade eder.[10] Bu yönüyle celvet, kalpten mâsivânın çıkarılması, gönlün saflaşarak nurlanması[11] ve halk içinde Hakk ile beraber olma bilincine erişmektir.[12] Celvetin karşıtı olan halvet ise, kulun Allah'ın huzurunda yalnız kalması, mânevî sohbet ve murâkabe hâliyle içe yönelmesini ifade eder. Celvet, bu anlamda halvetten neş'et eden bir tasavvufî mertebe olup sonrasında ona nispetle teşekkül eden Celvetiyye tarîkatının da temel kavramsal zeminini oluşturmuştur.[13]

Celvet terimi, ıstılah olarak İbrâhim Zâhid-i Geylânî (ö. 700/1301) döneminde sistematik biçimde kullanılmaya başlanmış[14] olsa da halvet ve celvet terimlerinin kökeni Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatında bizzat görülmektedir. Nitekim Resûlullah (s.a.v.), nübüvvetten önce Hîrâ Mağarası'nda halveti tercih ederek insanlardan uzaklaşmıştır. Peygamberlikle görevlendirildikten sonra ise halkın arasına dönmüş -ki bu celvet demektir- ve ilâhî hakikati insanlara tebliğ etmiştir.[15]

2. Celvetiyyenin Usûlü

Celvetiyye tarîkatı, silsilesi Hz. Ali'ye ulaşan ve cehrî zikri esas alan bir tarîkattır. Aziz Mahmud Hüdâyî, *Vâkıât* adlı eserinde Celvetiyye'de zikrin kelime-i tevhîd olduğunu ve bu anlayışı mürşidi Üftâde'den aldığını belirtir. Ona göre sâliki

---

10 İsmail Hakkı Bursevî, *Ferahu'r-Rûh*, çev. Mustafa Utku (Bursa: Uludağ Yayınları, 2012), 2/77.

11 İsmail Hakkı Bursevî, "Üç Tuhfe: Seyr u Sülûk", çev. M. Ali Akidil, *Tuhfe-i Ömeriyye* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2016), 253.

12 Mehmet Ünal, "Tasavvuf Tarihi İçinde Celvetilik", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 26 (Mart 2012), 102.

13 Mustafa Kara, *Bursa'da Tarîkatlar ve Tekkeler* (Bursa: Uludağ Yayınları, 1993), 2/143.

14 İsmail Hakkı Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz Fî Bâbi'r-Ricâl: Atpazarî Kutup Osman Efendi Menâkıbı*, çev. Ramazan Muslu - Ali Namlı (Ankara: TÜYEK, 2020), 41.

15 İsmail Hakkı Bursevî, *Celvetiyye Yolunda Silsile Nâme*, çev. Bedia Dikel, (İstanbul: Özdinç Matbaası, 1981), 57; İlyas Efendi, *İsmâil Hakkî Bursevî'nin Kitâbü's-Silsileti'l-Celvetiyye'si* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 93-94.

Allah'a yaklaştıran en yüce vesile tevhîddir; zira bütün peygamberlerin yolu da tevhîd esasına dayanır.[16]

Tevhîd ile olur her derde dermân
Hakk'a tevhîd ile ermiş erenler
Tevhîd ile olur her müşkil âsân
Hakk'a tevhîd ile ermiş erenler

Gönülden pâsını silmek dilersen
Bilmediklerini bilmek dilersen
Eğer Hakk'ı sende bulmak dilersen
Hakk'a tevhîd ile ermiş erenler

Âleme ibret gözüyle bakanlar
Çerâğın nûr-ı Mevlâ'dan yakanlar
Yerden gökden geçip Arş'a çıkanlar
Hakk'a tevhîd ile ermiş erenler

Aldanma key sakın bu kâinâta
Geç ak u karadan bak nûr-ı zâta
Ermek ister isen bâkî hayâta
Hakk'a tevhîd ile ermiş erenler

Bulmak ister isen eğer Hudâyı
Ehl-i tevhîde hizmet et Hüdâyî
Yola çeken odur bay u gedâyı
Hakk'a tevhîd ile ermiş erenler[17]

---

16 Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, 150,; Adalet Çakır, "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Ecvibe-i Mutasavvıfâne'si ve Celvetiyye Tarîkatının Bazı Esasları", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (Ocak 2015), 73.

17 Hüdâyî, *Dîvân-ı İlâhîyât*, 29 (No. 1).

Sâlike bu yola intisapla birlikte bu zikir telkin edilir ve bu zikir başlangıçta cehrî, ilerleyen mertebelerde hafî olarak icra edilir. Haftalık toplu zikirler Celvetî âsitanelerinde yapılır. Diğer tarîkatlarda kıyam, devran veya semâ adı verilen âyin, Celvetiyye'de nısf-ı kıyâm olarak anılır. Rivayete göre Hüdâyî hazretleri zikir esnasında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) rûhâniyetini görmüş, saygısından ayağa kalkmak istemişse de kalkmaması işaret edilince dizleri üzerinde zikre devam etmiştir. Zikir merasiminde zâkirbaşı "Ya Allah Hû" diyerek zâkirleri nısf-ı kıyâma kaldırır. Ardından Hû ve İsm-i Celâl zikirleriyle devam edilir. Aralarda ilahiler okunur ve zikir şeyhin duasıyla tamamlanır.[18]

Bu bağlamda Celvetiyye, cehrî zikir pratiği ve tevhîd merkezli irşad telakkisiyle tasavvuf tarihinde müstakil bir çizgi oluşturmuş ve Aziz Mahmud Hüdâyî'nin katkılarıyla sistematik bir yapıya kavuşmuştur. Bununla birlikte, Hüdâyî'nin söz konusu yapıyı nasıl teşekkül ettirdiğinin ilmî olarak ortaya konabilmesi, tarîkatın onun öncesindeki tarihsel arka planına ve Halvetiyye bünyesinden ayrılarak bağımsız bir meşrep niteliği kazanma sürecine kısaca temas etmeyi gerekli kılmaktadır.

3. Celvetiyye'nin Teşekkülü

Tasavvuf tarihinde, zamanla teşekkül eden tarîkatların usûl ve yöntemlerindeki farklılıklar, bu tarîkatların çeşitli şube ve kollara ayrılmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreçte bazı kollar, kendi düşünce ve uygulama biçimlerini geliştirerek müstakil bir kimlik kazanmış ve yeni tarîkat adlarıyla anılmaya

[18] Hasan Kamil Yılmaz, "Celvetiyye", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 273-275; Necmettin Bardakçı, "Sûfîlerin Zikir Yöntemlerinin Âdâb-Erkân bağlamında Tasavvuf Kültürüne Katkıları", *Arayışlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları* 17 (2007), 33-34.

başlamıştır. Bazı kaynaklarda Celvetiyye tarîkati, Halvetiyye Tarîkatı'ndan ayrılarak teşekkül eden bir tasavvuf yolu[19] olarak kabul edilmiştir. Bu düşünceye göre, halvet ve celvet kavramları, başlangıçta tasavvufî ıstılah olarak iki farklı ruh hâlini ifade etmektedir. Bu iki meşrep, zamanla sadece birer mânevî hâl olmanın ötesine geçerek bağımsız tarîkat isimleri hâline gelmiştir.[20]

Aziz Mahmud Hüdâyî, halvet ve celveti Hakk'a ulaştıran iki ayrı yol olarak değerlendirmiş ve bu durumu, "çeşitli yollarla hacca gidenlerin neticede Mekke'de birleşmeleri" benzetmesiyle açıklamıştır.[21] Böylece her iki meşrebin de aynı hakikate yönelen farklı irşad tarzlarını temsil ettiğini vurgulamıştır. Bazı kaynaklarda ise celvet kavramının ilk dönemlerde sadece bir makam ve meşrep anlamında kullanıldığı ancak zamanla Bayramiyye tarîkatının bir kolu olarak ortaya çıkıp nihayetinde müstakil bir tarîkat kimliği kazandığı belirtilmektedir.[22]

Esas itibariyle Bayramiyye tarîkatı bünyesinde şekillenen Celvetiyye silsilesi, tarihsel süreçte farklı tasavvufî kollarla temas hâlinde bulunmuştur. Silsilenin İbrâhim Zâhid-i Geylânî'de Zâhidiyye, Safiyyüddîn-i Erdebîlî'de (ö. 735/1334) Safeviyye ve nihayet Hacı Bayrâm-ı Velî'de (ö. 833/1429-30) Bayramiyye ile birleşmesi bu çok katmanlı tarihî arka planı göstermektedir. Bununla birlikte Celvetiyye'nin teşekkülünde Halvetiyye geleneğinin belirleyici izleri de dikkat çekicidir. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin şeyhi Muhyiddin Üftâde'nin Sünbül Sinan'a (ö. 936/1529) mensubiyeti ve Hüdâyî'nin ilmî-sûfî terbiyesinde

---

19 Ünal, "Tasavvuf Tarihi İçinde Celvetilik", 91-102.
20 Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, 150.
21 Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarîkatler* (İstanbul: Marmar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997), 429.
22 Tek, Abdurrezzak, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarîkatlar*, 403.

rol alan bazı isimlerin Halvetî ricâlinden oluşu, Celvetiyye'nin Halvetiyye ile olan irtibatını açık biçimde ortaya koymaktadır. Nitekim Hüdâyî'nin "Bizim tarîkimiz hem Halvetî hem Celvetî'dir." ifadesi de[23] silsileye dair bir tasniften ziyade, bu iki kavramın taşıdığı mânevî muhtevanın kendi irşad anlayışında birlikte tecessüm ettiğini ifade eden bir beyan olarak değerlendirilmelidir.

Öte yandan Celvetiyye'nin kurumsal kimliğinin oluşumunda Bayramiyye silsilesinin özel bir yeri vardır.[24] Bayramiyye şeyhi Akbıyık Meczûb'a (ö. 860/1455) intisap eden Muk'ad Hızır Dede'nin (ö. 918/1512) öğrencisi Üftâde, onun da müridi olan Hüdâyî aracılığıyla Celvetiyye'nin kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır.[25] Bu sebeple Celvetiyye, literatürde çoğu kez Bayramiyye'nin bir kolu olarak değerlendirilmiştir. Bayramiyye silsilesinin tarihî seyri boyunca Nakşibendiyye ile kurduğu ilişkiler nedeniyle Celvetiyye'nin düşünce ve uygulamalarında Nakşibendî geleneğine ait bazı unsurların yansımaları da müşahede edilmektedir. [26]

Celvetîlik tarîkatinin tarihsel seyrini açıklamak üzere yapılan sembolik bir benzetmede; İbrâhim Zâhid Geylânî dönemi "hilâl", Üftâde dönemi "kamer", Hüdâyî dönemi ise "bedir" merhalesiyle ifade edilmiştir. Bu benzetme, Celvetîliğin Aziz Mahmud Hüdâyî devrinde kemale erdiğini ve özellikle XVII. yüzyılda onun irşad faaliyetleri sayesinde geniş bir etki alanı kazanarak yaygınlaştığını göstermektedir.[27]

---

23 Yılmaz, "Celvetiyye", 273-275.
24 Öztürk, *M.Akif'in İstiklal Marşı'nı Yazdığı Mekân Taceddin Dergâhı*.
25 Zafer Erginli (ed.), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalem yayınevi, 2006), 61.
26 Yılmaz, "Celvetiyye", 273-275.
27 İsmail Hakkı Bursevî, *Silsilename-i Celvetiyye* (İstanbul, 1291), 63; Ayrıca bk. Yılmaz, "Celvetiyye" 273.

Aziz Mahmud Hüdâyî döneminden itibaren geniş bir derviş halkasına sahip olan Celvetiyye, Osmanlı'nın son dönemlerine kadar en etkili tarîkatlardan biri olma özelliğini sürdürmüştür. Celvetî şeyhlerinin devletin son yıllarında tarîkat ve tasavvuf faaliyetlerini düzenlemek amacıyla kurulan Meclis-i Meşâyih içinde Celvetî şeyhlerinin etkin rol üstlenmeleri, ayrıca bu şeyhlerin saray ve sadâret çevrelerine sıkça davet edilmeleri, tarîkatın son dönemlere dek varlığını güçlü biçimde devam ettirmesine imkân sağlamıştır.[28]

Aziz Mahmud Hüdâyî, XVII. yüzyıl Osmanlı dünyasında devlet ve tarîkat ilişkilerinin yoğunlaştığı bir dönemde hem ilmî hem de mânevî nüfuzu ile saray çevresinde özel bir konuma sahip olmuştur. Aziz Mahmud Hüdâyî ile Sultan I. Ahmed (ö. 1026/1617) arasındaki mânevî bağ, derin bir saygı ve samimiyet üzerine kuruludur. Hüdâyî'nin şeyhi Üftâde'nin "Padişahlar rikâbında yürüsün" duasının bir tezahürü olarak, Sultan Ahmed, Hüdâyî'ye büyük hürmet göstermiş, rivayete göre karşılaştıklarında attan inerek onu kendi atına bindirmiştir.[29] Bu tutum, sultanın mânevî otoriteye karşı tevazuunu ve dönemin tasavvuf-siyaset ilişkisindeki dengeyi yansıtır. Hüdâyî, Sultan Ahmed'in mânevî terbiyesinde etkili bir rehber olduğu gibi ilmî ve tasavvufî bilgisiyle sultanın dindarlığı ve yönetim anlayışına da yön vermiştir. III. Murad ve II. Osman gibi diğer Osmanlı padişahlarının da Hüdâyî'ye ve Celvetiyye'ye hürmet gösterdikleri bilinmektedir.[30] Her ne kadar bu padişahların doğrudan tarîkata intisap ettiklerine dair kesin bilgi bulunmasa da, Celvetiyye'nin temsil etti-

---

28 Yılmaz, "Celvetiyye", 273-275; Semih Ceyhan (ed.), *Türkiye'de Tarîkatlar Tarih ve Kültür* (İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2022), 973-974.

29 Mustafa Kara, *Din Hayat ve Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1979), 167.

30 Eraydın, *Tasavvuf ve Tarîkatler*, 302.

ği irfanî atmosferin saray çevresi üzerinde belirgin bir nüfuzu olduğu görülür.[31]

Tasavvuf geleneğinde Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaşan kesintisiz bir silsileye sahip olmak, tarîkatların meşruiyetini ve mânevî otoritesini belirleyen temel unsurlardan biridir. Bu silsile, irşadın sahihliğini ve mürşidin yetkinliğini teminat altına alan ruhânî bir bağ olarak görülür. Aziz Mahmud Hüdâyî de bu hususa vurgu yaparak, "tevhîdden hakikî istifade, ancak kesintisiz bir silsileye bağlı kâmil bir mürşidin telkîniyle mümkündür" ifadesiyle bu ilkenin Celvetiyye öğretisindeki yerini açıkça ortaya koymuştur.[32] Bu anlayış çerçevesinde, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin bağlı bulunduğu mânevî silsile şu şekilde teşekkül etmiştir:

1. Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.)
2. Hz. Ali Murtezâ (r.a.) (ö. 668)
3. Kümeyl b. Ziyad (k.s.) (ö. 683)
4. Hasan-ı Basrî (k.s.) (ö. 728)
5. Habib el-Acemî (k.s.) (ö. 767)
6. Dâvûd et-Tâî (k.s.) (ö. 800 – 801)
7. Ma'ruf Kerhî (k.s.) (ö. 815)
8. Seriyy-i Sakatî (k.s.) (ö. 867)
9. Cüneyd-i Bağdadî (k.s.) (ö. 909)
10. Mimşad Dineverî (k.s.) (ö. 912)
11. Muhammed Dineverî (k.s.) (ö. 977)
12. Muhammed Bekrî (k.s.) (ö. 1009)
13. Vasıyyüddîn Kâdî (k.s.) (ö. 1060)
14. Ömer Bekrî (k.s.) (ö. 1094)
15. Ebü'n-Necîb Abdülkâhir Sühreverdî (k.s.) (ö. 1167)

---

31 Ünal, "Tasavvuf Tarihi İçinde Celvetilik", 103.
32 Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, 153-154.

16. Kutbüddîn Ebherî (k.s.) (ö. 1226)
17. Ruknüddin Muhammed Nehhasî (k.s.) (ö. 1231)
18. Şihabüddîn Muhammed Tebrîzî (k.s.) (ö. 1240)
19. Cemâleddin Tebrîzî (k.s.) (ö. 1273)
20. İbrâhim Zâhid-i Geylânî (k.s.) (ö. 1300)
21. Safiyyüddîn Erdebîlî (k.s.) (ö. 1334)
22. Sadreddîn Mûsâ Erdebîlî (k.s.) (ö. 1392)
23. Alâeddin Hâce Ali Erdebîlî (k.s.) (ö. 1429)
24. Şeyh Şah İbrahim Erdebîlî (k.s.) (ö. 1447)
25. Hamîdüddin-i Aksarâyî (k.s.) (ö. 1412)
26. Hacı Bayram Ankaravî (k.s.) (ö. 1429)
27. Muk'ad Hızır Dede Bursevî (k.s.) (ö. 1512)
28. Mehmed Muhyiddîn Üftâde (k.s.) (ö. 1580)
29. Aziz Mahmud Hüdâyî (k.s.) (ö. 1628)

Tam anlamıyla Sünnî bir tarîkat hüviyetine sahip olan Celvetiyye, tasavvufî anlayışını ehl-i sünnet çizgisiyle uyumlu biçimde sürdürmüş ve bu yönüyle Osmanlı toplumunda geniş bir kabul görmüştür. Tarîkat, Üftâde döneminde kurumsal yapısını güçlendirerek önemli bir yükseliş sürecine girmiş, Aziz Mahmud Hüdâyî ile birlikte ise hem ilmî hem de mânevî sahada en parlak dönemini yaşamıştır.[33] Hüdâyî'nin irfanı, güçlü vaaz ve irşad faaliyetleri sayesinde Celvetiyye, sadece bir tarîkat olmanın ötesinde dönemin dinî, ahlâkî ve kültürel hayatına yön veren etkili bir irfan hareketi hâline gelmiştir.

4. Aziz Mahmud Hüdâyî Sonrası Celvetiyye

Celvetiyye tarîkatı, kuruluşundan kısa bir süre sonra İstanbul, Bursa, Balıkesir, Edirne ve Balkanlarda hızlı bir şekil-

33 Ünal, "Tasavvuf Tarihi İçinde Celvetilik", 96.

de yayılma göstermiştir. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin sağlığında, yalnızca İstanbul'da on binlerce olmak üzere, mürid sayısının yüz binlere ulaştığı rivayet edilmektedir.[34] Tarîkatın bu geniş coğrafyaya yayılmasında, Hüdâyî hazretlerinin şahsî gayretleri ve irşad faaliyetlerinin yanı sıra halifeleri vasıtasıyla yürüttüğü sistemli hareket de önemli rol oynamıştır. Celvetiyye, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin önderliğinde Celvetiyye, İstanbul merkezli bir tasavvuf hareketi olmanın ötesine geçerek Anadolu'nun çeşitli bölgeleriyle Balkanlar'a kadar nüfuz etmiştir. Hüdâyî'nin farklı bölgelere gönderdiği halifeleri vasıtasıyla zaman içerisinde dört ana kola ayrıldığı görülmektedir. Bunlar; Üsküdar'daki Hüdâyî Dergâhı'nda şeyhlik yapan Şeyh Selâmî Ali Efendi'ye (ö. 1104/1692) nispet edilen Selâmiyye, İsmâil Hakkı Bursevî'ye atfedilen Hakkıyye, Fenâî Ali Efendi'ye (ö. 1158/1745) nispet edilen Fenâiyye ve Mustafa Hâşim Efendi'ye (ö. 1197/1783) bağlı Hâşimiyye kollarıdır.[35] Zamanla yalnızca İstanbul'un çeşitli semtlerinde otuz civarında Celvetî tekkesinin bulunması, tarîkatın şehir dokusundaki güçlü varlığını göstermektedir.[36] Bu tekkeler, Cumhuriyet döneminde tekkelerin kapatılmasına kadar (2 Eylül 1925) faaliyetlerini sürdürmüştür.[37] Balkan coğrafyasında ise Hüdâyî döneminde ve sonrasında, özellikle Filibeli İsmâil Efendi (ö. 1052/1642) ile Atpazarî Osman Fazlı Efendi gibi önde gelen sûfîlerin gayretleri sayesinde etkin bir tasavvufî rol üstlenmiş

---

34 Ünal, "Tasavvuf Tarihi İçinde Celvetilik", 102.

35 Yılmaz, "Celvetiyye", 273-2275; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler: Kaynaklar - Doktrin - Ayin ve Erkan - Tarîkatlar - Edebiyat - Mimari - İkonografi- Modernizm* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005), 228; Tek, Abdurrezzak, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarîkatlar*, 407.

36 Ocak, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler*, 228.

37 Ömer Başkan, "Halkı İrşâd Çabasının Tefsire Yansımış Biçimi: Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân'ı ve Tefsir Yöntemine Dair Bir Değerlendirme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/2 (2008), 135.

bölgedeki mânevî hayatın şekillenmesinde belirleyici bir unsur olmuştur.[38]

Celvetiyye tarîkatının yayılmasında, Hakkıyye kolunun kurucusu İsmâil Hakkı Bursevî'nin büyük etkisi olmuştur. Celvetiyye, tarîkatın ikinci merkezi konumundaki Bursa'da, Üftâde' nin torunları ve Bursevî gibi önde gelen şeyhler aracılığıyla asırlar boyunca varlığını sürdürmüştür.[39]

Bursevî, *Kitâbü's-Silsileti'l-Celvetiyye* adlı eserinde silsilenin başlangıç noktasını doğrudan Allah Teâlâ olarak belirlemekte ve bu ilahî kaynaktan itibaren sırasıyla büyük melekler olan İsrâfîl, Mikâîl ve Cebrâîl'i zikretmektedir. Ardından, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaşan mânevî silsilesini tertipli ve bütüncül bir biçimde ortaya koyarak bu silsilenin kendisine kadar uzanan seyrini şu şekilde ifade etmektedir.[40]

29. Aziz Mahmud Hüdâyî (k.s.) (ö. 1628)
30. Muk'ad Ahmed Efendi (k.s.) (ö. 1639)
31. Zâkirzâde Abdullah Efendi (k. s.) (ö. 1657)
32. Osman Fazlı İlâhî (Atpazarî) (k.s.) (ö. 1691)
33. İsmâil Hakkı Bursevî (k.s.) (ö. 1725)

Sonuç

Celvetiyye'nin ortaya çıkışı ve tarihsel gelişim süreci, tasavvuf geleneği içinde hem kavramsal hem de kurumsal düzeyde özgün bir irfan çizgisinin teşekkülüne işaret etmektedir. Celvet kavramının erken dönemlerden itibaren mânevî bir mertebe olarak benimsenmesi, zamanla Halvetiyye ve Bayramiyye gibi tasavvufî damarlardan beslenen müstakil bir tarîkat kim-

38 Yılmaz, "Celvetiyye", 273-275.
39 Ünal, "Tasavvuf Tarihi İçinde Celvetilik", 102; Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz Fî Bâbi'r-Ricâl: Atpazarî Kutup Osman Efendi Menâkıbı*, 534-535.
40 Efendi, *İsmâil Hakkî Bursevî'nin Kitâbü's-Silsileti'l-Celvetiyye'si*, 39-45.

liğine dönüşmüştür. Özellikle Aziz Mahmud Hüdâyî'nin sistemleştirici rolü sayesinde ise geniş bir coğrafyada dinî-sosyal hayatı şekillendiren güçlü bir irşad hareketi hâline gelmiştir. Bu tarihsel seyir dikkate alındığında, Celvetiyye'nin varlığı, yalnızca bir tarîkatın gelişimini değil aynı zamanda Osmanlı toplumunda mâneviyat, ilim ve toplumsal etkileşimin nasıl bütünleşik bir yapı oluşturduğunu göstermesi bakımından da önemlidir.

Kaynaklar

Bardakçı, Necmettin. "Sûfîlerin Zikir Yöntemlerinin Âdâb-Erkân bağlamında Tasavvuf Kültürüne Katkıları". *Arayışlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları* 17 (2007), 15-38.

Başkan, Ömer. "Halkı İrşâd Çabasının Tefsire Yansımış Biçimi: Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân'ı ve Tefsir Yöntemine Dair Bir Değerlendirme". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/2 (2008), 127-144.

Bursevî, İsmail Hakkı. *Celvetiyye Yolunda Silsile Nâme*. çev. Bedia Dikel,. İstanbul: Özdinç Matbaası, 1981.

Bursevî, İsmail Hakkı. *Ferahu'r-Rûh*. çev. Mustafa Utku. Bursa: Uludağ Yayınları, 2012.

Bursevî, İsmail Hakkı. *Silsilename-i Celvetiyye*. İstanbul, 1291.

Bursevî, İsmail Hakkı. *Tamâmü'l-Feyz Fî Bâbi'r-Ricâl: Atpazarî Kutup Osman Efendi Menâkıbı*. çev. Ramazan Muslu - Ali Namlı. Ankara: TÜYEK, 2020.

Bursevî, İsmail Hakkı. "Üç Tuhfe: Seyr u Sülûk". çev. M. Ali Akidil. *Tuhfe-i Ömeriyye*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.

Ceyhan, Semih (ed.). *Türkiye'de Tarîkatlar Tarih ve Kültür*. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 3. Basım, 2022.

Çakır, Adalet. "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Ecvibe-i Mutasavvıfâne'si ve Celvetiyye Tarîkatının Bazı Esasları". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 59-96.

Efendi, İlyas. *İsmâil Hakkî Bursevî'nin Kitâbü's-Silsileti'l-Celvetiyye'si*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1994.

Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarîkatler*. İstanbul: Marmar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997.

Erginli, Zafer (ed.). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem yayınevi, 2006.

Hulvî, Mahmud Cemâlettin el-. *Lemezât-ı Hulviyye ez Lemeât-ı Ulviyye*. çev. Mehmet Serhan Tayşi. İstanbul: Marmar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993.

Kara, Mustafa. *Bursa'da Tarîkatlar ve Tekkeler*. 2 Cilt. Bursa: Uludağ Yayınları, 1993.

Kara, Mustafa. *Din Hayat ve Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1979.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler: Kaynaklar - Doktrin - Ayin ve Erkan - Tarîkatlar - Edebiyat - Mimari - İkonografi- Modernizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005.

Öngören, Reşat. "Tarîkat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/95-105. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

Öztürk, Nazif. *M.Akif'in İstiklal Marşı'nı Yazdığı Mekân Taceddin Dergâhı*. Ankara: Hece Yayınları, 2023.

Tatçı, Mustafa - Yıldız, Musa. *Aziz Mahmud Hüdâyî Dîvân-ı İlâhiyât*. İstanbul: Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yay., 2005.

Tek, Abdurrezzak. *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarîkatlar*. Bursa: Bursa Akademi, 2017.

Uludağ, Süleyman. "Celvet". *DİA*. 7/273. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Ünal, Mehmet. "Tasavvuf Tarihi İçinde Celvetilik". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 26 (Mart 2012), 91-104.

Yılmaz, Hasan Kamil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 24. Basım, 2017.

Yılmaz, Hasan Kamil. *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*. İstanbul: Marmar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1980.

Yılmaz, Hasan Kamil. "Celvetiyye". *DİA*. 273-275. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Kim umar senden vefâyı
Yalan dünyâ değil misin
Muhammed-i Mustafâ'yı
Alan dünyâ değil misin
Yürü hey bî-vefâ yürü
Sensin hod bir köhne karı
Nice yüz bin erden geri
Kalan dünyâ değil misin
Sihr ile donadıp kendin
Meydâna salan semendin
Âleme mihnet kemendin
Salan dünyâ değil misin
Kasd edip halkın özüne
Toprak doldurup gözüne
Ehl-i gafletin yüzüne
Gülen dünyâ değil misin
Eğer şâh ü eğer bende
Her kişiyi salan bende
Kimse mekân tutmaz sende
Vîrân dünyâ değil misin
Kimisini nâlân edip
Kimisini giryân edip
Âhir-i kâr uryân edip
Soyan dünyâ değil misin
İşin gücün dâ'im yalan
Çok kişiden arta kalan
Nice kerre boşaluban
Dolan dünyâ değil misin

Aziz Mahmud Hüdâyî[1]

---

1 *Divan,* No. 66.

هدایی

هذا الهیات حضرت شیخ الکاملین و قطب العارفین محمود افندی

توحیدله اولور هر رده درمان — حقه توحیدله ایرمش ایرتلر
توحیدله اولور هر مشکل آسان — حقه توحیدله ایرمش ایرتلر
کوکلدن پاسکی شیمک دیرسک — بلدر کلریی بلمک دیرسک
اگر حقی سنده بولمق دیرسک — حقه توحیدله ایرمش ایرتلر
عالمه عبرت کوزیله باقنلر — چراغین نور مولادن یاقنلر
یردن کوکدن کوبه عرشه چقانلر — حقه توحیدله ایرمش ایرتلر
الدغه کیمسه بوکا یتانه — چراغ وقاده دن یاق نورزاده
ایرمک ایستریسک باقی حیاته — حقه توحیدله ایرمش ایرتلر
بولمق ایستریسک اگر خدایی — اهل توحیده قدمت ایت هدایی

وله در مقام — بولمه چکن اولدردیای دکرلی — حقه توحیدله ایرمش ایرتلر — ایضاً سکاه

کلمهٔ دیه لم شوقله — لا آله — الا الله

دیوان الهیات للشیخ هدائی عزیز محمود الجلوتی ۱۰۲۸

Hüdâyî'nin Divan-ı İlâhiyyât'ının ilk sayfası

Edebî Kişiliği

Prof. Dr. Musa YILDIZ[1]

Giriş

Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri (ö.1628), Osmanlı dönemindeki maneviyat sultanlarının önde gelenlerindendir. Bu fani alemde geçen seksen yedi yıllık ömründen geriye, otuz civarında eser kalmıştır. Bu ölümsüz eserlerinden Arapça ve Farsçayı iyi derecede bildiği açıkça anlaşılmaktadır.

Onun edebî kişiliğini ortaya koyan eseri, halk arasında en çok okunanı, ilahilerini toplamış olduğu Türkçe, Arapça ve Farsça şiirlerinden oluşan *Dîvân-ı İlâhîyât*'ıdır.

Dîvân-ı İlâhîyât'ında 243 ilâhî Türkçe, 4 şiir de Arapçadır. Bunların dışında, 57 adet kıt'a ve rubâîsi, 199 Türkçe müfredi, 20 kadar Arapça kıt'a ve müfredi ile 5 Farsça kıt'a ve müfredi bulunmaktadır[2].

Dîvân-ı İlâhîyât, Yunus Emre Hazretlerinin (ö. 720/1320) ve Niyâzî Mısrî Hazretlerinin (ö. 1105/1694) *İlâhiyât*'ından sonra gerek yazma ve gerekse matbularının çokluğundan; yapılmış

[1] Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Arap Dili Eğitimi Anabilim Dalı, e-posta:ymusa@gazi.edu.tr, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5274-9481.

[2] Mustafa Tatcı-Musa Yıldız, *Aziz Mahmud Hüdâyî Dîvân-ı İlâhîyât* (İstanbul: H Yayınları, 2008), 23.

olan onlarca besteli ilâhîsinden anlaşıldığı kadarıyla, Müslüman Türk coğrafyasında rağbet gören en önemli eserlerden birisidir.

Dîvân-ı İlâhîyât, ilk kez Sahhâf Nûri tarafından (*Külliyât-ı Hüdâyî*, İstanbul 1287/1870) ve ikinci kez Mehmed Gülşen Efendi tarafından (*Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî*, 1338-1340/1919-1921) iki defa Osmanlı Türkçesiyle; Kemalettin Şenocak (İstanbul 1970) ve Ziver Tezeren (İstanbul 1986) tarafından günümüz Türkçesiyle basılmıştır[3].

Dr. Öğ. Üy. Mustafa Tatcı ile yaptığımız çalışmada, *Dîvân-ı İlâhîyât*'ın, Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretlerinin vefatından iki sene sonra 1040/1630 yılında istinsâh edilen en eski nüshalarından birisinin çeviriyazı metnini ve bilimsel çalışmalarda faydalı olur kanaatiyle tıpkıbasımını verdik[4]. Çalışmamızda esas aldığımız yazmada bulunmayan beyit, dörtlük ve kıt'alar, diğer yazma, matbu divanlardan ve Ziver Tezeren'in hazırladığı nüshadan kontrol edilerek tamamlanmıştır.

Edebî açıdan bakıldığında, Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretlerinin, Hoca Ahmed Yesevî Hazretleri ve Yunus Emre Hazretlerinin yolunu takip ettiği görülmektedir[5]. Onun şiirleri irşad ve ıslah edicidir. Zühd anlayışına dayanan halk edebiyatının, tekke edebiyatının gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Şiirlerinde kafiyeden daha çok, anlam ön plana çıkmaktadır.

1. Şiirlerinin Temel Özellikleri

Şiirlerinde vahdet-i vücûd düşüncesini dile getirse de dinin zahirine ters düşecek ifadelerden kaçınmıştır. Şiirlerinde verdiği bilgiler ve ahlakî öğütler dünyanın hakikî yönüyle tanıtılması istikametindedir. İnsanın dünyaya değil de bilakis fizik ötesi

---

3 Tatcı-Yıldız, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, 7-8.

4 Mustafa Tatcı-Musa Yıldız, *Aziz Mahmud Hüdâyî Dîvân-ı İlâhîyât Tıpkıbasım ve Çeviriyazı*, (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2005).

5 Sabri Balta-Ömer Demirbağ, "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Dîvân-ı İlâhîyat'ı ve Johann Wolfgang von Goethe'nin Doğu-Batı Dîvân'ında Allah Sevgisi", *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (2020), 141.

âleme gönül vermekle isabetli bir iş yapmış olacağı düşüncesini benimsemiştir. Yine şiirlerinde fikirlerini yansıtmaktan ziyade, ahlâkî, dinî ve eğitici unsurlara yer vermiştir. Şiirleri bestelenip okunmuş bir büyük şairdir. Naatları ve ilâhîleri tevhîd içeriklidir. Allah ve peygamber sevgisini, ilâhî sevgiyi şiirlerinde işlemiştir. Şiirlerinde edebiyatı bir vasıta kılarak, şairlik yönünü kendine özgü bir şekilde ortaya koymuştur. Coşkulu ve heyecan verici şiirleriyle okuyucuyu gafletten uyandırmak istemiştir. Bu sebeple de şiirlerinde sanat endişesi yoktur. Zarif nüktelerle de kendini sevdirmiştir. Muhataplarını adeta derin bir tefekküre davet etmektedir.

Dîvân-ı İlâhîyât, ölü gönüllere ilahî bir nefes olmaya devam ederken, hakka taliplileri ilahî muhabbete ve irfana davet etmekte; zühd ve marifet makamlarını telkin edici bir içerik arz etmektedir.

2. Şiirlerinden Örnekler

Aziz Mahmud Hüdâyî, Allah'a olan sevgisini şiirlerini yazmış olduğu *Dîvân-ı İlâhîyât*'ında şu şekilde dile getirmektedir:

Gelin diyelim şevk ile,
Lâ ilâhe illa'llah,
Aşk ile sıdk u zevk ile,
Lâ ilâhe illa'llah[6].

Aşkın şarâbından içip,
Fânî alâyıkdan geçip,
Vaslın hevâsından uçup,
Seyrân ederler Hû ile[7].

6 Tatcı-Yıldız, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, s.30.
7 Tatcı-Yıldız, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, s.36.

Aşkınla içim doldur,
Çok ağlamışım güldür,
Ben düşmüşü sen kaldır,
Lutfet meded Allah'ım[8].

Sûfî bir şair olan Hüdâyî, şiirlerinde sıklıkla tasavvuf terimlerine yer verir. Aslında bir disiplini ifade eden tasavvuf kavramı ile ilgili bu terimleri, diğer sûfilerle ortak bir dilde birleşme kaygısıyla kullanır. Bunlardan en dikkat çekeni "yol" kelimesidir. Hoca Ahmed Yesevî (ö. 562/1166)'den itibaren "yola girmek, yola getirmek, yolda kalmak, yolunu şaşırmak, yoldan çıkmak" gibi deyimlerle zengin bir dağarcık oluşturan ve "tarikat" kelimesinin Türkçe karşılığı olan bu kelime, Hüdâyî'nin şu dörtlüklerinde ifadesini bulmuştur[9]:

Bulmak istersen eğer Hudâ'yı,
Ehl-i tevhîde hizmet et Hüdâyî,
Yola çeken odur bay u gedâyı,
Hakk'a tevhîd ile ermiş erenler[10].

Nefse uyub râh-ı Hakdan taşra çıkmak yol mudur?
Kibr ü ucb ile adın derviş takmak yol mudur?
Matlabın a'lâ iken ednâya akmak yol mudur?
Yâr-ı Bâkî var iken agyâra bakmak yol mudur?[11]

Bu kelimeyi ikinci dörtlüktekine yakın bir anlamla Yesevî de kullanmıştır[12]:

---

8 Tatcı-Yıldız, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, s.39.
9 Orhan Kemal Tavukçu, "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Edebî Kişiliği", *Üsküdar Sempozyumu I: 23-25 Mayıs 2003 Bildiriler*, 2004, II, 278-279.
10 Tatcı-Yıldız, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, s.29.
11 Tatcı-Yıldız, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, s.176.
12 Zülfikar Güngör (ed.), *Hoca Ahmed Yesevî Külliyâtı*, Ahmet Yesevi Üniversitesi

On yaşında delikanlı oldun Kul Hoca Ahmed;
Hocalığa bina koyup, eylemeden ibadet;
Hocayım, deyip yolda kalsan, vay ne hasret
O sebepten altmış üçte girdim yere.

Dîvân-ı İlâhîyât içerisinde Yunus Emre Hazretlerinin (ö. 720/1320) şiirlerinin hemen aynısı diyebileceğimiz ifadelere rastlamak mümkündür. Örnek olarak Yunus Emre Hazretlerinin şu dörtlüğü[13]:

Yâ elüm al kaldur beni,
Yâ asluna irdür beni,
Çok aglatdun güldür beni,
Gel gör beni 'ışk n'eyledi.

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin dilinde hâlini almıştır:

Aşkın ile doldur bizi,
Çok ağladık güldür bizi,
Tut elimiz kaldır bizi,
Rabb'im meded Mevlâm meded[14]

Dîvân-ı İlâhîyât'ta Hüdâyî'nin selefleri ile benzer ifadelerinin izini Hoca Ahmed Yesevî'ye kadar sürmek mümkündür. Yesevî'nin, ölümsüz eseri *Dîvân-ı Hikmet*'te şöyle geçmektedir[15]:

Yayınları, Ankara 2019, s.100.
13 Mustafa Tatcı, *Yunus Emre II*, H Yayınları, İstanbul 2026, s.576.
14 Tatcı-Yıldız, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, s.77.
15 Güngör (ed.), *Hoca Ahmed Yesevî*, s.164-165.

Aşkın şeydâ kıldı beni, cümle âlem bildi beni.
Gece gündüz kaygım Sensin, bana Seni gerek Seni.

Yüce Allah'ın gufrânı, Sen yarattın cism u cânı,
Gece gündüz anar Seni, bana Seni gerek Seni.

Gözüm açtım Seni gördüm, tüm gönlümü Sana verdim.
Akrabamı terk eyledim, bana Seni gerek Seni.

Söylesem ben dilimdesin, gözlesem ben gözümdesin.
Hem gönlümde, canımdasın, bana Seni gerek Seni.

Feda olsun Sana canım, aksın vücudumdan kanım,
Ben kulunum, Sen Sultan'ım, bana Seni gerek Seni.

Âlimlere kitap gerek, sûfilere mescit gerek,
Mecnunlara Leyla gerek, bana Seni gerek Seni.

Gâfillere dünya gerek, akillere ahret gerek,
Vaizlere kürsü gerek, bana Seni gerek Seni.

Bütün alem cennet olsa, tüm huriler bana gelse,
Allah bana nasip etse, bana Seni gerek Seni.

Ne cennetine gireyim ne hurileri göreyim,
Onu bunu neyleyeyim, bana Seni gerek Seni.

Hoca Ahmed benim adım, gece gündüz yanar odum,
İki cihanda umudum, bana Seni gerek Seni.

Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri, şiir tarzını amacına göre belirlemiştir. Hitap ettiği kesime bir konuyu anlatmak, bir

ders vermek istiyorsa, genellikle hece vezniyle, dörtlükler halinde manzumeler kullanmıştır. Bu manzumelerde sade bir dil kullanmıştır. Aynı düşünceyle aruz veznini kullanarak kaleme aldığı şiirlerinde de musammat tarzını tercih etmiştir. Muhataplarına, tekrar ettiği mısralarla şükretmeyi telkin ettiği dörtlüklerinin birinde, insanlara verilen nimetleri şu şekilde sıralamaktadır[16]:

Bizi insân eden sensin,
Şükür yâ Rabbi yâ Rabbi,
Kemâl ihsân eden sensin,
Şükür yâ Rabbi yâ Rabbi,

Cihânı eyleyip peydâ,
Bize kıldın vücûd i'tâ,
Hem etdin aşk ile ihyâ,
Şükür yâ Rabbi yâ Rabbi.

Bu zâtı kanda bulurduk,
Sıfâtı kanda bulurduk,
Hayâtı kanda bulurduk,
Şükür yâ Rabbi yâ Rabbi,

Hüdâyî'ye hüdâ geldi,
Cenâbından atâ geldi,
Mahabbetden safâ geldi,
Şükür yâ Rabbi yâ Rabbi.

16 Tatcı-Yıldız, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, 67.

3. Arapça ve Farsça Şiirleri

Arapça şiirlerine örnek olarak şu şiirini verebiliriz[17]:

Yâ men benâ bilâ 'amedin hâzihi'l-kibâb,
Yâ mursile'r-riyâhi ve yâ munşi'e's-sehâb,

Yâ men yerâ cemî'a hafâyâ'd-damâ'iri,
Yâ men kadâ ve kaddera mâ şâ'e fi'l-kitâb,

Salli 'alâ habîbike ve'l-âli ecma'în,
Ve'stur 'uyûbe'l-ummeti fî mevkifi'l-hisâb.

Yâ kâşife'l-kurûbi yâ ğâfire'z-zunûb,
Yâ 'âlime'l-ğuyûbi yâ mulhime's-savâb,

Yâ men ileyhi yurfa'u kullu'l-havâ'ici,
Yâ men ileyhi yurca'u fî def'i'l-idtirâb,

Tahhir fu'âde 'abdike 'an hubbi mâ sivâk,
Yâ men lehu't-tasarrufu yâ mâlike'r-rikâb,

Yessir lenâ visâleke bi'l-fadli ve'l-kerem,
Yâ dâfi'a'l-mevâni'i yâ râfi'a'l-hicâb,

(Ey bu kubbeleri direksiz bina eden,
Ey rüzgârı gönderen ve ey bulutları inşa eden,

Ey vicdanlarda gizlenenlerin hepsini bilen,
Ey istediklerini bir kitapta takdir eden,

17 Tatcı-Yıldız, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, 189.

Habibine ve onun ailesinin hepsine salât et,
Hesap yerinde ümmetinin kusurlarını setr et,

Ey sıkıntıları gideren ve günahları bağışlayan,
Ey gaybı bilen ve doğruları ilham eden,

Ey kendisine bütün ihtiyaçlar sunulan,
Ey ıstırapların giderilmesinde kendisine dayanılan,

Kulunun kalbini senden başkasını sevmemesi için temizle,
Ey tasarruf sahibi ey kölelerin efendisi,

Fazlın ve kereminle sana kavuşmayı kolaylaştır bize,
Ey engelleri kaldıran ey örtüleri açan[18]*.)*

Ayrıca Arapça şiirlerine örnek olarak şu dörtlüğü de vermek uygun olacaktır[19]:

Te'âlev eyyuhe'l-'uşşâk,
Fe mâ fi'l-kevni mevcûd,
Fe ğayru'l-Hakki ma'dûm,
Ve 'aynu'l-Hakki maksûd.

(Gelin ey aşıklar,
Yok kâinatta kimse,
Yok Hak'tan başkası,
Hakk'ın kendisidir kastedilen.)

18 Tatcı-Yıldız, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, 319.
19 Tatcı-Yıldız, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, 304.

Arapça şiirleri dışında, Arapça kıt'aları, müfredleri ve seçili sözleri de vardır[20].

Farsça kıt'alarına örnek olarak da şu kıt'ayı verebiliriz[21]:

Sermâye-i se'âdet 'âlem Muhammedest,
Maksûd ez-in tînet-i âdem Âdem Muhammedest,
Der sûret-i Âdem âmede gerçi mukaddemâ,
Der ma'ni pîşvâ ve mukaddem Muhammedest,
Gerçi Hüdâyî ehl-i risâlet mukerremest,
Mahbûb-i hâk Muhammed ve hâtem Muhammedest.

(Alemin mutluluğunun sermayesi Muhammed'dir,
Âdem'in bu tinetinden maksat Muhammed'dir,
Âdem gerçi sûrette önce gelmiştir ama,
Manada öncü ve önde olan Muhammed'dir,
Hüdâyî risâlet ehli olanlar değerli olsalar da,
Hakkın sevgilisi Muhammed'dir ve Muhammed sonuncudur.)

Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri, III. Murad Han'ın ölümü (1595) üzerine şu dörtlüğü kaleme almıştır[22]:

Yalancı dünyaya aldanma yâ hû,
Bu dernek dağılır dîvân eğlenmez,
İki kapılı bir vîrânedir bu,
Bunda konan göçer mihmân eğlenmez.

---

20 Arapça ve Farsça Manzumeleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Musa Yıldız, "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Arapça ve Farsça Manzûmeleri", *Üsküdar Sempozyumu III: Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 20-22 Mayıs 2005*, (2006), cilt: I, 399-421.

21 Tatcı-Yıldız, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, 315.

22 Mustafa Kara, "Osmanlılar'da Tasavvuf ve Tarikatlar", *Osmanlı Ansiklopedisi*, (1993), I, 247.

Sonuç

Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri şiirlerinde daha çok hece veznini kullanmış, bunun yanında aruz veznini de başarıyla kullanmıştır. Şiirdeki tarzını amacına göre belirlemiş, öğretici şiirlerini genellikle tekke şiiri tarzında kaleme almıştır. Divan şiirinin şekil ve muhteva özelliklerine, kavramlar dünyasına, belâgat anlayışına vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Sûfi bir şair olması hasebiyle şiirlerinde tasavvuf terimlerini, vezinde geleneğe bağlı kalarak kullanmıştır. Onun şiirlerinde Hoca Ahmed Yesevî Hazretlerinin ve Yunus Emre Hazretlerinin etkisi görülmektedir. Şiirlerinde muhataplarını dikkate alarak sade, anlaşılır bir dil kullanmıştır.

Kaynaklar

Sabri Balta-Ömer Demirbağ, "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Dîvân-ı İlâhîyat'ı ve Johann Wolfgang von Goethe'nin Doğu-Batı Dîvân'ında Allah Sevgisi", *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (2020), s.137-164.

Musa Yıldız, "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Arapça ve Farsça Manzûmeleri", *Üsküdar Sempozyumu III: Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 20-22 Mayıs 2005*, (2006), cilt: I, 399-421.

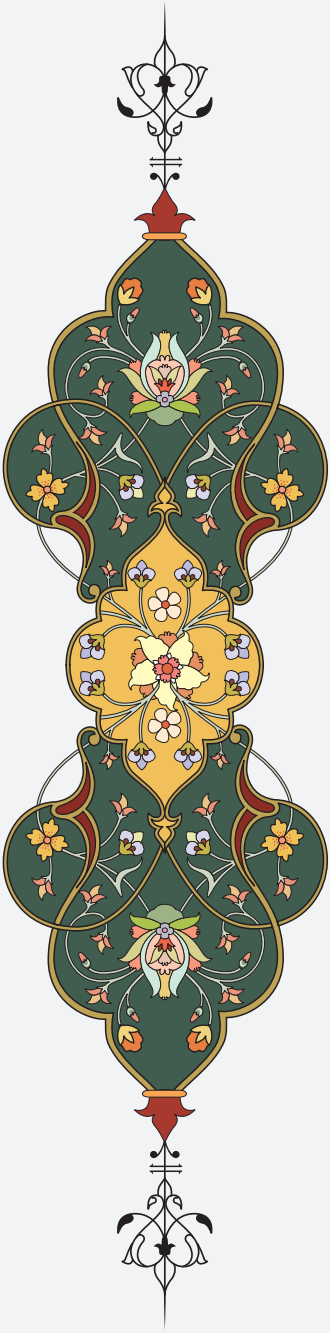
Mustafa Kara, "Osmanlılar'da Tasavvuf ve Tarikatlar", *Osmanlı Ansiklopedisi*, I, (1993), 169-269.

Tatcı Mustafa-Yıldız Musa, *Aziz Mahmud Hüdâyî Dîvân-ı İlâhîyât* (İstanbul: H Yayınları, 2008).

Tatcı Mustafa-Yıldız Musa, *Aziz Mahmud Hüdâyî Dîvân-ı İlâhîyât Tıpkıbasım ve Çeviriyazı*, (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2005).

Orhan Kemal Tavukçu, "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Edebî Kişiliği", *Üsküdar Sempozyumu I: 23-25 Mayıs 2003 Bildiriler*, (2004), II, 276-284.

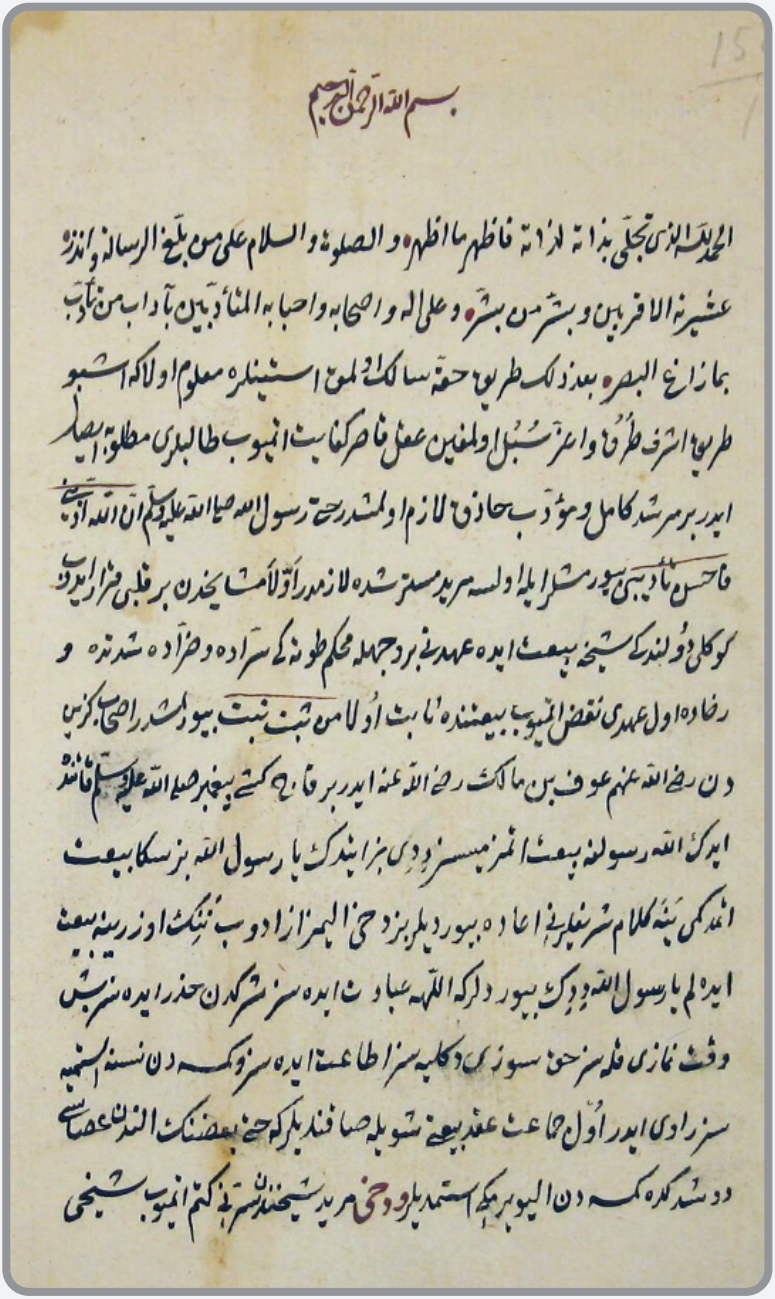
Güngör, Zülfikar (ed.), *Hoca Ahmed Yesevî Külliyâtı*, (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2019).

Buyruk senin fermân senin
Derd ehline dermân senin
Müzniblere gufrân senin
Yâ Rabbenâ yâ Rabbenâ
Lutf u kerem ihsân senin
Sensin bizi îcâd eden
Doğru yola irşâd eden
İhsânına mu'tâd eden
Yâ Rabbenâ yâ Rabbenâ
Lutf u kerem ihsân senin
Kullarına eyle nazar
Gitsin gönüllerden keder
Kalmaya varlıkdan eser
Yâ Rabbenâ yâ Rabbenâ
Lutf u kerem ihsân senin
Ref' et cemâlinden nikâb
Zâ'il ola tâ ki hicâb
İhsânın olsun bî-hisâb
Yâ Rabbenâ yâ Rabbenâ
Lutf u kerem ihsân senin
Ey Vâhid ü Ferd ü Ahad
Ey Kâdir ü Hayy ü Samed
Eyle Hüdâyî'ye meded
Yâ Rabbenâ yâ Rabbenâ
Lutf u kerem ihsân senin

Aziz Mahmud Hüdâyî[23]

[23] *Divan,* No. 208.

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي تجلى بذاته لذاته فاظهر ما اظهر والصلوة والسلام على من بلغ الرسالة وانذر عشيرته الاقربين وبشر من بشر وعلى اله واصحابه واحبابه المتأدبين بآداب من تأدب بما زاغ البصر وبعد ذلك طريق حقه سالكك اولمغ استيلره معلوم اولاكه اسهل طريق اشرف طرق واعز سبل اولمغين عقل قاصر كفايت ايتيوب طالبلرى مطلوبه ايصال ايدر بر مرشد كامل ومؤدب حاذق لازم اولمشدر حتى رسول الله صلى الله عليه وسلم ان الله اوحى فاحسن تاديبى بيورمشر ايله اولسه مريد مسترشده لازمدر اولامما يخدن بر قلبى قزارديرمق كوكلى دولندرمك شيخه بيعت ايده عهدنه برد جهله محكم طوتمق سزاده وضزاده شدنده و رضاده اول عهدى نقض ايتيوب بيعتنده ثابت اولامن ثبت نبت بيورلمشدر اصحابدن عبد الرحمن رضى الله عنهم عوف بن مالك رضى الله عنه ايدر بر غزاده كنتيه پيغمبر صلى الله عليه وسلم قاشنده ايدك الا تبايعون رسول الله بيعت امرنه مسارعت ويرى بزايندك يا رسول الله بزسكا بيعت اندكمز بنه كلام شريفلرينى اعاده بيورديلر بزدخى ايمرازادوب تنكث اوزرينه بيعت ايدلم يا رسول الله ويرك بيورديلركه الا تشركوا بالله شيئا ايده سزشركدن حذر ايده سز بش وقت نمازى قيلاسز خمسوزى وكليه سزاطاعت ايده سز وكمه دن نسنه اسنميه سزرادى ايدر اول حاجت عندبيعنى سويله صاقنديلركه حتى بعضكم الندن عصاسى دوشدكده كمه دن اليوبرمكه استمديلر وحتى مريد شيخندن شرع ايتكم ايتيوب شيخى

Hüdâyî'nin Tarikatnâme adlı eserinin ilk sayfası

Gönüllere Giden Mûsikî Yolu: Hüdâyî İlâhîleri

Doç. Dr. Muhammet SEVİNÇ[1]

Giriş

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren hem siyasi hem de kültürel yaşam üzerinde derin izler bırakan tasavvuf geleneği, özellikle XVI. yüzyılda yükselişe geçen Celvetîlik kolu ile kendine özgü bir ifade biçimi bulmuştur. Bu dönemin en dikkat çekici ve etkili şahsiyetlerinden biri, kurucusu olduğu Celvetîliğin yanı sıra eserleri ve irşad faaliyetleri ile geniş kitlelere ulaşan Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1628)'dir. Hukukçu kimliği, müderrisliği ve şeyhliği gibi çok yönlü özelliklerinin yanı sıra, Hüdâyî, manevi tecrübelerini ve tebliğ mesajlarını edebiyat ve musiki yoluyla aktarmış, bu yolla geniş bir etki alanı yaratmıştır. Onun sanatsal ve manevi mirasının önemli bir parçası da kaleme aldığı ve bestelenerek asırlar boyu dergâhlarda okunan çok sayıda ilâhîlerdir. Bu ilâhîler, sadece birer edebî metin değil, aynı zamanda tasavvufî eğitimin

[1] Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk Din Musikisi Anabilim Dalı, e-posta: muhammet.sevinc@asbu.edu.tr OCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2645-971X

ve zikir meclislerinin temel unsurları olarak hizmet etmiştir. Bu çalışma, büyük mutasavvıf Aziz Mahmud Hüdâyî'nin ilahî metinlerini, dinî musiki geleneği açısından incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında, Hüdâyî'nin ilâhîlerinin tematik yapısı, üslup özellikleri ve Türk dinî musikisindeki yeri ve günümüzdeki yansımaları değerlendirilecektir.

1. Musikî Yolu

Hüdâyî'nin yaşam öyküsü, medrese ile tekkenin, akıl ile kalbin mükemmel bir sentezini sunar. Gençlik yıllarını ilim tahsiline adayan Hüdâyî, dönemin en saygın kurumlarında eğitim görmüş, kadılık ve müderrislik gibi ilmiye sınıfının en üst makamlarına yükselmiştir.[2] O, fani dünyanın ve maddî makamların zirvesindeyken, kalbindeki manevi açlığın çağrısına kulak vermiş, Bursa'daki mürşidi Üftâde Hazretleri'ne tam bir teslimiyetle intisap etmiştir. Mürşidi Üftâde Hazretleri'nden aldığı manevi icazetle kurduğu Celvetiyye Tarîkatı ise, kısa sürede İstanbul'dan Anadolu'ya ve Balkanlar'a yayılarak dönemin en etkili tasavvuf ekollerinden biri haline gelmiş, Anadolu ve Balkanlar'ın manevi iklimini yeniden tanzim etmiştir.[3] Hüdâyî Hazretleri'nin manevi kudretini ve tebliğindeki derinliği asırlar boyunca taşıyan en önemli araç, kaleme aldığı otuzdan fazla eseri ve özellikle gönüllere hitap eden ilahî metinleridir.[4] Hüdâyî'nin mirasının kalıcılığı, siyasî gücü ya da müritlerinin çokluğu ile değil, kaleme aldığı metinlerin ruhundaki derinlikle ölçülür. O, tebliğ ve irşadın en etkili yolunun, sadece vaaz ve nasihat değil, aynı zamanda ruhu coşturan, kalbe hitap eden bir

---

2 Hasan Kamil Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/339.

3 Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî", 4/339; Hasan Kamil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1999), 243.

4 Eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, 107-119.

sanattan geçtiğini idrak etmiş ve şiirlerini musikiyle hayat bulacak şekilde kaleme almıştır. İşte bu bilinçle yazdığı ilâhî metinleri hem kendi döneminde hem de kendisinden sonra musikinin ritmi ve nağmeleriyle bütünleşerek dillerde ve gönüllerde yer etmiştir. Dolayısıyla bu ilâhî metinleri, birer şiir mecmuası olmaktan çok, Celvetiyye Tarîkatı'nın öğretisi, irşadının temel aracı ve dini mûsikîsimizin vazgeçilmez bir güfte kaynağı olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır.

Aziz Mahmud Hüdâyî', Arapça ve Farsça gibi dönemin yüksek ilim dillerine hâkim olmasına rağmen, *Dîvân-ı İlâhiyyât* adını taşıyan eserinde ilahîlerini özellikle halkın yüreğine ulaşma kaygısıyla, saf ve sade bir Türkçe ile telif etmiştir. Bu seçim, onun tebliğdeki samimiyetini ve halkla kurduğu derin gönül bağını gösterir. Şiirlerinde hem hece veznini kullanmış hem de arûz vezinlerini kullanmıştır. Ancak arûz veznini kullanırken dahi Türkçenin doğal ritmine ve hece veznine en yakın kalıpları tercih etmesi, onun edebi ustalığının ve halka ulaşma çabasının en güçlü kanıtıdır. Yine Hüdâyî'nin bu bilinçli tercihi, onu Yunus Emre, Ahmed Yesevî gibi büyük halk şairleri geleneğiyle buluşturmuş, irşadının kapsayıcılığını sağlamıştır.[5]

2. Gönüllere Ulaşan Felsefe: Vahdetten Teslime Uzanan Yol

Hüdâyî'nin ilâhîlerindeki felsefi zemin, kendisinden önceki büyük mutasavvıf düşünürlerden beslenir. O, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin derin felsefesini simgeleyen vahdet-i vücûd anlayışını benimsemiş, ancak bu anlayışını soyut ve karmaşık teorilerden arındırarak, "*Varlık defterini dür, Benliği aradan sür. Vahdet-i zâta irgür, Gider kîl ü kâlimiz*"[6] beytinde olduğu gibi aşk-ı ilahî pota-

[5] Bu konuda kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Orhan Kemal Tavukçu, "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Edebi Kişiliği", *Üsküdar Sempozyumu - 1 Bildiriler Kitabı* (I. Üsküdar Sempozyumu, İstanbul: Üskdar Beld. Yay., 2003), 276-284.

[6] Mustafa Tatcı - Musa Yıldız, *Aziz Mahmud Hüdâyî Dîvân-ı İlâhîyât* (İstanbul:

sında eritmiştir. Onun ilâhîlerinde fani olan her şeyin gelip geçici olduğu, asıl ve tek varlığın Allah olduğu gerçeği ve İslam dinin tevhit akidesi *"Buyruğun tut Rahman'ın tevhide gel tevhide"* mısraıyla başlayan aşağıdaki ilâhîsinde lirik bir coşkuyla anlatılır.

Buyruğun tut Rahmân'ın tevhîde gel tevhîde
Tâzelensin îmânın tevhîde gel tevhide

Yaban yerlere bakma cânın odlara yakma
Her gördüğüne akma tevhîde gel tevhide

Mâsivâdan gözün yum ne umarsan Hakk'dan um
Gitsin gönülden hümûm tevhîde gel tevhide

Zâhirde kalan kişi güç etme âsân işi
Gider gayri teşvîşi tevhîde gel tevhide

Şirki baştan savarsan Hakk bilmeye iversen
Yaradan'ı seversen tevhîde gel tevhide

Emri yerine getir erkenden işi bitir
Sıdk ile îmân getir tevhîde gel tevhide

Sen seni ne sanırsın fânîye dayanırsın
Üş bir gün uyanırsın tevhîde gel tevhide

Uyanagör gafletden geç bu fânî lezzetden
İç kevser-i vahdetden tevhîde gel tevhide

Hüdâyî'yi gûş eyle şevke gelip cûş eyle
Bu kevserden nûş eyle tevhîde gel tevhîde[7]

Üsküdar Araştırmaları Merkezi, 2005), 80.

7 Tatcı- Yıldız, *Aziz Mahmud Hüdâyî Dîvân-ı İlâhîyât*, 213-215.

Hüdâyî'nin bu meşhur şiirine birden fazla beste yapılmış olmakla birlikte özellikle bestekarı bilinmeyen hicâz makamındaki kadîm ilahi dillere pelesenk olmuş ve günümüzde Hüdâyî'nin en çok icra edilen ilâhîler arasında yer alarak canlılığını korunmaktadır.[8]

Tasavvuf yolculuğunun en çetin başlangıcı, nefs-i emmârenin gemlenmesidir. Şiirlerdeki züht (dünyadan el çekme) teması, tam da bu terbiyenin gerekliliğini vurgular. Hüdâyî, dünya malının ve makamının geçiciliğini defalarca hatırlatarak, okuyucuyu sürekli bir nefs muhasebesine davet eder. Kaleme aldığı aşağıdaki ilahisi de dünyevi olandan ilâhî olana doğru yapılan bu ruhî hicretin en keskin beyanlarıdır;

Neyleyeyim dünyâyı bana Allah'ım gerek
Gerekmez mâsivâyı bana Allah'ım gerek

Ehl-i dünyâ dünyâda ehl-i ukbâ ukbâda
Her biri bir sevdâda bana Allah'ım gerek

Dertli dermânın ister kullar sultânın ister
Âşık cânânın ister bana Allah'ım gerek

Fânî devlet gerekmez türlü zînet gerekmez
Hak'sız cennet gerekmez bana Allah'ım gerek

Mecnûn ister Leylâ'yı vâmık ister Azrâ'yı
N'idem gayrı sevdâyı bana Allah'ım gerek

[8] Hüdâyî'nin bu ilâhî güftesine yapılan besteler için bkz. Enes Cevlek, *Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Hayatı ve Bestelenmiş Eserleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi SBÜ Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

Bülbül güle karşı zâr pervâneyi yakmış nâr
Her kulun bir derdi var bana Allah'ım gerek

Beyhûde hevâyı ko Hakk'ı bula gör yâ hû
Hüdâyî'nin sözü bu bana Allah'ım gerek[9]

Nitekim bu güfte de asırlar boyu çeşitli makamlarda bestelenmiş ve günümüzde başta acemaşiran ve uşşâk makamlarındaki besteler olmak üzere on beş farklı besteyle Hüdâyî'nin en çok icra edilen ilâhîlerindendir.[10] Bu durum onun ilâhîlerini sadece okunan metinler olmaktan çıkarıp, yüzyıllar boyunca bireyin hayatını şekillendiren ahlaki bir rehber haline getirmiştir.

Hüdâyî, Hz. Muhammed'in üstün ahlakını ve O'na duyduğu aşkı, muhabbeti kaleme aldığı şiirlerinde sıklıkla ifade etmiştir. Bu şiirler arasında günümüzde de en fazla bilineni, "*Sadr-ı cemî' mürselîn, Sensin yâ Resûla'llâh"* mısraıyla başlayan ilâhîsi denilebilir.

Sadr-ı cemî' mürselîn Sensin yâ Resûla'llâh
Rahmeten li'l-âlemin Sensin yâ Resûla'llâh

Nûmn sirâc-ı vehhâc Alemler sana muhtâc
Sâhib-i tâc ü mi'râc Sensin yâ Resûla'llâh

Âyine-i Rahmânî Nûr-ı pâk-i Sübhânî
Sırr-ı Seb 'u 'l-mesânî Sensin yâ Resûla'llâh

Açan râh-ı tevhidi Bulan sırr-ı tefrîdi
Hüdâyî'nin ümmîdi Sensin yâ Resûla'llâh[11]

---

9 Tatcı- Yıldız, *Aziz Mahmud Hüdâyî Dîvân-ı İlâhîyât*, 97-98.

10 Hüdâyî'nin bu meşhur güftesine yapılmış besteler ve notaları için bkz. Cevlek, *Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Hayatı ve Bestelenmiş Eserleri*; Selman Eğilmez, *Aziz Mahmud Hüdâyî Divanından Bestelenmiş Eserlerin Güfte, Biçim ve Usûl Açısından İncelenmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüksek Lisans Tezi, 2023).

11 Tatcı - Yıldız, *Aziz Mahmud Hüdâyî Dîvân-ı İlâhîyât*, 93-95.

Hüdâyî'nin bu ilâhîsinin günümüz ilâhî repertuarlarında uşşâk, segâh, dügâh ve nihâvend makamlarında 4 farklı bestesi bulunmaktadır.[12] Bunlar içerisinde Aslan Hepgür'ün uşşâk makamındaki bestesi, konser ve dinletilerde en çok ilgi gören ilâhîlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin mûsikîye verdiği önem ve mûsikî birikimi, Celvetiyye Tarîkatı'nın kurumsal yapısını doğrudan etkilemiştir. Tarîkat, mûsikîye büyük önem veren Halvetiyye ve Bayrâmiyye gibi köklü ekollerden beslenmiştir; bu da Celvetiyye'de mûsikînin, ibadetin ve manevi eğitimin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmesini sağlamıştır.[13]

Celvetiyye'nin zikir ayini, cehrî olarak icra edilir. Ayinin ritmik ve görsel açıdan en çarpıcı yönü ise, Hüdâyî Hazretleri'nin dayandırılan ve dervişlerin dizlerinin üzerine kalkarak huşu içinde devam ettikleri "nısf-ı kıyâm" (yarı kıyam) pozisyonudur. Bu duruş, ayinin manevi gücünü ve tarîkatın kendine has kimliğini simgeler. İşte tam da bu ruhların coştuğu, kalplerin titrediği anlarda, ilâhîler devreye girer ve ayin-i şerifin kalbinde atar. Zikir sırasında kelime-i tevhîdin bitiminde, melodik bir nefes gibi gelen ilâhîler, cemaati huzur ve huşu dolu bir vecd haline taşır.[14] Okunan ilahinin ritmi ve makamı, dervişlerin kalbindeki duygusal yoğunluğu yükselterek, onları "İsm-i Hû" zikrine hazırlar. Özellikle Hüdâyî'nin mürşidi Üftâde Hazretleri'ne olan derin sevgi ve bağlılığını dile getiren: *"Bâğ-ı aşkın andelîbi Hazret-i Üftâdedir..."*[15] mısraıy-

---

12 Bu ilahi besteleri ve notaları için bkz. Cevlek, *Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Hayatı ve Bestelenmiş Eserleri*; Eğilmez, *Aziz Mahmud Hüdâyî Divanından Bestelenmiş Eserlerin Güfte, Biçim ve Usûl Açısından İncelenmesi*.

13 Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, 304-308; Hasan Hüseyin Orhan, *Celvetiyye'de Mûsikî* (Bursa: Uludağ Üniversitesi SBÜ Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 8-12.

14 Hasan Kâmil Yılmaz, "Celvetiyye", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/273-275; Orhan, *Celvetiyye'de Mûsikî*, 12-16.

15 Bu şiire Hüseyin Sebilci tarafından yapılmış rast makamındaki meşhur bestenin

la başlayan şiiri de farklı makamlarda bestelenmiş ve Celvetiye ayinlerinde tekrar tekrar okunarak manevi silsilenin gücünü pekiştirmiştir.

Mûsikî eğitiminin kurumsallaşması: Hüdâyî'nin kurduğu Celvetiyye'de mûsikîye verilen değer, öncelikle kendisinin iyi bir mûsikîşinas olmasından kaynaklanır. İlahi, tevşih, tesbih, temcid gibi çeşitli dini mûsikî türlerinde çok sayıda bestesinin olduğu ifade edilse de Hüdâyî'nin günümüze az sayıda bestesi ulaşmıştır. Bunlardan en meşhuru çârgâh makamındaki "*Kudûmün rahmet-i zevk-u safâdır"*adlı tevşihidir. Diğerleri ise nevâ makamındaki *"Açıldı çün bezm-i elest"* ve *"Tahkik eder tasdîkını"* ilâhîleri ile hüseyni makamındaki "*Ey nefsi şûm"* adlı ilâhîsidir.[16] Celvetiye'de mûsikîne verilen ehemmiyetin bir diğer göstergesi ise zâkirbaşılık makamına verdiği önemden anlaşılır. Bu makam, sadece ayini yönetmekle kalmaz, aynı zamanda mûsikî geleneğini de aktarır. Hafız Kumral ve Şaban Dede gibi Hüdâyî'nin yetiştirdiği zâkirbaşları, sadece ilâhî okuyucusu değil, aynı zamanda devirlerinin en yetkin bestekar ve mûsikî üstatları olarak anılmıştır.[17] Nitekim daha sonraki dönemlerde Celvetîye'ye mensup Divitcizâde Şeyh Mehmed, İsmail Hakkı Bursevî, Çatal Sakal Mustafa, Şeyh Mehmed Zaifî Efendi, Mehmed Emin Efendi, Kapan Katibizâde Mustafa Efendi, Şeyh Abdulhay Efendi, Üsküdarlı Mehmet Efendi, Abdurrahman Nesib Dede, Şeyh Mehmed Ruşen Tevfiki Efendi, Şe-

notası için bkz. Cevlek, *Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Hayatı ve Bestelenmiş Eserleri*, 245.

16 Hüdâyî'ye nispet edilen besteler hakkında bilgi için bkz. Nuri Özcan, "Aziz Mahmud Hüdâyî Asitanesinde Hizmet Etmiş Mûsikîşinas Şeyhler", *Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyum Bildirileri* (III. Üsküdar Sempozyumu, İstanbul: Üskdar Beld. Yay., 2006), 2/267-269; Merve Nur Kaptan - Volkan Kaptan, "Bir Mûsikîşinas Aziz Mahmud Hüdayî", *2. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı* (2. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi, İstanbul: Kitabî Yayınları, 2019), 806; Orhan, *Celvetiyye'de Mûsikî*, 22.

17 Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya* (İstanbul: Kitapevi Yayıncılık, 2015), 54; Cem Behar, *Şeyhülislamın Müziği* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017), 238.

rif Efendi, Zakirbaşı Ömer Efendi, Zakirbaşı Hatip Aziz Efendi, Sûnûhi Efendi, Üsküdarlı Paşa Mehmed, Aksaraylı Hüseyin Efendi (Malak Hafız), Hafız Ahmet Nazif Efendi, Mersiyehan Hüseyin Tevfik Efendi gibi çok önemli mûsikîşinasların yetişmesi Celvetiyye'nin sadece bir tasavvuf ocağı değil, aynı zamanda Tekke mûsikîsinin en önemli akademilerinden biri gibi çalıştığını gösterir.[18]

3. Rakamların Dili ve Mûsikî Mirasının İhtişamı

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Türk Din Mûsikîsi repertuarına sunduğu miras, rakamların soğuk diliyle dahi büyüleyici bir ihtişama sahiptir. Onun bıraktığı güfteler, yüzyıllar boyunca bestekârlar için tükenmez bir ilham kaynağı olmuştur. Akademik araştırmalar, Hüdâyî'nin şiirlerinden ve ona atfedilen güftelerden yola çıkarak 90'a yakın güfteye 60'tan fazla bestekâr tarafından yapılan 200'e yakın farklı bestelenmiş esere ulaşmıştır.[19] Diğer yandan çeşitli güfte mecmualarında kaydı geçen ancak bestesi günümüze ulaşmayan 80 civarında besteden de söz edilmektedir.[20] Bunlar arasında bestekarı bilinmeyen ilahilerin bir kısmının da yine Hüdâyî'ye ait olabileceği ihtimal dahilindedir. Hüdâyî'nin şiirlerini besteleyenler arasında Osmanlı döneminin meşhur bestekarları İsmail Dede Efendi, Ali Şiruganî, Zekai Dede, Hafız Post gibi isimler, yakın dönemden ise Hüseyin Saadettin Arel, Ahmet Hatipoğlu, Çinuçen Tanrıkorur, Said Özok, Mustafa Hakan Alvan,

---

18 Celvetiye'ye mensup ismi zikredilen musikişinaslar hakkında bilgi için bkz. Orhan, *Celvetiyye'de Mûsikî*, 23-41; Cevlek, *Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Hayatı ve Bestelenmiş Eserleri*, 16-19.

19 Hüdâyî'nin şiirlerine yapılmış bestelerle ilgili akademik araştırmalar hakkında bkz. Cevlek, *Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Hayatı ve Bestelenmiş Eserleri*; Eğilmez, *Aziz Mahmud Hüdâyî Divanından Bestelenmiş Eserlerin Güfte, Biçim ve Usûl Açısından İncelenmesi*; Kaptan - Kaptan, "Bir Mûsikîşinas Aziz Mahmud Hüdayî".

20 Cevlek, *Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Hayatı ve Bestelenmiş Eserleri*, 21.

Mehmet Kemiksiz, Barış Demir gibi bestekarlar zikredilebilir. Bu, onun edebi ve manevi gücünün, tüm tarihsel değişimlere rağmen zamansız bir ilham kaynağı olarak kaldığının en açık kanıtıdır. Onun eserleri, tekkelerin kapanmasından sonra bile, mûsikî meclislerinde ve cami çevrelerinde yaşatılarak bugüne taşınmıştır.

Hüdâyî'nin şiirlerine yapılmış yaklaşık 200 ilâhîden oluşan repertuvar incelendiğinde bu zengin beste külliyatının 50'den fazla makam kullanılarak vücuda getirildiği anlaşılmaktadır. Bestelerde en çok kullanılan makamlar; hicâz, uşşâk, hüzzâm, rast, eviç, hüseynî ve acemaşîrân makamlarıdır.[21] Bu makam çeşitliliği, Celvetî mûsikî geleneğinin duygusal ifade yelpazesinin ne kadar geniş olduğunu gösterir. Eserlerin büyük çoğunluğu (yaklaşık 170 adet) ayinlerde toplu icra için ideal olan ilahî türündedir. Bu türün kolaylıkla ezberlenebilir ve icra edilebilir olması, eserlerin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Hüdâyî'nin en fazla bestelenen şiirleri ise; "Neyleyeyim Dünyayı" (15 adet), "Açıldı çün bezm-i elest" (8 adet), "Kudûmün rahmet ü zevk u safâdır yâ Resûlallah" (7 adet), "Kuldan sana lâyık nola" (7 adet), "Erişdi hicrânın demi" (6 adet), "Be hey bülbül nedir feryâd" (5 adet), "Kim umar senden vefâyı" (5 adet), "Nûr ile doldu yine kevn ü mekân" (5 adet) mısralarıyla başlayan şiirleridir.[22]

Sonuç

Bu çalışma, çok yönlü bir Osmanlı şahsiyeti olan Aziz Mahmud Hüdâyî'nin manevi ve sanatsal mirasını, kaleme aldığı ilâhî metinler ve bu metinlerin dinî mûsikî geleneğindeki işlevi üzerinden incelemeyi amaçlamıştır. Yapılan analizler ne-

21 Cevlek, *Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Hayatı ve Bestelenmiş Eserleri*, 354.
22 Cevlek, *Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Hayatı ve Bestelenmiş Eserleri*, 354.

ticesinde, Hüdâyî'nin kişiliğinde cisimleşen medrese (akıl) ile tekke (kalp) sentezinin, bıraktığı ilâhî külliyatın temelini oluşturduğu tespit edilmiştir. Ulaşılan temel sonuçlar, Hüdâyî'nin ilâhîlerinin sadece birer edebî metin değil, aynı zamanda Celvetiyye Tarîkatı'nın irşadının temel aracı ve bir musiki geleneğinin vazgeçilmez güfte kaynağı olduğunu açıkça göstermektedir.

Hüdâyî, tebliğdeki samimiyetini ve halkla kurduğu derin gönül bağını göstermek için ilâhîlerini, Arapça ve Farsça'ya hâkim olmasına rağmen, özellikle sade ve saf bir Türkçe ile telif etmiştir. Arûz veznini kullanırken dahi Türkçenin doğal ritmini koruyan kalıpları tercih etmesi, onu Yunus Emre ve Ahmed Yesevi gibi büyük halk şairleri geleneğiyle buluşturmuş, irşadının kapsayıcılığını sağlamıştır.

Mûsikî, Celvetiyye Tarîkatı için bir süs değil, ibadetin ve manevi eğitimin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Celvetiyye'nin cehrî zikir ayinlerinde, ilâhîler dervişleri huşu ve huzur dolu bir vecd (manevi coşku) hâline taşımıştır. Hüdâyî'nin iyi bir mûsikîşinas olması, zâkirbaşılık makamına verilen önemle birleşince, Celvetiyye'nin Tekke mûsikîsinin en önemli akademilerinden biri gibi çalışmasını sağlamış ve çok sayıda mûsikîşinas yetiştirmiştir.

Hüdâyî'nin ilâhî gufteleri, yüzyıllar boyunca 60'tan fazla bestekâr için tükenmez bir ilham kaynağı olmuş ve Türk Dinî Mûsikîsi repertuarına 90'a yakın güfteye yapılmış 200'e yakın farklı beste ile büyüleyici bir ihtişam katmıştır. Bu beste külliyatının, hicâz, uşşâk, hüzzâm ve rast başta olmak üzere 50'den fazla makam kullanılarak vücuda getirilmesi, Celvetî mûsikî geleneğinin duygusal ifade yelpazesinin genişliğini kanıtlamaktadır.

Aziz Mahmud Hüdâyî, hukukçu kimliği, manevi derinliği ve sanatsal dehasıyla, tebliğ mesajlarını edebiyat ve mûsikî yoluyla aktararak asırlar boyunca dillerde ve gönüllerde yer

etmiş ölümsüz bir miras bırakmıştır. Onun ilâhîleri, tematik zenginliği ve icra edilmeye elverişli yapısıyla, tekkelerin kapanmasından sonra bile cami çevrelerinde ve mûsikî meclislerinde yaşatılmış ve günümüze taşınmıştır. Hüdâyî'nin bu benzersiz ve çok yönlü mirası, Türk-İslam kültür ve sanat tarihimizin en değerli ve en parlak hazinelerinden biri olarak kabul edilmelidir.

Kaynaklar

Behar, Cem. *Şeyhülislamın Müziği*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.

Cevlek, Enes. *Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Hayatı ve Bestelenmiş Eserleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBÜ Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Eğilmez, Selman. *Aziz Mahmud Hüdâyî Divanından Bestelenmiş Eserlerin Güfte, Biçim ve Usûl Açısından İncelenmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Kaptan, Merve Nur - Kaptan, Volkan. "Bir Mûsikîşinas Aziz Mahmud Hüdayî". *2. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı*. 801-813. İstanbul: Kitabî Yayınları, 2019.

Orhan, Hasan Hüseyin. *Celvetiyye'de Mûsikî*. Bursa: Uludağ Üniversitesi SBÜ Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Özcan, Nuri. "Aziz Mahmud Hüdâyî Asitanesinde Hizmet Etmiş Mûsikîşinas Şeyhler". *Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyum Bildirileri*. 2/267-278. İstanbul: Üskdar Beld. Yay., 2006.

Tatcı, Mustafa - Yıldız, Musa. *Aziz Mahmud Hüdâyî Dîvân-ı İlâhîyât*. İstanbul: Üsküdar Araştırmaları Merkezi, 2005.

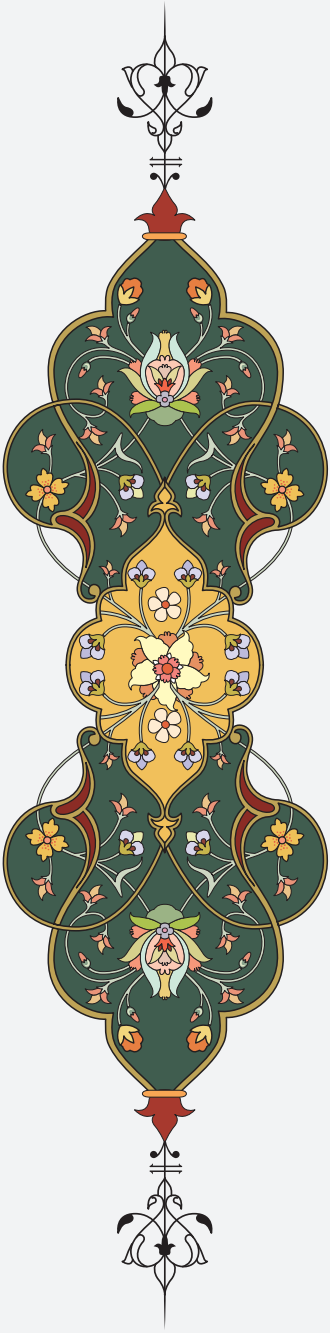
Tavukçu, Orhan Kemal. "Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Edebi Kişiliği". *Üsküdar Sempozyumu - 1 Bildiriler Kitabı*. 276-284. İstanbul: Üskdar Beld. Yay., 2003.

Vassaf, Hüseyin. *Sefine-i Evliya*. İstanbul: Kitapevi Yayıncılık, 3. Basım, 2015.

Yılmaz, Hasan Kamil. "Aziz Mahmud Hüdâyî". *DİA*. 4/338-340. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Yılmaz, Hasan Kamil. *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*. İstanbul: Erkam Yayınları, 4. Basım, 1999.

Yılmaz, Hasan Kamil. "Celvetiyye". *DİA*. 7/273-275. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Sakın dünyâya aldanma
Aç gözün gafletden uyan
Bunda kimse kalır sanma
Aç gözün gafletden uyan
Kanı Âdem kanı Havvâ
Kanı Muhammed Mustafâ
Bu fânîden umma vefâ
Aç gözün gafletden uyan
Taksîre istiğfâr eyle
İkrârını tekrâr eyle
Bir assılu bâzâr eyle
Aç gözün gafletden uyan
Bu devlete mağrûr olma
Fânî zevke mesrûr olma
Tâ'at-ı Hak'dan dûr olma
Aç gözün gafletden uyan
Nefsin aradan süre gör
Vahdet iline ere gör
Aklın başına dere gör
Aç gözün gafletden uyan
Şol ki oldu Hakk'a vâsıl
Ol oldu insân-ı kâmil
Geç sevdâlardan ey gâfil
Aç gözün gafletden uyan
Mâsivâdan yumup gözü
Dergâh-ı Hakk'a tut yüzü
Hüdâyî'den gûş et sözü
Aç gözün gafletden uyan

Aziz Mahmud Hüdâyî[1]

[1] *Divan,* No. 112.

Hüdâyî'nin Nesâih ve Mevâiz adlı eserinin ilk sayfası

Ahlak ve Eğitim Anlayışı

Prof. Dr. Ömer YILMAZ[1]

Giriş

Şereflikoçhisar'da doğan Aziz Mahmud Hüdâyî'nin (1541-1628) "Tasavvuf, kadı olan Mahmud'u hem aziz hem Hüdâyî eyledi" sözüyle, takipçisi İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö.1137/1725) müellife atfen latife yollu dile getirdiği "Müderris olduk, nâib olduk, hiç kimse üzerimize bir nokta koymadı, sonunda biz bir nokta koyup, nâib iken tâib olduk"[2] ifadesi belli görevlerden sonra merhumun tasavvufa intisabıyla duyduğu hazzı ifade etmektedir. Nitekim kendisi de daha önceki vazifelerini külfetli bulmuş olmalı ki bunlardan ayrılıp sûfîlik yokluna girmiştir: *"Müderrislik gam ü derd ü beladır/Kazâ hod cânib-i Hakk'tan kazâdır"*[3]. Benzer ifadeyi tekrar eden Hüdâyî hazretleri bu defa: *"İlâhî çün halâs ettin müderris-*

---

[1] Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. omryilmaz64@gmail.com. ORCID ID: https://orcid.org/ 0000-0002-2938-1009.

[2] İsmail Hakkı Bursevî, *Silsilenâme-i Celvetiyye*, (İstanbul 1291), 83.

[3] Mehmed Gülşen, *Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî*, (İstanbul: Bahriye Matbaası, 1338-1340), 161.

lik kazâsında/Visâlin lütfedip kurtar bizi varlık azâbından"[4] demiştir. Nezihe Araz, *Anadolu Evliyaları* adlı yapıtında menkıbevi bir anlatımla Üftâde'nin (ö. 988/1580) yanına gelen kadı Aziz Mahmud Hüdâyî'ye şeyhin,

"Kadı Efendi, yanlış kapı çaldın, Burası yokluk kapısıdır, biz yokluk kapısının kuluyuz, sen ise varlık kapısının adamısın, ikimiz bağdaşamayız. Senin ilmin var, bilgin var, şanın, şerefin, malın mülkün... Kısaca Allah'tan başka her şeyin; yani dünyan var. Bizim hiç, hiçbir şeyimiz yok! Allah'tan başka" cümleleriyle ondaki değişimin fitilini ateşlemiştir[5].

Pakalın (ö. 1974), Tarihçi Nâîmâ (ö. 1129/1716)'dan naklen Hüdâyî hazretlerinin farklı bir boyutuna dikkat çekip "tatlı dilli güler yüzlü biri" olduğuna vurgu yapar[6]. Yine kendisinin sadık ve gözde müritlerinden Bursevî onu methederek şu şiirini zikreder: "Ey gürûh-ı Muhammedî biliniz/Geldi bu âleme iki Mahmud/Biri Mahmud-ı Gaznevî meşhûr/Biri Mahmud-ı ma'nevî ma'hûd".[7]

Alim, şair, sûfî hüviyetiyle vaaz ve tavsiyeleriyle her sınıftan kişilerin beğenisini kazanıp halkın gönlünde taht kurmayı başaran[8] Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Şereflikoçhisar'la olan ilinti ve ilişkisi sadece doğum yeri olmakla mı sınırlı yoksa daha geniş bir alanı mı kapsıyor onu tespit etmek oldukça zordur. Ancak bu konuda ilim adamları kurduğu tarikat Celvetiyye'nin Ankaralı Hacı Bayram Veli'nin (ö.833/1429) Bayramiyye'sinden ayrılmış bir şube olduğuna dikkat çekerler[9]. Buna göre şeyhin An-

---

4 Gülşen, *Külliyât,* 159.

5 Nezihe Araz, *Anadolu Evliyaları*, basım yeri ve yılı yok, 87-88.

6 Osman Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: MEB, 1993), I/274.

7 Hasan Kamil Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 1991), IV/339.

8 H. Kamil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî, Hayatı, Eserleri, Tarikatı,* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2004), s. 127.

9 Abdülbaki Gölpınarlı, "Celvetiye", *İslam Ansiklopedisi,* (İstanbul: MEB Yayınları,

kara ile ilişkisi sanıldığından daha fazla olabilir. Doksan yıllık ömrünün yaklaşık altmış senesini İstanbul'da geçirdiği ve tekkesini Üsküdar'da kurduğu yadsınmaz bir gerçektir. Tarikatının kelime anlamını da dikkate alırsak yerini yurdunu terk etmek, bir başka yeri vatan edinmek sadece Hüdâyî'ye özgü bir durum olmayıp pek çok tasavvuf ehlinin genel özelliğidir. Aziz Mahmud Hüdâyî bir asra yaklaşan ömrü boyunca Kânûnî'den IV. Murad'a kadar sekiz Osmanlı padişahıyla mülaki olmuştur. Nitekim Evliya Çelebi (ö. 1093/1682), eserinde ondan söz ederken şu ifadeleri kullanmıştır: *"Yedi padişah dest-i şeriflerin pûs etti, hamd-i Hudâ, bu hakîre şeref-i sohbetleriyle müşerref olmak nasib oldu"* [10]. Merhum şeyh Kanuni devrinde doğmuş, devletin en kudretli zamanına yetişmiş, ahir ömrüne doğru bir manada saadetin felakete dönüştüğü anlara tanıklık etmiştir. Hazret, halk arasında atasözü olarak bilinen kimi sözlerin, yine camilerde ve mevlit merasimlerinde hafızlar tarafından okunan ilahilerin güftesinin de sahibidir. Zira müellif musikinin bir irşat metodu olduğuna inanmış, musikinin meşruiyyeti hakkında müstakil *Keşfu'l-gınâ an vechi's- semâ* adıyla bir risale kaleme almış, hatta yazdığı ilahileri bizzat besteleyerek tekkesinde okutmuştur[11]. İlahilerinde Yunus Emre tesiri görülmekte hatta bu ilahilerle Yunus'a nazire yaptığı belirtilmektedir[12].

Ben bu bölümde Hüdâyî'nin hacimli *Divân-ı İlâhiyât* adlı eserinden hareketle ahlak ve eğitim anlayışına dair düşüncelerine değineceğim. Şüphesiz tasavvuf denilince akla ilk gelen "Ahlaklı Müslüman" olmaktır. Şeyhin kurduğu tarikatın adı Celvetiyye'dir. "Celvet", kelime olarak "yerini yurdunu terk et-

1945), III/67; Hasan Kamil Yılmaz, "Celvetiyye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi,* (İstanbul: İSAM Yayınları, 1993), VII/273.

10 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme,* haz. S. Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), c. 11/236.

11 Hasan Kamil Yılmaz, "Celvetiyye", VII/275.

12 Pakalın, *OTDTS,* I/275.

mek", bir tasavvuf terimi olarak "Hakk'ın sıfatlarıyla muttasıf olduktan sonra İslam ahlakını yaymak için, cemiyete karışmak, insanlarla kaynaşmak"[13] manasına gelmektedir. Bu tarikatın temel ilkeleri arasında nefsi arındırmak, bunun için de mücahede ve riyazet yapmak büyük önem arz eder[14]. Bu açılardan konuya yaklaşıldığında ismin müsemmaya mutabık düştüğünü ve şeyhin bir ahlak abidesi olduğunu söyleyebiliriz. Onun bu bağlamda doğruluk-dürüstlük anlamına gelen beyti:

İstikâmet ehli hıfz-ı Hakta'dır ermez ziyân
Ânın içün serv'i incitmez beyim bâd-ı hazân[15]

demiş doğru ve dürüst olan kişilerin Allah'ın koruması altında bulunduğunu, güz rüzgarlarının dümdüz olduğu için servi ağacına nasıl bir şey yapamıyorsa bu kişilere de kimsenin zarar veremeyeceğine inanmıştır.

Bilindiği gibi tüm tarikatlarda ortak husus "İslam ahlakı"nı yaşamak ve yaşatmaktır. Çünkü ahlak sorunu, daha doğrusu ahlaksızlık problemi insanlığın bidayetinden bu tarafa azalan-artan oranda her zaman ve her yerde var olagelmiştir. Nitekim Cumhuriyet dönemi mütefekkirlerinden Mehmet Ali Aynî (ö.1945), 1920'lerde toplumda ahlâki zafiyetin arttığını, pek çok zararlı akımlar karşısında gençlerin örnek şahsiyetlerin ahlak anlayışına muhtaç olduklarını belirtmiş, kendisi "Türk Azizleri" başlığı altında, Hacı Bayram Veli, Aziz Mahmud Hüdâyî, İsmail Hakkı Bursevî, İbrahim Hakkı Erzurumî gibi tanınmış sûfîlere ait çeşitli monografiler telif etmiştir. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin ahlak noktasında ele aldığı konuların çeşitliliğine baktığımızda ilk sıraya insana verilen önemi, onun değeri-

---

13 Seyyid Şerif Cürcânî, *et-Ta'rîfât,* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmiyye,1971), 81.
14 H. Kamil Yılmaz, "Celvetiyye", VII/ 274.
15 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* (İstanbul: Meral Yayınları, trz), I/127.

ni, insan kalbi ve gönlünü yıkmanın büyük bir günah olduğunu koyduğunu görürüz.

1. İnsana Verilen Değer ve Gönül Yıkmanın Günahı

Allah, insanı "ahsen-i takvim"[16] üzere yaratmış ve onu "eşref-i mahlûk"[17] diye nitelendirmiştir. İnsan bu özelliğinden dolayı dağların taşların kaldıramadığı "emanet" yükünü üzerine almış ve "sorumluluk"[18] sahibi kılınmıştır. Allah aynı zamanda onu sorumluluğunun tabii sonucu yeryüzünün "halife"si[19] olarak betimlemiştir. Allah'ın "iki eliyle yarattığı"[20] insan belli bir merhaleden sonra "ilâhî nefha"[21] ile şereflendirilmiştir.

Tasavvuf ilminin insanın mükerrem bir varlık oluşuna dair en çok kullandığı haberlerden biri, "Allah Âdemi kendi suretinde yarattı"[22] ifadesidir. Bu yüzden sûfîler Hz. Ali'nin, "Sanırsın ki sen küçük bir varlıksın, hâlbuki sende büyük bir âlem dürülmüştür."[23] sözünü çok sık zikrederler. Yine bu manaya uygun Şeyh Gâlip (ö.1214/1799)'in;

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen,
Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen!

sözleri tasavvuf kitaplarında geniş bir yer tutar.

Bu zaviyelerden bakıldığında insandaki kalp Allah'ın arşı olarak kabul edilmiş ve kalp kırmanın, gönül yıkmanın büyük bir günah olduğu vurgulanmıştır. Yine Müslümanların zi-

16 Tîn, 95/4
17 İsrâ, 70.
18 Ahzâb, 72-73; Haşr, 21.
19 En'am, 165; Bakara, 30; Sad, 26; A'râf, 69; 74; Neml, 62.
20 Sad, 75.
21 Hicr, 29; Sad, 72.
22 Buhârî, "İstizân", 1; Müslim, "Birr", 115.
23 İ. Hakkı Bursevî, *Lübbü'l -lübb*, (İstanbul 1328), s. 13.

hin dünyasında yer edinmiş Allah'ın evi "Kâbe", insan gönlü ve kalbi ile karşılaştırılmış ve bu durum edebiyatımızda hayli bir literatürün oluşmasına sebep teşkil etmiştir. Sûfîler Allah'ı daha çok kalb arşında aramışlar ve kalbi "Beytullâh" diye nitelendirmişlerdir. Onlara göre, bir hadis-i kutsî de; "Yerlere ve göklere sığmayan Allah mü'min kulunun kalbine sığmıştır."[24] İlk dönem sûfîlerinden Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896) kalbi Kâbe'nin diğer bir adı olan arşa benzetmiştir.[25] Anadolu gönül sultanlarından Yunus Emre (ö.720/1320):

Düriş kazan ye yedir,
Bir gönül ele getir,
Yüz Kâbe'den yeğrekdür
Bir gönül imareti[26]

derken, Taşlıcalı Yahya Bey (ö. 895/1489?) de, *Gencine-i Râz* adlı mesnevisinin 36. makalesinde Kâbe-insan ilişkisi üzerinde durmuştur. Fuzûlî (ö.964/1556), *"Fuzûli hâli olmaz sûret-i dil dost fikrinden/ Bu ma'niden ki beytullâh derler kalb-i mü'mindir"* [27] ifadesini kullanmaktadır. Bu meyanda insan gönlü kırmanın Kâbe'yi yıkmaktan daha kötü bir şey olduğunu beyan eden Mevlânâ şöyle demektedir:

Kâbe bünyâd-ı Halîl-i âzerest
Dil nazargâh-ı celîl-i ekberest.[28]

---

[24] İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ,* (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-'arabiyye, 1933), c. II, s. 99.
[25] Muhammed Gazali, *İhyâu ulûmi'd-din,* (Kahire: Matbaatü Mustafa Halebî, 1939), c. III, s. 4.
[26] Yunus Emre, *Divân*, haz. M. Tatcı, (Ankara: DİB Yayınları, 2012), s. 308.
[27] Fuzûlî, *Dîvân,* Haz: K. Akyüz vd., (Ankara: Akçağ Yayınları, 1990), s. 181.
[28] Tahirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevi,* (İstanbul: Şamil Yayınları, trz), c. VII, s. 700.

Yani Kâbe, Hz. İbrahim'in binasıdır; gönül ise Yüce Allah'ın nazargâhıdır. Bir başka sûfî-âlim Sinan Paşa (ö. 1486) ise aynı anlama denk düşen sözler sarf eder:*"Kalbi mümin arş-ı Rahmandır/Âni yıkmak ziyade tuğyandır."*[29] Şair Nâbî (ö.1124/1712), *Tuhfetü'l- Harameyn* adlı eserinde, "Müşgîn-i âlem-i âb u hâk, merkez-i anberîn-i devâir-i eflâk" ifadesiyle âlemin merkezi gördüğü Kâbe'yi insan gönlüyle kıyaslamaktadır[30].

Aziz Mahmud Hüdâyî hazretlerinin yaşam felsefesinde hiç şüphesiz bir sûfî olması hasebiyle en önemli husus insana verdiği değerdir. Hüdâyî üzerine hayli çalışmaları bulunan Yılmaz, "Onun hedefi, insan yetiştirmekti. Kadim tabirle "gedâsından şehine" yani sıradan halk insanından padişahına kadar herkese ulaşmaktı, sadece güzeli, doğruyu hakkı en iyi üslupla söylemek ve yapmaktı" der. [31]

Şeyhi Muhammed Muhyiddin Üftâde ona, "Hakkı sevmek ancak halkı sevmekle mümkün olur" demiş, o da insanlar arasında mezhep, kültür, dil, din farkı gözetmeksizin herkesi sevmeye çalışmıştır. Bir sözünde hazret: *"Hakkı bilmek istersen/insanı bilmek gerek"* demiş ve şunları söylemiştir:

Hep Hakk'ın kullarıdır küçük büyük erkek dişi
Hizmet-i Mevlâ'da olmakdır kul olanın işi
Anladın mı Rabbini hey kendüyü bilmez kişi
Hâzır iken Hâlık'ın etrafa bakmak yol mu dur?[32]

Kâbe ile insan gönlü arasında karşılaştırma yapan Hüdâyî hazretleri *"Kalb-i kâmil Ka'be'den eşrefdir okursan sebak/Ka'beyi*

---

[29] Mecdî, M., *Şekaik Tercemesi Hadâik,* (Matba-ı Amira), İstanbul 1269, s. 196.
[30] Nâbî, *Tuhfetü'l- Harameyn,* haz. Menderes Coşkun, (Kültür Bakanlığı Yayınları), Ankara 2002, s. 202, 261.
[31] Hasan Kamil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî,* (Ankara: DİB Yayınları,2016), 8.
[32] Aziz Mahmud Hüdâyî, *Dîvân-ı İlahiyat,* haz. Mustafa Tatcı, Musa Yıldız, (İstanbul: Üsküdar Belediye Yayınları, 2005), *Dîvân,* 307.

mahluk yapdı kalb-i sun'i pâk-i Hak" [33] diyerek mümin kulun kalbini Allah'ın evi Ka'be'den üstün tutmak istemiştir. Bir başka dörtlüğünde bu defa Hakk'ı bilmenin yolunun insanı bilmekten geçtiğine atıfta bulunmuştur:

Edeb yolun gözleyen
Erkânı bilmek gerek
Hakk'ı bilmek isteyen
İnsânı bilmek gerek [34]

2. Ümitvâr ve Affedici Olmak

Beşer olmak bir anlamda hata yapmak ve günah işleyebilir olmak anlamına gelir. Bunun izalesi tövbe ile olur. Peygamberlerin masuniyet sıfatı olmakla birlikte onların da "zelle" denilen bazı küçük hatalara düştüğüne inanılır. Önemli olan günahta ısrarcı olmamaktır. Bu hal karşısında müminin konumu "Allah'ın rahmetini ummak, azabından korkmaktır". Ümitsizlik Müslümana yaraşır bir durum olamaz. Aziz Mahmud Efendi'nin, Allah'ın rahmetinin ve affediciliğinin genişliği noktasında şu sözü dikkate değerdir. "Şu rahmete bakınız ki insanlar bütün organlarıyla günah işlerken sadece diliyle tövbe etmeleri sayesinde affolunabiliyorlar". Nitekim o bir dörtlüğünde bahis mevzunu şöyle izah eder:

Hatâ ile eğer zenb etse insân
Efendim lütf ile ihsân senindir
Kulun işi sehv ü gaflet ü nisyân
Efendim sultânım ihsân senindir.[35]

---

[33] *Dîvân*, 509.
[34] *Dîvân*, 263.
[35] *Dîvân*, 383.

Bir başka şiirinde bu defa şöyle der:

Beşerden şer cüz olmuşdur ilâhî
Nice eksik ola cürm ü günâhı
Umarız ola afv-ı pâdişâhı
Hatâ bizden atâ senden efendi.[36]

3. Herkese İyilik Etmek

Aziz Mahmud Hüdâyî, her hal ve şartta insanlara iyilik etmenin önemine inanır. Halkımız arasında "İyilik et suya at balık bilmezse Hâlık bilir" atasözü haline gelen bu ifade aslında onun sözdür: *"İyiliği et suya at bilmezse ger balık anı/Bilir ey dil alim ü dânâ olan Halık anı"*. Hüdâyî hazretleri insanlar arası dayanışma, yardımlaşma konusuna ayrı bir önem vererek;

Ederse bir kişi mazlûme nusret
Makâm olur ana gülzâr-ı cennet[37]

demiştir. Bir başka sözünde,

Âkil isen hayra sa'y et dâimâ
Leyse li'l- insâni illâ mâ seâ
Hak yolunda çalışırsa bir kişi
Ânı zâyi eylemez Kadir Hudâ

diyerek yapılan iyiliğin Allah katında zayi olmayacağını belirtmiştir. Yine halkımız arasında atasözü haline gelen,

El eli yur âdet üzre bu iki el yüzü yur
Ba'zı ba'zına sebep komuş Müdebbir-i umûr[38]

diyerek toplumsal yardımlaşmanın önemine dikkat çekmiştir.

---

[36] *Dîvân*, 409
[37] *Dîvân*, 513.
[38] *Dîvân*, 515.

4. Hep Şükreden Kul Olmak

Belki layık olmadığımız halde Allah'ın her birimize pek çok nimet verdiği yadsınamaz bir gerçektir. Nitekim pek çok nimet elden gittiğinde onun bıraktığı boşluğun farkına varmaktayız. Sağlık, maddiyat, gençlik bunlardan bazılarıdır. Şükretmek için neyim var? demek Müslüman'a yakışmaz. Celvetiliğin dört büyük kolundan biri olan Hâşimiyye piri Hâşim Baba (ö. 1197/1783) *"Nimet senin, ihsân senin, dertlere dermân senin, tenler senin, canlar senin. Yâ Rab! Nice şükredelim. Allah var gam yok/Allah bes, bâkî heves vesselâm"* diyerek şükreden bir kul olmak gerektiğini beyan etmiştir. İşin doğrusu dünyevi konularda bir realite olarak kendimizden aşağıda olan çok kimse vardır. Allah dostlarının şu sözü bir gerçeğin ifadesi olsa gerektir:

Sanma ki dert sadece sende var
Sendeki derdi nimet sayanlar da var.

Hüdâyî, şükretmeyi nimetin artmasına sebep görmektedir:

Şükredersen Hâlıka ger rûz ü şeb
İzdiyâd-ı nimete olur sebeb

Yine müellife göre eğer kişi sağlık ve iman sahibi ise diğer şeyleri özlemenin fazlaca bir anlamı yoktur:

Nimet-i sıhhat dahî imân-ı kâmil var iken
Mülk ü mâl ü saltanat ister mi hiç âkil olan[39]

Cenab-ı Hakk'ın verdiği binlerce nimeti kendisine O'nun ikramı ve ihsanı gören Hüdâyî bu defa şöyle demiştir:

---

[39] *Dîvân*, 520.

Fazlınla insân eyledin
Bin bir şükürler ey Kerîm
Envâ-ı ihsân eyledin
Çok çok şükürler ey Kerîm[40]

5. Tüm Canlılara Şefkat ve Merhametle Muamele Etmek

Aziz Mahmud Efendi'nin intisap ettiği bu ilim dalının en önemli tanımlarından biri "Allah'ın emirlerine riayet ve yarattıkları her şeye şefkat ve merhametle muamele etmektir". Tasavvuf varlıklardan sadece insana merhamet ve şefkatle yaklaşmakla kalmamış, hayvanlara, doğaya karşı da merhametle muameleyi öğütlemiştir. Zira rahmet peygamberi *"Yerdekilere merhamet edin ki, göktekiler de size merhamet etsin"* [41] buyurmuştur.

Doğrusu bu bağlamda evliyâ menkıbeleri, mev'ize kitapları hayvanlara, böceklere gösterilen pek çok merhamet hikâyeleriyle doludur. Sıra dışı bir sûfî olan Şiblî (ö. 334/945) bir dostuna, kendisini kurtaran şeyin namaz, oruç gibi salih ameller olmadığını, zemheri gibi bir günde soğuktan tir tir titreyen bir kedi yavrusuna şefkat göstermesini zikretmiştir[42]. Süfyân-ı Sevrî (ö.161/778) kafesteki kuşu satın alarak onu özgürlüğüne kavuşturmuş, Bâyezîd-ı Bistâmî hac dönüşü, heybesine takılıp memleketi Bistâm'a kadar gelen bir karıncayı eşlerinden ayrıldı diyerek kilometrelerce yolu tekrar kat edip kendi yuvasının bulunduğu yere götürmüştür[43]. Ahmed b. Hadraveyh'in eşi veliye meşrep Fatma, insanlara ziyafet verilen bir yerde köpeklerin ihmal edilmemesi gerektiğini söylemiştir[44].

---

40 *Dîvân*, 437.
41 Tirmizî, "Birr", 16.
42 Kemaleddin Demîrî, *Hayâtü'l-Hayavâni'l-Kübrâ*, (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye), II/383.
43 Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî ilmi't-tasavvuf, (Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*) trc. S. Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003, s. 202.
44 Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 475.

Tasavvufun insan ve hayvanlardan sonra hak ve hukukuna riâyet gösterdiği bir diğer husus doğadır. Çevreye duyarlılık bağlamında mev'ize kitaplarında ve menâkıbnâmelerde pek çok örnekle karşılaşırız. Merkez Efendi (ö. 959/1551), şeyhinin kırdan çiçek toplayın getirin emrine karşı eli boş dönmüş ve hepsini zikreder gördüğü için koparmaya kıyamamıştır. Merkez Efendi'ninkine benzer bir diğer menkıbe bu kez Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469) için anlatılır. Rûmî, şeyhi Hüseyin Hamevî'nin dervîşlerine biraz menekşe toplayın getirin emri karşısında sadece sapı yaralı rengi solmuş bir menekşeyi bulup getirmiştir. Onun elinin boş dönmesi karşısında şeyhi, çevreyi bilemediğin için mi elin boş geldin demiş, hayır efendim, hangi menekşeye elimi uzattıysam hepsini zikreder gördüm, koparmaya kıyamadım cevabını vermiştir[45].

Benzer anlatı bu defa Hüdâyî-Üftâde arasında geçmektedir: Buna göre bir gün şeyhi Üftâde ondan çiçek toplayıp getirmesini ister. Diğer müritler Uludağ eteklerinden topladıkları yeşil çiçekleri demet edip şeyhleri Üftâde'ye arz ederken, o sapı kurumuş bir çiçek getirmiş ve "Şeyhim, hangi çiçeği koparmak istedimse onun Allah'ı zikrettiğini duydum ve koparmaya kıyamadım"[46] demiştir. Bunun üzerine diğer müritler onun büyüklüğüne bir kere daha şahit olurlar. Zira sûfîler *–ve in min şey'in illâ yüsebbihu bihamdih*[47]- âyetiyle yerde canlı ve cansız ne varsa hepsinin kendi lisân-ı halleriyle Allah'ı zikrettiğine inanırlar. Eğer günümüz modern insanı dört asır önce yaşamış Hüdâyî'nin bir çiçeği koparmaya dahi gösterdiği itinayı dikkate alsalar, onu bir ahlak prensibi haline getirseler dünyada savaş olmaz.

---

45 Mehmet Demirci, *Gönül Dünyamızı Aydınlatanlar,* (İstanbul: Mavi Yayıncılık, İstanbul 2005), s. 49.

46 Muammaer Yılmaz, *Osmanlının Manevi Mimarları*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2012), 183.

47 İsrâ 17/44.

6. Dünyanın Geçiciliği-Mala Mülke Bağlanmamak

Merhum Hüdâyî her sûfî gibi dünyanın içindeki mala-mülke ve menfaate karşı tavır almış, dünyanın geçiciliğine mukabil ebedi yurt ahiret hayatına öncelik verilmesini istemiştir. Nitekim şeyhi Üftâde'nin çalışmamızın baş tarafında söylediğimiz sözleri bunun en bariz örneğidir. Kadılığı, müderrisliği ve nispeten zengin olan varlığını bir kenara itmiş, *"Sakın bu viran evde kalma/Gel gönül dost illerine gidelim"* [48] demiştir. Müellif dünya için "Yalan" ve "Fâni" nitelemesini sıkça kullanır. Gayet makul bir açılımla gerçeğe işaret eden merhum bu defa bir soru sorar ve cevabını kendi verir:

Yerin adı ânın içün oldu yer
Kendi besler halkı âhir kendi yer[49]

Müslüman halkımız arasında ezbere okunan ilahisiyle;

N'eyleyeyin dünyâyı
Bana Allâh'ım gerek
Gerekmez mâsivâyı
Bana Allâh'ım gerek[50]

diyen Şeyh Hüdâyî, yine insanımızın dilinden düşmeyen türküleşmiş haliyle şöyle demiştir;

Kim umar senden vefâyı
Yalan dünyâ değil misin
Muhammed-i Mustafâ'yı
Alan dünyâ değil misin[51]

---

48 Aziz Mahmud Hüdâyî, *Dîvân-ı İlahiyat,* haz. Mustafa Tatcı, Musa Yıldız, (İstanbul: Üsküdar Belediye Yayınları, 2005), 57.
49 *Dîvân,* 515.
50 *Dîvân,* 97.
51 *Dîvân,* 155.

Bu mâl ü mülke aldanma
Cihân bâki kala sanma
El için odlara yanma
Gel Allâh'a gel Allâh'a

Beğim mâl ile iş bitmez
Kazandığın nene yitmez
Kimi gördün koyup gitmez
Gel Allâh'a gel Allâh'a[52]

7. İdarecilerle İlişkisinde Mutedil Yol İzlemek

Hüdâyî devrin siyasi erki, padişah ve vezirlerle yakın ilişki kurmuş ender sûfîlerin başında gelir. III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed, II. Osman ve IV. Murad ile yakından mülaki olmuş, onlara lisan-ı münasiple bazı nasihatlerde bulunmuştur[53]. Şahsi ikbali için onlardan yardım talep etmemiştir. Eğer bir yardım isteyecekse bunu kendisi için değil, kamu yararına matuf olacak şekilde dile getirmiştir. Nitekim bir şiirinde;

Sanma sen bizi Süleyman ü Selimin kuluyuz
Halik-ı alem olan Rabb-i Kerimin kuluyuz[54]

demiş, bu bağlamda şahsı için gönderilen hediyeleri de kabul etmemiştir. Hatta rivayete göre, Sultan I. Ahmet ihtiyacı olduğu halde ona yüklü bir hediye göndermiş, kabul etmemiş, aynı hediyeyi bu defa bir diğer sûfî Abdülmecid Sivasî'ye göndermiş o kabul etmiştir. Padişah merakını mucip sormuş, "Siz bu hediye kabul etmediniz Sivasî kabul etti deyince, "O bir derya-

---

52 *Dîvân*, 237.

53 Geniş bilgi için bkz. Özdemir Akbaş, "XVII. Asır Padişah-Sûfî İlişkileri", *Osmanlı Devleti'nde Padişah-Sûfî İlişkileri*, ed. Ömer Yılmaz, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2019), 211-274.

54 *Dîvân*, 517.

dır, bir damla kirli su düşmekle derya pis olmaz" demiştir. Bu defa Sivasî'ye aynı durumu söyleyince o da Hüdâyî hazretleri için "O bir ankadır, lâşeye tenezzül etmez!"[55] ifadesini kullanmıştır. Bu bapta belirtilmesi gereken bir diğer örnek şudur:

Bir gün dönemin padişahı III. Murad'a hitaben,

> "Sakarya suyunu kesip odun çıkarmayı murad edinmişsiniz. Halk-ı âmme ve hâssa ziyade mesrûrlardır. İhtiyaç da zarûret de küllîdir ve odunun bedeli dahi yokdur. Her nesnenin bedeli bulunur, saadetlü padişahım, azim hayırdır. Böyle hayır olmaz. '*el-hayru lâ yuahhar*' (hayırlı işler geciktirilmez). Dedeniz Sultan Süleyman Kağıthane suyunu getirip İstanbulluların su ihtiyacını gidermişti. Şimdi halkın kış yakacağı kalmadı. Siz de Bolu dağlarından odun getirip vatandaşların ısınma sorununu çözünüz."[56]

şeklinde bir mektup yazmıştır.

Padişahlarla kurduğu samimiyet ve onlarda bıraktığı hürmet[57] sonucu olsa gerek daha sağlığında hayatını tehlikede gören pek çok devlet adamı onun tekke ve himayesine sığınarak hayatlarını kurtarmışlardır.[58]

Padişahların güveni ve hürmeti noktasında idareciler rüyalarını merhuma yorumlatmayı adet edinmişlerdir. Sultan Ahmed bir rüya akabinde kendisine derviş olacak kadar bağlanmış, yaptırdığı Sultan Ahmed Camii'nin caminin temelinde dua etmesini istemiş Hüdâyî'de bu teklifi kabul etmiştir. Böylece temele ilk harcı kendisi koymuş ve cami bittiğinde ilk hutbeyi kendisi okumuştur.[59] Yine Mehmed Gülşen Efendi'nin tespiti-

---

55 Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, No: 2309, II/381.

56 Hüdâyî, *Tezâkir-i Hüdâyî*, vr. 132b-134a.

57 Padişahlarla ilgili münasebetlerinin detayı için bk. Hasan Kamil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî, Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, 58-73.

58 Ramazan Muslu, *Anadolu'da Tasavvuf Yolları*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 159.

59 H. Kamil Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 1991), IV/338.

ne göre IV. Murad'a hitaben vefatına yakın *Tezâkir-i Hüdâyi'*de redifli bir musammat gazeliyle şu öğüdünü iletmiştir:

Yalancı dünyaya aldanma ya hû
Bu dernek dağılır Dîvân eğlenmez
İki kapılı bir virânedir bu
Bunda konan göçer mihmân eğlenmez[60]

Dünyanın geçiciliği ve aldatmasına karşı nasihatine devam eden Hüdâyî bir başka dörtlüğünde bu defa şunları söyler:

Aldanıp kalma bu fâni saraya
Nazar eyle Muhammed Mustafâ'ya
Eğer dünyâya ger mülk-i bekâya
Uryân gelip yine uryân giderler. [61]

Âdet olduğu üzre padişahların kılıç kuşanma törenlerinde mutlaka sûfî bir zat bulunur ve mümkün mertebe bu kuşatma halkın nazarında değerli ve duası makbul bir Allah dostunun eliyle yapılır. Bu manada o, Padişah IV. Murad'a "saltanat kılıcını" bizzat kendi kuşatmıştır."[62] Padişaha hitaben, "Saadetlü padişahım! sünnetullah bunun üzerinedir. Din ve dünyanın kuvveti ve kudreti cünûd-i İslam ve reâya iledir." diyerek bir devletin bekası için millet ve ordunun önemine dikkat çekmiştir.

Hüdâyî hazretleri II. Osman'ın saltanat döneminde ona gayri resmi müşavirlik yapmış, gördüğü rüyaları yorumlamıştır. Rivayete göre, saraya rahatça giren Hüdâyî'ye bir gün abdest alırken padişah ibrikle eline su dökmekte, havlu ile yanında bekleyen Valide Sultan ise içinden şeyhin bir keramet göstermesini beklemektedir. Bunun üzerine şeyh; "Valide! benim gibi aciz

---

60 *Dîvân*, 99-100
61 *Dîvân*, 259.
62 Gürsoy Akça, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İktidar*, (Konya: Palet Yayınları,2010), 204.

kimseye koskoca padişah abdest suyu döker valide sultan da peşkir ile beklerse bundan daha büyük keramet olur mu?" der. Böylece tabir yerindeyse bir taşla iki kuş vurmuş, hem içinden geçeni ferasetiyle bilip keramet göstermiş, hem kerametin büyütülecek bir şey olmadığını göstermek istemiştir.[63]

8. Allah'tan Korkmak, Kuldan Utanmak/Edepli Olmak

Haddâd en-Nisâbûrî'ye göre, (ö. 260/874) *"Tasavvuf heme edeb est"* (Tasavvuf edepten ibarettir). Bu sözün Arapçası; *"Et-tasavvufu kullühû âdâbün ve li külli vaktin edebün ve li külli makāmin edebün."* Yani, tasavvuf tamamıyla edeptir, her vaktin ve her makamın gözetilmesi gerekli bir edebi vardır. Kısacası edep tasavvuf ehlinin uydukları usul ve esaslardır. Edep bir nezaket, nezahat, nezafet, incelik, kibarlık ve terbiye hâlidir. Edeb, hem Allah'ın hududuna riayet hem genel kabul görmüş halkın örf-adetlerine, koyulan kural ve kaidelere riayet etmektir. Bir başka deyişle, edep, hayâdır, utanmadır. Peygamberimiz (sav) bir sözünde, *"Bütün peygamberlerin söze, utanmadıktan sonra dilediğini yap"*[64] diye başladıklarını buyurmuştur. Özetle, edep kişinin haddini bilmesidir. Tasavvufta "Edeple gelen lütufla gider."

Türk kökenli sûfî-âlim Abdullah İbn Mübârek (ö. 181/797) "Bugün ilimden daha çok edebe muhtâcız" demiş, Ahmed er-Rifâî benzer şey söylemiştir: *"Et-tarîkatü kulluhâ âdâbün."* Yani tarîkat tamamıyla edepten ibarettir. Mevlânâ ise bir sözünde, *"Âyet âyet hemegî Ma'ni-i Kur'ân edebest"* (âyet âyet Kur'ân'ın bütün anlamı edepten ibarettir).

Aziz Mahmud Hüdâyî hazretleri de diğer sûfî ehli gibi ahlak noktasında edebe çok vurgu yapar:

---

63 Mehmet Demirci, *Gönül Dünyamızı Aydınlatanlar,* (İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2005), 92-93.

64 Buhârî, "Edeb", 78.

Hakk'a kul olmak istersen
Edeb gözle edeb gözle
Murâdın bulmak istersen
Edeb gözle edeb gözle

Nedir bu kibr ü hıkd u kîn
Utanmaz mısın ey miskîn
Nice bir olasın hod-bîn
Edeb gözle edeb gözle. [65]

Bir başka beytinde bu defa, "Bu kapı dervişlik kapısı yani Hak kapısıdır. Oraya edeple girilir, edep üzere girilir."[66] Demiştir. Zira müellife göre, Hakk'a kul olmak ancak edeple mümkündür. Şeytan da O'na edepsizlik ettiği için kaybetmiştir. Nitekim Üsküdar'daki dergahının kapısında da "Edeble gir Azizim türbe-i pâk-i Hüdâyîdir"[67] cümlesi yazılmıştır. Hüdâyî insanlara karşı edep konusunda özetle şu görüşlere yer vermiştir: Mü'minler birbirini Allah için sevmeli, her işittiğini söylememeli, kendi nefsi için düşündüğünü kardeşi için de düşünmeli, cömert olmalı, tevazuyu şiar edinmeli, gıybet ve koğuculuk yapmamalı, emanete riayet etmelidir.[68]

9. Kibir ve Egodan Uzak Durmak

Aziz Mahmud Efendi'nin ahlak ve eğitimi noktasında üzerinde durduğu en çok konulardan biri de nefis eğitimi (ego) ve nefsin terbiyesidir. Kendisi de egosunu yenmek için kadılıktan ayrılıp şeyhi Üftâde'nin Bursa sokaklarında ciğer satması görevini kabul etmiştir. Merhum "Nefsini ıslah etmeyen kişinin başkalarını irşad etmesinin mümkün olamayacağına"

---

65 *Dîvân*, 275-277.
66 Araz, *Anadolu Evliyaları*, 93.
67 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I/127.
68 Hasan Kamil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, ss. 222-224.

inanır.[69] Bu, bir anlamda benlik, kibir, gurur gibi zararlı huylardan kurtulmayı, dolmak için boşalmayı gerektiren hususstur[70]. Alim olmayan kimselerin rehberliğinin cehalet olacağını, salikin dini hükümlere riayet ile dışını tamir, tarikat ile içini tenvir edeceğini belirtir.[71] Merhum şeyh, insanlar arası dostluk, kardeşlik ve akrabalık bağlarını zedeleyen kin ve hasede şiddetle karşıdır: *"Cümle insan bir babadan bir anadan oldular/Pes yine birbirine hıkd u haset etmek neden?"* [72] diye sorar.

Ko kibr ü ucbu nefsin hâk ede gör
Enâniyyet hicâbın çâk ede gör"[73]
Nice bir kibr ü ucb u hıkd u hased
Nice bir hubb-ı câh u hubb_ı zeheb[74]

diyerek bugün sekülerleşmiş dünya insanının altın-gümüş, malmülk, kasa-kese ve makam hırsına dikkat çekmiştir. Aynı ikazı dervişim diye kılık-kıyafet taşıyan ancak içinde kibir bulunan dervişlere de söyleyen Hüdâyî şöyle der:

Nefse uyup râh-ı Hakdan taşra çıkmak yol mudur
Kibr ü ucub ile adın dervîş takmak yol mudur.[75]

Sonuç

Bu çalışmamızda Aziz Mahmud Hüdâyî'nin ahlak ve eğitime dair düşüncelerine kısaca yer vermeye çalıştık. Mehmet Ali Aynî'nin hem Aziz Mahmud Hüdâyî hem Hacı Bayram Velî hakkında yazdığı iki eserdeki "Büyük adamlar dediğimiz in-

---

69 *Dîvân,*123.
70 Demirci, *Gönül Dünyamızı Aydınlatanlar,* 92.
71 Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1984), 273.
72 *Dîvân,* 519.
73 *Dîvân*, 191.
74 *Dîvân*, 201.
75 *Dîvân,* 305.

sanın ruhi ve maneviyatını besleyen bu şahsiyetler hiç gelmemiş olsaydı o zaman dünya Hobbes'in (ö. 1679) "Homo homini lupus" (İnsan insanın kurdudur) cümlesinde ifade ettiği gibi birbirine üstün gelmek için zayıfları ezerek yok ettiği bir savaş meydanına benzerdi" cümlesi oldukça dikkat çekicidir. Nitekim geçmişte Bosna, halen Gazze'de yaşanan soykırım müellifin yüzyıl önceki öngörüsüne haklılık payı vermektedir. Ahlaki zafiyetin arttığı, dünyevileşmenin had safhaya ulaştığı günümüzde hepimizin bu tür rol model şahsiyetlerin ahlak anlayışına ve eğitim felsefesine her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyduğu izahtan varestedir. Çiçeği koparmaya dahi eli gitmeyen bir anlayış karşısında sözüm ona çağdaş eğitimde yaşları 15-16 arasında değişen lise öğrencilerinin "akran zorbalığı" yapması neyin nesidir? Bu çocuklarımız şiddeti nereden, nasıl, kimden öğrendi? Biz öğretmenler/hocalar, ilahiyatçılar nerede yanlış yaptık? Bir özeleştiri yapmak zorundayız.

Özetle, Arapça *"şerefü'l-mekân bi'l- mekîn"* diye bir söz vardır. Bu gibi zatlar beldeleri mübarek kılan manevi mimarlardır. Yavuz Bülent Bakiler, Rusya Canbul'da oturan Ahıska Türklerinden Cuma isimli bir zatın kendisine, "Türkiye'de şehirlerin dervişi Bursa, evliyası İstanbul"[76] dediğini nakleder. Hüdâyî hazretleri de Bursa'da derviş, İstanbul'da evliya olmuştur. Böyle bir zatı din, ilim ve kültür hayatımıza kazandırdığı için Şereflikoçhisar toprağını mübarek kabul ediyor, hemşerileri olarak sizleri kutluyorum. Merhumun asırlar önce toprağa düşmüş bedeni yer ile yeksan olsa bile, ruhaniyeti manevi hayatımızın rehberi olmaya devam etmektedir.

Sözlerimi Aziz Mahmud Hüdâyî'nin bir duasıyla bitirmek istiyorum: Sultan Ahmed bir gün ona, "Efendim bize bir duanız yok mu? Der. Bunun üzerine özelde padişaha genelde her-

[76] Yavuz Bülent Bakiler, *Türkistan Türkistan* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), s. 32.

kese her zaman geçerli olacak şu duasını yapar: "Kıyamete kadar bize gelenler, kabrimizi ziyaret edenler ve ömründe bir kere türbemizin önünden geçip bir fatiha okuyanlar denizde boğulmasın, ahir ömürlerinde fakirlik görmesin, imanlarını kurtarmadıkça göçmesinler."[77]

Ruhları şâd, makamları âlî, mekânları cennet olsun!

Kaynaklar

Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ.* Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-'arabiyye, 1933.

Akbaş, Özdemir. "XVII. Asır Padişah-Sûfî İlişkileri", *Osmanlı Devleti'nde Padişah-Sûfî İlişkileri.* ed. Ömer Yılmaz, Ankara: Akçağ Yayınları, 2019.

Akça, Gürsoy. *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İktidar,* Konya: Palet Yayınları,2010.

Araz, Nezihe. *Anadolu Evliyaları.* Basım yeri ve yılı yok.

Aziz Mahmud Hüdâyî. *Dîvân-ı İlahiyat.* haz. Mustafa Tatcı, Musa Yıldız, İstanbul: Üsküdar Belediye Yayınları, 2005.

-------, *Tezakiri Hüdâyî*, vr. 132b-134a.

Bakiler, Yavuz Bülent. *Türkistan Türkistan*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri.* c. I-III, İstanbul Meral Yayınları, trz.

Bursevî, İ. Hakkı. *Lübbü'l -lübb*, İstanbul: 1328.

-------, *Silsilenâme-i Celvetiyye.* İstanbul: 1291.

Cürcânî, Seyyid Şerif. *et-Ta'rîfât.* Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1971.

Demirci, Mehmet. *Gönül Dünyamızı Aydınlatanlar.* İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2005.

Demîrî, Kemaleddin. *Hayâtü'l-Hayavâni'l-Kübrâ*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye.

Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatler*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1984.

[77] Gülşen, *Külliyât,* 10.

Evliya Çelebi. *Seyahatnâme.* haz. S. Ali Kahraman İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Fuzûlî. *Dîvân.* haz: K. Akyüz vd., Ankara: Akçağ Yayınları,1990.

Gazzâlî, Muhammed. *İhyâu ulûmi'd-din,* Kahire: Matbaatü Mustafa Halebî,1939.

Gölpınarlı, Abdülbaki. "Celvetiye", *İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: MEB Yayınları, 1945.

Gülşen, Mehmed. *Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî*, İstanbul: Bahriye Matbaası, 1338-1340.

Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, No: 2309.

Kuşeyrî, Abdülkerim. *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye fî ilmi't-tasavvuf, (Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*) trc. S. Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.

Mecdî, M. *Şekâik Tercemesi Hadâik,* İstanbul: Matba-ı Amire, 1269.

Muslu, Ramazan. *Anadolu'da Tasavvuf Yolları,* İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.

Nabi. *Tuhfetü'l- Harameyn,* haz. Menderes Coşkun, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

Pakalın, Osman Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* İstanbul: MEB Yayınları, 1993.

Tahirü'l-Mevlevî. *Şerh-i Mesnevi*. c. I-XVIII, İstanbul: Şamil Yayınları, trz.

Yılmaz, H. Kamil, Aziz Mahmud Hüdâyî, Hayatı Eserleri Tarikatı, İstanbul 1990, s.

-------, "Celvetiyye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1993.

-------, "Aziz Mahmud Hüdâyî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: İSAM Yayınları, 1991.

-------, *Aziz Mahmud Hüdâyî, Hayatı, Eserleri, Tarikatı.* İstanbul: Erkam Yayınları, 2004.

-------, *Aziz Mahmud Hüdâyî,* Ankara: DİB Yayınları, 2016.

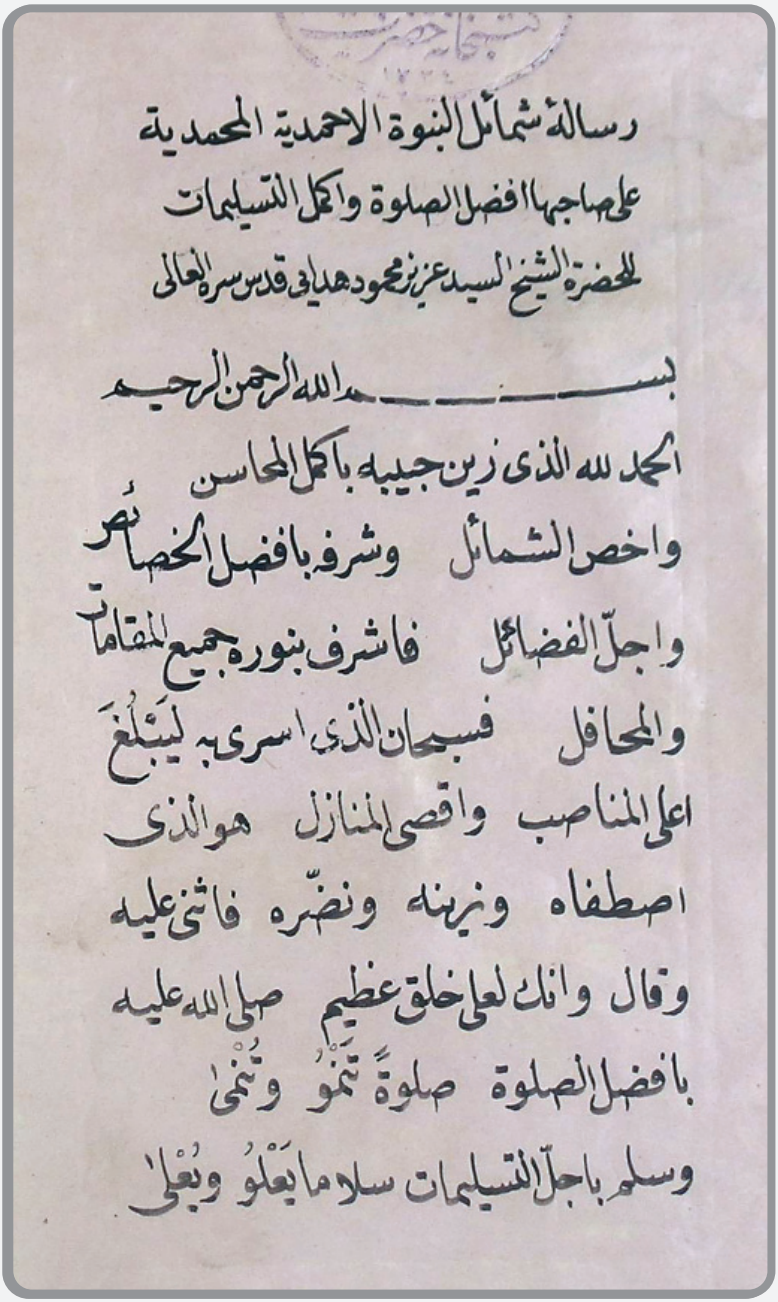
Yılmaz, Muammer. *Osmanlının Manevi Mimarları,* Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.

Yunus Emre. *Dîvaâ*, haz. M. Tatcı, Ankara: DİB Yayınları, 2012.

Nefs ü şeytâna uyarsın
Nic'olur hâlin ey gâfil
Bir gün olur kim doyarsın
Nic'olur hâlin ey gâfil
Fikrinden dünyâ gitmez mi
Hak kelâmın işitmez mi
Ölenler ibret yetmez mi
Nic'olur hâlin ey gâfil
Gidenleri görmez misin
Yer altına girmez misin
Hak katına varmaz mısın
Nic'olur hâlin ey gâfil
Tâ'at kapısın kaparsın
Doğru yolundan saparsın
Nice bir mâla taparsın
Nic'olur hâlin ey gâfil
Mâsivâdan firâr eyle
Bâb-ı Hak'da karâr eyle
Tâ'atı ihtiyâr eyle
Nic'olur hâlin ey gâfil
Aç gözün gafletden uyan
Nâdim olur nefse uyan
Bâtılı kor Hakk'ı duyan
Nic'olur hâlin ey gâfil
Mâsivâdan yumup gözü
Kâdir Allah'a tut yüzü
Hüdâyî'den gûş et sözü
Nic'olur hâlin ey gâfil

Aziz Mahmud Hüdâyî[1]

1 *Divan,* No. 205.

رسالة شمائل النبوة الاحمدية المحمدية
على صاحبها افضل الصلوة واكمل التسليمات
للحضرة الشيخ السيد عزيز محمود هدايى قدس سره العالى

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذى زين حبيبه باكمل المحاسن
واخص الشمائل وشرفه بافضل الخصائص
واجل الفضائل فاشرف بنوره جميع المقامات
والمحافل فسبحان الذى اسرى به ليبلغ
اعلى المناصب واقصى المنازل هو الذى
اصطفاه وزينه ونضره فاثنى عليه
وقال وانك لعلى خلق عظيم صلى الله عليه
بافضل الصلوة صلوةً تنمو وتنمى
وسلم باجل التسليمات سلاما يعلو ويعلى

Hüdâyî'nin Şemâilü'n-nübüvve adlı eserinin ilk sayfası

Kelimelerle İnşa Edilen Bir Gönül Medeniyeti:

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Dîvân-ı İlâhîyât'ında Anahtar Tasavvufî Terimler ve Günümüz İnsanına Sunduğu Çözüm Paradigması

Prof. Dr. Ahmet Cahid HAKSEVER[1]

Giriş

Bu çalışmada, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin manzum eseri *Dîvân-ı İlâhîyât*'ta kullanılan üç yüz kırk altı anahtar tasavvufî terim içinde en çok tekrarlanan on sekiz kelimenin kavramsal analizi sunularak bu terimlerin semantik yapısının, günümüz birey ve toplumunun yaşadığı temel krizlere yönelik bütüncül bir manevi çözüm paradigması oluşturma yeteneği incelenmiştir.[2] Temel amaç, *Dîvân-ı İlâhîyât*'ın sadece bir tarihî eser değil, aynı zamanda modern insanın karşılaştığı hangi temel sorunlara temas edip çözüm sunduğu, iki eksen üzerine kurulu yapısal bir manevi mimari sunduğu ortaya ko-

[1] Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf ABD. haksever@ankara.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7282-846X

[2] Akçay, Yusuf. 2005. "Aziz Mahmud Hüdâyî Divan'nda Tasavvufî Terimler". Editör: Hasan Kamil Yılmaz. *Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildiriler*. 465-484.

nulmaya çalışılmıştır. Araştırmada, nicel ve nitel yöntem kullanılmıştır. İlk aşamada, *Divan*'da en sık on sekiz tasavvufî terimin kullanım sıklığına dair istatistikî veriler elde edilmiş ve en yüksek frekansa sahip kavramlar belirlenmiştir. Ardından, bu terimler derinlemesine semantik analize tabi tutularak modern krizlere sundukları çözümler haritalanmıştır. Araştırma, Hüdâyî'nin manevi sistemini iki temel eksen etrafında incelemektedir: Dikey eksen (mutlak varlık ve bağlılık) ve yatay eksen (manevi tekâmül ve vuslat yolu). Çalışma, klasik sûfî düşüncesinin evrensel ilkelerinin, çağdaş kültürel eleştiri alanlarıyla ilişkilendirilerek manevi mirasın günümüzdeki geçerliliğini ve pratik değerini yapısal bir tutarlılıkla ortaya koymaktadır.[3] Kavramların frekans analizine dayalı bu yaklaşım, Hüdâyî'nin mesajının belirli manevi ihtiyaçlara sistematik cevaplar verecek şekilde tasarlandığını göstermektedir.

1. En Sık Kullanılan Tasavvufi Kavramlar (Sayısal Analiz)

Hüdâyî *Divanı*'nda en yüksek kullanım sıklığına sahip anahtar terimler, onun mesajının merkezini oluşturmaktadır:

Kavram (Toplam Kullanım)	**Temel Anlam ve Vurgu**	**Sıklık (İlk 10)**
Meded (238)	Yardım, imdat, ilahi destek.	1
Hakk (185) / Allah (155) / Mevla (164) / Rab (114)	Varlığın mutlak gerçeği ve kaynağı.	İlk 5 içinde

[3] Sıklık bazlı metin analizinde (istatistikî veri kullanımı) ve tablo oluşturmada YZ'den yararlanılmıştır.

Kavram (Toplam Kullanım)	Temel Anlam ve Vurgu	Sıklık (İlk 10)
Kul (146)	İnsanın öz kimliği ve temel sorumluluğu.	6
İhsan (134) / Kerem (119) / İnâyet (107)	İlahi lütuf, cömertlik, merhamet.	İlk 10 içinde
Yol (102)	Manevi tekâmül süreci, tasavvuf yolu.	10
Can (97) / Derd (92) / Âşık (80) / Aşk (76)	İç dinamizm, manevi ızdırap ve ilahi sevgi.	100 altı, yüksek sıklıkta
Nefs (66) / Gönül (65)	Kişinin iç mücadelesi ve manevi merkez.	100 altı, yüksek sıklıkta
Tevhid (74) / Vahdet (64)	Birlik ilkesi, varoluşun tekliği.	100 altı, yüksek sıklıkta

2. Günümüz Birey ve Toplum Sorunlarına Çözüm Önerileri

Hüdâyî'nin en çok kullandığı bu kavramlar, modern çağın dört temel sorununa çözümün manevi altyapısını sunmaktadır:

2.1. Bireysel Anlamsızlık ve Tükenmişlik Sorunu

Kavramlar: Meded (238), Hakk (185), İhsan (134), Kerem (119), Rahmet (49).

Modern birey, rasyonel, rekabetçi ve güvencesiz bir yaşam döngüsüne hapsolmuştur. Bu durum, kişiyi kendi sınırlı gücüne aşırı yüklenmeye iterek kaygı, çaresizlik, manevi yalnızlığa ve tükenmişliğe sürükler. İnsan, kendi sınırlı gücüne aşırı yüklenmektedir. Hüdâyî bu duruma karşı mutlak sığınma ilkesini önerir.

Hüdâyî, sürekli olarak meded (yardım) talebini merkeze koyar. Bireyin Mutlak Varlığa (Hakk/Mevla/Rab) sığınmak, ken-

di acizliğini kabul etmek suretiyle üzerindeki yükü azaltabileceğini öğretir. Başka bir ifadeyle en sık kullanılan kavram olan meded üzerinden, modern insanın kendi sınırlı gücüne aşırı yüklenmesi yerine, mutlak bir kaynağa sığınma (istinad) ihtiyacını vurgular.

Gücümüz yetdikçe her yana yeldik,
Ahir dermân senden olduğun bildik.
Nâr-ı hecre yakma-gıl Yâ Rab meded!
Ey Rabbim, bizi ayrılık (hicran) ateşinde yakma, bize yardım et!

Çaresizliğe Karşı İhsan ve Kerem (Mutlak Lütuf)

Günümüzün, "Hata yapma lüksün yok" kültürü, bireysel baskıyı artırır. Hüdâyî'nin eserinde sıkça geçen İhsan (134 kez) ve Kerem (119 kez) kavramları, bu baskıya karşı koşulsuz kabul ve merhamet ilkesini koyar. Kişinin hata yapsa dahi sürekli af ve merhametle karşılanacağını vurgular. Bu, modern psikolojinin "kendine şefkat" (self-compassion) kavramına manevi bir temel sunar ve bireyin korku ile ümit arasındaki dengeyi kazanmasına destek olur. İnsanın hata ve eksikliklere rağmen (Kul: 146), sürekli bir ilahi şefkatin (Rahmet: 49) varlığına dikkat çeker.

Cenâb-ı pâkine lâyık amel yok
Yine âhir kerem Mevlâ senindir.

Bu, bireyin liyakatine değil, mutlak cömertliğe (kerem) dayanır. Hata yapsa dahi merhametin (rahmet) kapısının açık olduğu bilinci, kişisel baskıyı azaltır.

Anlamsızlığa Karşı Bâki Hayat (Kalıcı Amaç)

Hüdâyî, dünyevi çabayı anlamsız kılan fânî (geçici) olma

durumuna karşı bâki hayat (kalıcı hayat) amacını koyar. Dünyevi hedeflerin (para, kariyer) geçici olması, elde edildiklerinde bile büyük bir boşluk hissi (anlamsızlık) yaratır. Hüdâyî'nin çözümü, gerçek yaşamın ve amacın fani olanı bırakıp bâki olanı aramakla mümkün olduğunu belirtir. Tevhid yolunda yürümek, bu bâki hayata ulaşmanın tek yoludur.

Ermek ister isen bâkî hayâta / Hakk'a tevhîd ile ermiş erenler.

Bu, bireyin enerjisini geçici meşgalelerden çekip kalıcı bir varoluşsal hedefe (vuslat) yönlendirmesini sağlayarak anlamsızlık hissiyatını ortadan kaldırır.

2.2. Materyalizm, Tüketim Kültürü ve Kimlik Krizi Sorunu

Kavramlar: Nefs (66), Dünya (48), Gaflet (40), Can (97), Gönül (65).

Modern insanın yaşadığı en büyük krizlerden biri, manevi boşluğu dışsal sahip olmalarla doldurmaya çalışmasıdır. Mal, mülk, statü ve beğeni sayısı gibi unsurlarla tanımlanan modern birey, bu yolla kendisini başarıları, unvanları ve sosyal rolleriyle sınırlar. Bu durum, nefsin (Ego/Bireysel arzu) (66 kez vurgulanmıştır) farklı maskeler takmasına neden olur. Sonuç olarak bireyin gerçek kimliği (özü) maskelenir, sürdürülebilir olmayan bir tüketim döngüsü ve parçalanmış/sahte bir kimlik meydana gelir.

Hüdâyi, bireyin gerçek merkezinin dış dünya (dünya: 48) değil, gönül (65 kez vurgulanmıştır) olduğunu güçlü bir şekilde vurgular. Modern insanın kendini arama yolculuğu, gönlü temizlemekten geçer. Bu da dikkatini bâtınî zenginliğe ve manevi olgunluğa (kemâl) yönlendirmesini sağlar. Tevhid ve vahdet kavramları, görünürdeki farklılıkların (kesret) ötesinde yatan mutlak birliği görme bilincinin, toplumsal uzlaşma ve hoşgörüsüzlüğü aşmak için manevi bir zemin oluşturma potansiyeli taşır.

Modern yaşamın iki ana sorunu olan hedonizm ve anlık haz, tatmin duygusunu hemen tüketir ve daha fazlasını talep eden bir dopamin döngüsü yaratır. Aynı zamanda egoizm ve benmerkezcilik ("Bana Göre" ve "Ben" odaklı yaşam), bireysel selfie kültürüyle birleşerek manevi gaflet (40) hali yaratır.

Buna karşılık Hüdâyî'nin ilkesi, bâkî hayât arayışı ve sivâyı terk üzerine kuruludur.

Kemâle yönelim: Çözüm paradigması, gayreti geçici zevkler yerine kalıcı bir manevi olgunluğa ve huzura yönlendiren manevi arınmadır. Bu, nefsin heva ve heveslerini yakıp eritme eylemidir. Bu eylem, bireyin sahte ve dünyevi benlikten kurtulup özgün ve manevi benliğe (Ruh/Can: 97 kez) ulaşmasını sağlar.

İçsel Özgürleşme: Aşırı tüketim saplantısına karşı sunulan etik, dünyayı bir "zindan" olarak görme bilincidir. Bu farkındalık, bireyi zahiri beklentilerin baskısından kurtarır ve içsel özgürlüğe (Hakk'a kul olma) teşvik eder. Gönülün temizlenmesi (sâfi kılınması), dış dünyaya bağımlı olmayan, içsel bir huzur ve istikrar kaynağı inşa etmeyi öğretir.

Bu iç disiplin ve uyanıklık modeli, Hazreti Muhammed'in (Fahr-i Âlem) niyazında da özetlenir:

Buyurur lâ-tekilnî (Beni [nefsimin eline] bırakma)

Bizi ısmarlamagıl nefse bir dem (Bizi bir an bile olsun nefsimizin heves ve arzularının idaresine terk etme.)

2.3. Toplumsal Kutuplaşma ve Hoşgörüsüzlük Sorunu

Kavramlar: Tevhid (74), Vahdet (64), Aşk (76), Âşık (80).

Toplumlar, siyasi, ideolojik veya kültürel farklılıklar nedeniyle derin fay hatlarıyla ayrılmakta ve bu durum ötekileştirmeye ve çatışmaya yol açmaktadır. Buna karşı Hüdâyî'nin çözümü tevhid ve vahdet bilinci ile aşkın gücüdür. Tevhid ve vahdet kavramlarının merkeziliği, tüm varlığın özde tek bir hakikate dayandığı bilincini yerleştirir. Bu, görünürdeki farklılık-

ların (kesretin) arkasındaki birliği görmeyi öğreterek kutuplaşmayı aşmayı hedefler. Bu birliği anlamanın yolu olan aşk (76 kez) ve âşık (80 kez) kavramları, toplumsal ilişkilerde empatiyi ve koşulsuz kabulü (hoşgörüyü) manevi bir zorunluluk haline getirir. Aşk, gayrıyı (ötekini) gönülden sürmeyi değil, Hakk'ın tecellisi olarak görmeyi önerir

2.4. Etik Liderlik ve Sorumluluk Krizi Sorunu

Kavramlar: Kul (146), Hakk (185), Yol (102), Sultan (75).

Modern liderlik, genellikle güç ve çıkar odaklı olup etik zayıflıklar ve hizmetten uzaklaşma eğilimi gösterir. Hüdâyî'nin çözümü, hizmet ve sorumluluk etiğidir. En yüksek mevkideki kişinin dahi (Hüdâyî'nin irşad ettiği Osmanlı padişahları gibi) nihai olarak kul (146 kez) olduğu gerçeği, tüm liderliği hizmet ve tevazu eksenine çeker. En yüksek mevkideki kişinin dahi (sultan) nihai olarak hizmet ve tevazuya (edeb) mecbur olduğunu hatırlatan evrensel bir etik prensip sunar.

Hakk (185 kez) vurgusu, dünyevi iktidarın tek kaynağa karşı sorumlu olduğunu hatırlatır. Bu, modern yönetici ve siyasetçiler için gücü, keyfi değil, adil ve merhametli (ihsan, kerem) kullanma zorunluluğunu ortaya koyan güçlü bir etik çerçeve sunar. Yol (102 kez) ise kişinin kendi manevi tekâmülünü tamamlamadan başkasına rehberlik edemeyeceğini gösterir. Yol kavramının rehberliği ve hizmet kavramının önemi üzerinden, liderliğin bir mevki değil, hizmet ve manevi rehberlik (irşad) vazifesi olduğunu vurgular.

Sonuç

Düşünce dünyasının merkezini tevhidin oluşturduğu Aziz Mahmud Hüdâyî'nin *Dîvân-ı İlâhîyât*'ında en çok kullandığı kavramların sıklık analizine ve anlamlarına dayalı olarak Hüdâyî'nin tasavvuf anlayışının dört temel manevi ihtiyaca (sı-

ğınma, arınma, birlik, hizmet) cevap verdiği söylenebilir. Bunlar iki temel eksen üzere kuruludur:

Dikey eksende Mutlak Varlığa bağlılık (İlahi lütuf) ile yatay eksende bir süreç olan manevi tekâmül...

Dikey Eksen: Mutlak varlık ve bağlılık. Bu eksen, insandan (kul) Mutlak Varlığa (Hakk) doğru uzanan temel bağımlılık ve sığınma ilişkisini gösterir.

Kavram	**Sıklık**	**İlke ve Önerme (Vurgu)**	
Mutlak Varlık	618	Hakk, Allah, Mevla, Rab: Yokluğu düşünülemeyen, Esma-i Hüsna'yı toplayan Zat ismi.	**Yegâne kaynak ve amaç:** Kulluk (abd) edilecek tek makamdır; her işin ve varlığın (vücud) hakiki kaynağıdır.
İlâhî lütuf	560	Meded (238): Allah'tan istenen yardım. İhsan (134): Allah'ı görüyormuş gibi kulluk, hakikati ifade eder. Kerem (119): Maddi ve manevi lütuflar, karşılıksız yardım. İnâyet (107): Allah'ın koruması, lütuf.	Kusurun telafisi: Kulun yetersizliğine karşılık, ilahi cömertliğin sürekliliğidir. Yolun açılması: Tevfik ve hidayet için yegâne şarttır.
Kul	146	Abd'ın karşılığı, mürid, derviş.	Öz kimlik: İnsanın mutlak varlık karşısındaki temel ve daimi kimliğidir. Bağlılık: Yalnız Hakk'a kuldur, gayrıya kul olmaz.

Yatay Eksen: Manevi tekâmül ve vuslat yolu. Bu eksen, kulun (insanın) Mutlak Varlığa (Hakk) ulaşmak için kat etmesi gereken içsel süreci ve metodolojiyi gösterir.

Kavram	**Özellik / Tanım**	**İlke ve Önerme (Vurgu)**	
Başlangıç noktası (Nefs/ Gaflet)	Nefs (66) Gaflet(40)	Bireysel arzular, kusurlu olma hali.	Zaruret: İlk aşamada nefse uymayı terk etmek ve gafletten uyanmak şarttır.
Metot (Yol/ Zikr/Edeb)	Yol (102) Zikr(62) Edeb (19)	Hakk'a giden vasıta ve metot. Kalp ile dilin Hakk'ı anması.	Disiplin: Yol'u bulmak için edeb alarak sıdk (14) ile kul olmak gerekir. Bu süreçte zikr, hakikati keşfetme aracıdır.
Süreç (Tevhid/ Aşk/Gönül)	Tevhid (74) Aşk (76) Gönül (65)	Tevhid: Birlik bilinci; Şuhûdî Tevhid (sadece Hakk'ı görmek). Aşk: İlahi sevgi ve coşku hali. Gönül: Bireyin manevi merkezi.	Dönüşüm: Gönül merkezi arınıp nur ile dolunca, bu aşk ve tevhid yolunda yürümenin doğal sonucudur. Kesret (çokluk) içinde vahdet (64) bulmanın tek yoludur.
Nihai amaç (Vuslat/ Beka)	Vuslat (29) Beka (11)	Mâşuk'a (Allah) kavuşma. Fânîlikten sonraki kalıcılık.	Sona ermeyen hayat: Bâki Hayât kazanılır. Vuslat, kulun çabasının ve İlahi mededin ortak sonucuyla gerçekleşir.

Tablo analiz edildiğinde, külliyatın merkezine Mutlak Varlığı koymak mümkündür. Dikey eksen, evrenin ve insanın varoluş kaynağını tanımlar. 618 gibi ezici bir sıklıkla listenin başında yer alan Mutlak Varlık (Hakk, Allah), *Divan*'ın temel odağıdır. O, sadece kulluk edilecek bir makam değil, aynı zamanda varlığın (vücud) hakiki kaynağıdır ve yokluğu düşünülemez. Hemen ardından 560 sıklığıyla gelen İlahi lütuf (meded, ihsan, kerem), bu mutlakiyet ve bağımlılık ilişkisinin köprüsüdür. Lütuf kavramının bu yüksek frekansı, kulun kendi çabasının yetersizliğine karşılık, manevi yolculuğun ancak İlahi cömertlik ve yardım (meded) ile tamamlanabileceği düşüncesini yansıtır. Kulun (146) yegâne kimliği, "Yalnız Hakk'a kul olmak" üzerine kuruludur. Bu kimlik, ancak İlahi lütuf ile desteklendiğinde tekâmül edebilir.

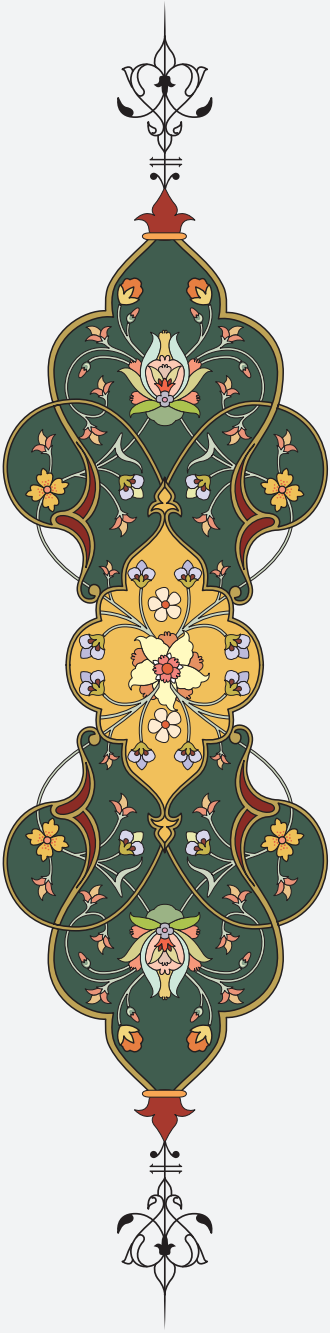
Yatay eksen, kulun Mutlak Varlığa ubudiyeti için kat etmesi gereken içsel yolculuğu (seyr ü sülûk) aşamalandırır. Bu süreç, nefsin ve gafletin terk edilmesi (zaruret) ile başlar. Manevi ilerlemenin anahtarı, yol, zikir (hakikati keşfetme aracı) ve edeb (disiplin) kavramlarıyla belirlenen metot ve terbiye aşamasıdır.

Yolculuğun kalbi ise tevhid, aşk ve gönül merkezli süreç aşamasıdır. Gönül, arındığında İlahi aşkın ve şuhûdî tevhidin merkezi haline gelir. Bu, kesret (çokluk) içinde vahdet (birlik) idrakına ulaşmanın tek yoludur. Nihai amaç olan vuslat (kavuşma) ve beka (kalıcılık), metnin teleolojik hedefini oluşturur. Önemli bir not olarak vuslatın sadece kulun çabasının değil, aynı zamanda İlahi mededin ortak sonucuyla gerçekleşeceği vurgulanarak iki eksenin ayrılmaz bütünlüğü pekiştirilir. Analiz edilen kavramsal çerçeve, tevhidi temel alan, meded merkezli ve disiplinli bir tasavvufi yolculuğu tarif etmektedir. Metin, Mutlak Varlığın yüceliği, kulun acziyeti ve bu ikisi arasında kurulan lütuf köprüsünün hayatiliği üzerine kurulu, dengeli ve bütüncül bir manevi rehber niteliğindedir.

Kaynaklar

Akçay, Yusuf. 2005. "Aziz Mahmud Hüdâyî Divan'nda Tasavvufî Terimler". Editör: Hasan Kamil Yılmaz. *Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildiriler*. 465-484.

Hüdâyi, Aziz Mahmud. 2005. *Divân-ı İlâhiyât*, Hazırlayan: Mustafa Tatcı, Musa Yıldız. İstanbul: Üsküdar Araştırmaları Merkezi.

Ey Vâhid ü Ferd ü Samed
Senden meded senden meded
Ey Lem yekun küfven Ahad
Senden meded senden meded

Zulmânî nûrânî hicâb
Açılsın olsun feth-i bâb
Ref' et cemâlinden nikâb
Senden meded senden meded

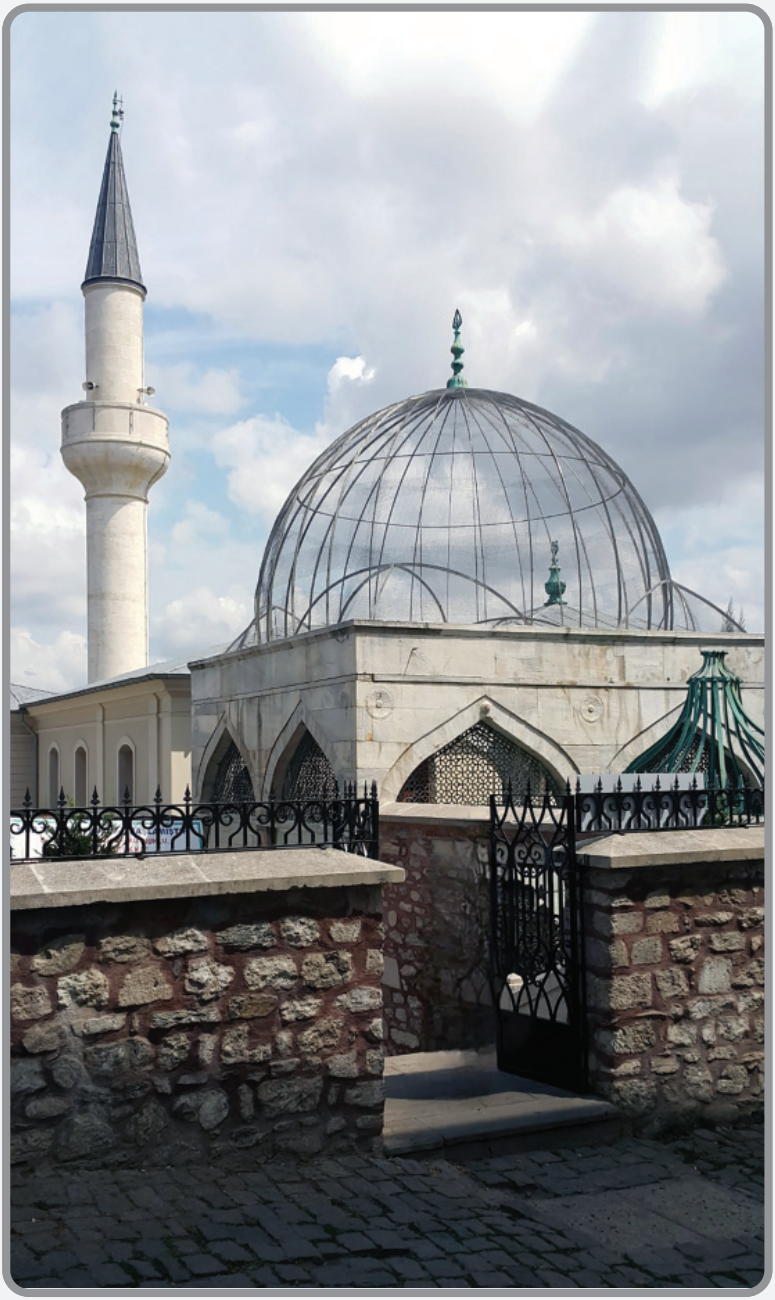
Ey katreyi ummân eden
Ey nutfeyi insân eden
Ey derdlere dermân eden
Senden meded senden meded

Kurtarmayınca Yaradan
Dil kurtulur mu yaradan
Döndürme yüz bî-çâreden
Senden meded senden meded

Yâ Rab Hüdâyî derd-mend
Âvâre kaldı müstemend
Vaslından olsun behre-mend
Senden meded senden meded

Aziz Mahmud Hüdâyî[1]

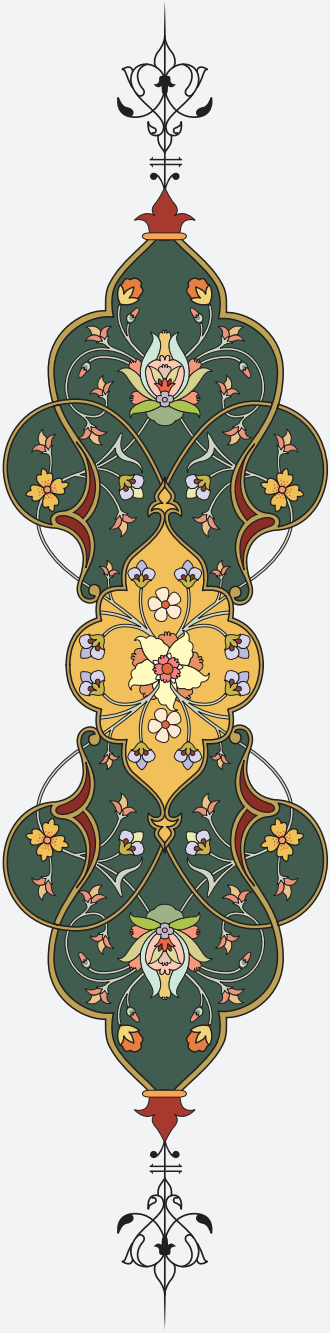
1 *Divan,* No. 73.

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Türbesi

"Kıyâmete kadar bizim yolumuzda bulunanlar, bizi sevenler ve ömründe bir kere türbemize gelip Fâtiha okuyanlar bizimdir. Bize mensup olanlar, denizde boğulmasınlar; âhir ömürlerinde fakirlik görmesinler; îmanlarını kurtarmadıkça ölmesinler; öleceklerini bilsinler ve haber versinler..."

Aziz Mahmud Hüdâyî

Ankara'nın manevi ikliminde filizlenen, Şereflikoçhisar'dan yola çıkıp Osmanlı payitahtının kalbine, Üsküdar'a yerleşen bir irfan yolcusu... Aziz Mahmud Hüdâyî, sadece yaşadığı dönemin değil, asırları aşan nefesiyle günümüzün de en önemli manevi mimarlarından biridir.

Elinizdeki bu eser, Şereflikoçhisar'da dünyaya gelen Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretlerinin hayatına, eserlerine ve düşünce dünyasına ışık tutmaktadır. Ankara Valiliği öncülüğünde Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi ve Şereflikoçhisar Kaymakamlığı iş birliğiyle, Hüdâyî'nin doğum yeri olan topraklarda gerçekleştirilen panelin bir meyvesi olan bu çalışma; farklı disiplinlerden akademisyenlerin kaleminden çıkan incelemelerle zenginleşmiştir.

Kitapta, Hüdâyî'nin kadılık cübbesini bırakıp dervişlik hırkasını giyişinden, Celvetiyye yolunun esaslarına; edebî kişiliğinden, devlet ricali ve halk üzerindeki birleştirici rolüne kadar pek çok yönü akademik bir titizlikle ele alınmaktadır.

Türk-İslam tarihinin bu mümtaz şahsiyetini daha yakından tanımak, anlamak ve onun mirasını bugüne taşımak isteyenler için kaynak niteliğinde bir eser.

ASBÜ
HACI BAYRAM VELİ ve ANADOLU İRFANI UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISBN 978-625-8731-26-2